

**T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**MÜTÛN-İ ERBAA'NIN KİTÂBU'L-BÜYÛ' ÖZELİNDE
KARŞILAŞTIRILMASI**

(Yüksek Lisans Tezi)

Zikrullah FIRAT

**Danışman
Doç. Dr. İlyas YILDIRIM**

**RİZE
2023**

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalında, Doç. Dr. İlyas Yıldırım danışmanlığında, Zikrullah Fırat tarafından hazırlanan *Mütûn-i Erbaa'nın Kitâbu'l-Büyük Özelinde Karşılaştırılması* başlıklı bu tez çalışması, 09/02/2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	Unvanı, Adı SOYADI	İmza
Başkan :	Doç. Dr. İlyas YILDIRIM	
Üye :	Prof. Dr. Ali KUMAŞ	
Üye :	Doç. Dr. Fetullah YILMAZ	

ETİK BEYAN

Temel İslâm Bilimleri Tezli Yüksek Lisans Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim “Mütûn-i Erbaa’nın Kitâbu’l-Büyû‘ Özelinde Karşılaştırılması” konulu tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Eserimde, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dahil, sahibine / kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılabilecek bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim. 09/02/2023

Zikrullah FIRAT

ÖN SÖZ

Âlemlerin Rabbi olan Allah Teâlâ'ya hamd ve senâ olsun. Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'e (s.a.v) salât ve selam olsun.

Hanefî literatürü oldukça geniş bir hacme sahiptir. Gerek metinler ve muhtasarlar gerek de şerh ve hâşiyeler olsun oldukça zengin bir muhtevaya sahiptir. Bu geniş literatür içerisinde muhtasarların ayrı bir yeri vardır. Zira muhtasarlar küçük hacimlerine rağmen genelde delil zikretmeksizin mezhep birikimini barındıran eserlerdir. Bu eser türüne mütekaddimûn dönemde rastladığımız gibi müteahhirûn dönemde de rastlamaktayız.

Bu çalışmada hem mütekaddimûn dönemine ait bazı eserlerin hem de müteahhirûn dönemi Hanefî mezhebinin muteber dört temel eseri olarak kabul edilen ve mütûn-i erbaa diye isimlendirilen *Vikâyetü'r-rivâye*, *el-Muhtâr*, *Mecma'u'l-bahreyn* ve *Kenzü'd-dekâ'ik*'in "kitâbu'l-büyû" bölümlerinin mukayesesi yapılmıştır. Bu çalışmada amacımız Hanefî mezhebinin muteber eserlerinde farklılıkların olup olmadığını tespitidir.

Çalışmam boyunca ilmi birikimiyle bana yol gösterip rehberlik eden danışman hocam Doç. Dr. İlyas YILDIRIM'a, değerli jüri üyeleri Prof. Dr. Ali KUMAŞ ve Doç. Dr. Fetullah YILMAZ'a, tezimi okuma zahmetinde bulunan sınıf arkadaşım Öğr. Gör. Ömer Faruk OLGUN'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca gerek ders sürecinde gerek de tez sürecinde her türlü desteğini esirgemeyen Müftü Yusuf Karali Dini Yüksek İhtisas Merkezi müdürü Dr. Seyit BADIR hocama ve bu süreçte maddi ve manevi desteklerini yanımda hissettiğim anneme, babama ve eşime teşekkürü bir borç bilirim.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Zikrullah FIRAT
RİZE 2023

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ETİK BEYAN.....	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET	VI
ABSTRACT.....	VII
KISALTMALAR.....	VIII
TABLolar LİSTESİ.....	IX
GİRİŞ	1
1. HANEFİLER’DE MÜTÛN GELENEĞİ VE MÜTÛN-İ ERBAA	4
1.1. Hanefiler’de Mütûn Geleneği	4
1.2. Hanefî Mezhebi Metinlerinin Temel Özellikleri	9
1.3. Mütûn-i Erbaa ve Müellifleri.....	11
1.3.1. Burhânüşşerîa ve Vikâyetü’r-rivâye fî mesâil’l-Hidâye	11
1.3.2. el-Mevsîlî ve el-Muhtâr	15
1.3.3. İbnü’s-Sââti ve Mecma‘u’l-bahreyn ve mülteka’n-neyyireyn.....	18
1.3.4. Ebü’l-Berekât en-Nesefî ve Kenzü’d-dekâ’ik	22
1.4. Mütûn-i Erbaa ve Öncesi Fıkıh Eserlerinde Kitâbü’l-Büyû‘	26
2. MÜTÛN-İ ERBAA’NIN KİTÂBÜ’L-BÜYÛ‘ BÖLÜMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI.....	38
2.1. Tanımlar Açısından Karşılaştırma	38
2.1.1. Bey‘	38
2.1.2. Ribâ	40
2.1.3. Sarf.....	41
2.1.4. Tevliye, Murâbaha ve Vadîa.....	43
2.1.5. Diğer Kavramlar	44
2.1.6. Değerlendirme	46
2.2. Muhteva Açısından Karşılaştırma	47
2.2.1. Mütûn-i Erbaa Eserleri.....	47
2.2.2. Mütûn-i Erbaa Öncesi Eserler.....	48

2.2.3. Değerlendirme	53
2.3. Dil ve Üslûp Özellikleri Açısından Karşılaştırma	55
2.3.1. Konuyu Takdim Etme.....	55
2.3.2. Rumuzlara Yer verme	66
2.3.3. Değerlendirme	70
2.4. İhtilâflara Yer Verme Açısından Karşılaştırma	71
2.4.1. Mezhep İçi İhtilâf.....	71
2.4.2. Mezhepler arası ihtilâf	73
2.4.3. Değerlendirme	74
2.5. Delilere Yer Verme Açısından Karşılaştırma.....	75
2.5.1. Aslî Deliller.....	75
2.5.2. Fer'î Deliller	79
2.5.3. Değerlendirme	80
SONUÇ.....	82
KAYNAKÇA.....	85
EKLER.....	91

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Tez Türü : Yüksek Lisans Tezi

Danışman : Doç. Dr. İlyas YILDIRIM

Hazırlayan : Zikrullah FIRAT

Yıl : 2023

Sayfa Sayısı : 102

ÖZET

MÜTÛN-İ ERBAA'NIN KİTÂBU'L-BÜYÛ' ÖZELİNDE KARŞILAŞTIRILMASI

Bu çalışmada mütûn-i erbaa eserlerinin büyü' bölümlerinin karşılaştırılması konu edilmiştir. Çalışmanın amacı Hanefî mezhebinde itibar görmüş mütûn-i erbaa olarak bilinen eserler arasındaki farklılığı ve daha önce telif edilen eserlerden ne ölçüde etkilendiğinin tespitidir. Çalışmanın Hanefî fûrû fikhının muteber metinlerindeki farklılığı ortaya koyması açısından alana katkı sunacağı kanaatindeyiz. Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Hanefî mütûn geleneği, mütûn-i erbaa ve müellifleri kısaca ele alınmaktadır. İkinci bölümde ise mütûn-i erbaa eserlerinin büyü' bölümlerinin mukayesesi ve mütûn-i erbaa öncesi eserlerden ne ölçüde etkilendiğine odaklanılmıştır. Sonuç olarak mezhebin muteber eserleri olmasına rağmen mütûn-i erbaa eserleri arasında farklılık bulunduğu ve bazı hususlarda mütûn-i erbaa öncesi eserlerden etkilendiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hanefî mezhebi, Mütûn-i erbaa, Mütûn, Muhtasar, Büyü', Sarf, Selem.

Recep Tayyip Erdogan University Institute of Graduate Studies

Department : Basic Islamic Sciences
Thesis Type : Master Thesis
Supervisor : Assoc. Prof. Dr. İlyas YILDIRIM
Author : Zikrullah FIRAT
Year : 2023
Pages : 102

ABSTRACT

COMPARISON OF THE MUTÛN al-ARBA'A WITHIN KITAB al-BUYÛ'

In this study, the comparison of the Buyû' sections of the Mutûn al-Arba'a books is the subject matter. The aim of our study is to determine the difference in the authentic books of the Hanafî Madhab and to what extent it is affected by the books that have been copyrighted before. We believe that our study will contribute to the field in terms of revealing the difference in the authentic texts of the Hanafi furû' fiqh. Our work consists of two sections. In the first section, the Hanafi Mutûn tradition, Mutûn-i al-Arba'a and its authors are briefly discussed. In the second section, the comparison of the Buyû' sections of the Mutûn al-Arba'a books and the extent to which they were influenced by the books prior to the Mutûn al-Arba'a are discussed. Consequently, it has been determined that there are differences between the books of Mutûn al-Arba'a, although there are authentic books of the Madhab, and they were influenced by the books before the Mutûn al-Arba'a in some respects.

Keywords: the Hanafî Madhab, the Mutûn al-Arba'a, Mutûn, Mukhtasar, al-Buyû', al-Sarf, al-Salam.

KISALTMALAR

b.	: İbn (Oğlu)
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Doç.	: Doçent
Dr.	: Doktor
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
m.	: Milâdî
md.	: Madde
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
Prof.	: Profesör
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
s.a.v	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
ts.	: Tarihi belirsiz
vd	: ve diğerleri
yy.	: Yüzyıl

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Kitâbü'l-Büyû' Bölümünün Mütûn-i Erbaa Öncesi Eserlerdeki Yeri.....	26
Tablo 2. Kitâbü'l-Büyû' Bölümünün Mütûn-i Erbaa'daki Yeri.....	31
Tablo 3. Mütûn-i Erbaa Eserlerinde Büyû' Bölümlerinin Muhtevası.....	47
Tablo 4. Mütûn-i Erbaa Öncesi Eserlerde Büyû' Bölümlerinin Muhtevası.....	48

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Hanefî literatüründe ana meselelere ve mezhep içerisindeki hâkim görüşe kolayca ulaşmayı sağlayacak muhtasarlar ve metinler olarak isimlendirilen eserler telif edilmiştir. Bu metinler, genellikle şerh ve hâşiyelerden daha az hacme sahip, ders kitabı mahiyetinde hazırlanmış, ilim tâlibi için ezberleme amacına uygun, yazıldığı alanın hemen hemen bütün konularına değinen ve şerh çalışmalarına fazlasıyla konu olmuş eserlerdir. Bu tür eserler mezhebin hâkim görüşlerine ulaşma noktasında ilk kaynak olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda Hanefî mezhebinde muteber kabul edilen dört eser yani mütûn-i erbaa kendi içerisinde ve mütûn-i erbaa'dan önce telif edilmiş bazı metinlerle mukayesesi konu edilmiştir.

Bu çalışmada mütûn-i erbaa'daki farklılıkları kitâbu'l-büyû' özelinde tespit etmek ve bu metinler arasında farklılık olduğunu ortaya koymak amaçlanmıştır. Nitekim mütûn-i erbaa ve öncesi birkaç eserin hepsi aynı mezhebe ait metinlerdir. Buna rağmen metinler arasında gerek üslûp gerek konuların takdimi gerek de delillendirmeye yer verme hususunda farklılıklar olabilmektedir.

Bu çalışma Hanefî mezhebinde en muteber eser kabul edilen mütûn-i erbaa üzerinde araştırma veya okuma yapacak olan ilim tâlibine yol göstermesi açısından önem arz etmektedir. Nitekim bu çalışma mevzu bahis edilen eserlerin yöntemlerini ve kendilerine has hususiyetlerini barındırdığından araştırmacı ve okuyucuya zamandan tasarruf etme imkânı sunmaktadır.

Çalışmanın Sınırlılıkları ve Yöntemi

Bu çalışma Hanefî mezhebinin mütûn tarzı telif edilmiş eserler içerisinde muteber dört metin olarak kabul edilen mütûn-i erbaa ve öncesi birkaç eser ile sınırlandırılmıştır. Mevzu bahis edilen mütûn-i erbaa öncesi eserler *el-Asl*, *el-Camiu's-sağir*, *Muhtasaru't-Tahâvî*, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, *Tuhfetü'l-fukahâ* ve *Bidâyetü'l-mübtedî*'den ibarettir. Zira bu eserlere mevcut sürece dair birikimi görebilme adına müracaat edilmiştir. Zikredilen bu altı eserle sınırlı tutulmasının nedeni eserlerin mütekaddimûn döneminin metin türünde telif edilmiş en meşhur eserler olmasıdır.

Çalışmada eserler hususunda sınırlamaya gidildiği gibi konu hususunda da sınırlamaya gidilmiştir. Zira eserlerin bütünü ele alınmış olsa bu çalışma için çok

kapsamlı olacağı ve süre açısından problem doğuracağı öngörülerek kitâbu'l-büyû' bölümüyle sınırlandırılmıştır. Nitekim hem delillere hem de pratik uygulamaya daha çok atıf alabileceği değerlendirildiğinden bu bölüm seçilmiştir.

Araştırmanın telif aşamasında başta mütûn-i erbaa olmak üzere zikredilen mütûn-i erbaa öncesi eserlerin kitâbu'l-büyû' bölümleri incelenip gerekli mâlûmat toplanmıştır. Bu bilgiler tanımlara, üslûp ve delillendirmeye yer verme gibi bazı hususlar çerçevesinde mukayeseye ve ardından değerlendirmelere tabi tutulmuştur.

Çalışma giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. İlk bölümde Hanefîler'de mütûn geleneğinin, mütûn-i erbaa müelliflerinin ve mütûn-i erbaa eserlerinin öz bir şekilde tanıtımı yapılmıştır. İlk bölümde yer verilen bilgiler ikinci kısımdaki çalışmamıza farklı açılardan ışık tutmaktadır. İkinci bölümde önceden belirlediğimiz beş başlık çerçevesince hem mütûn-i erbaa eserlerinin hem de mütûn-i erbaa öncesi eserlerin büyü' kısımlarının mukayesesi yapılmıştır. Elde edilen verilerin değerlendirilmesine her başlığın altında yer verilmiş ve bu değerlendirmelerden yararlanılarak sonuç kısmı oluşturulmuştur.

Araştırmanın Kaynakları ve İlgili Çalışmalar

Araştırmamızın ana kaynakları adından da anlaşıldığı üzere mütûn-i erbaa eserleridir. Mütûn-i erbaa eserleri sırasıyla Burhanüşşeria'nın (VII-VIII./XIII-XIV. yy.) *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâil'l-Hidâye*'si, Abdullah el-Mevsılî'nin (ö. 683/1284) *el-Muhtâr*'ı, İbnü's-Sââtî'nin (ö. 694/1294) *Mecma'u'l-bahreyn*'i ve Ebu'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Kenzü'd-dekâ'ik* adlı eserleridir. Yukarıda belirtilen mütûn-i erbaa öncesi eserler ise Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) *el-Asl* ile *el-Camiu's-sağir*'i, Tahâvî'nin (ö. 321/933) *el-Muhtasar*'ı, Kudûrî'nin (ö. 428/1037) *el-Muhtasar*'ı, Semerkandî'nin (ö. 539/1144) *Tuhfetü'l-fukahâ*'sı ve Mergînânî'nin (ö. 593/1197) *Bidâyetü'l-mübtedî*'sinden oluşmaktadır. Zikrettiğimiz bu eserlerin yanında Hanefî tabakat eserlerinden ve son zamanlarda İslam dünyasında telif edilmiş bilimsel dergi makalelerinden, alanla alakalı tezlerden ve *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nden bolca yararlanılmıştır.

Hanefî mezhebine ait mütûn tarzı eserler üzerine farklı hususlarda birçok çalışma yapıldığı gibi h 7. yy.'da telif edilmiş olan mütûn-i erbaa eserleri üzerinde de çalışmalar yapılmıştır. Nitekim mütûn-i erbaa üzerine yazılmış tezler şunlardır: Huzeyfe Çeker, *Mütûn-i Erbaa'da Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'ye nispet edilen*

görüşlerin tahkiki (İbâdât bölümü) (2010); Mehmet Ekinci, *Mütûn-i Erbaa'da İmam Ebü Yûsuf'a atfedilen ibâdetle ilgili görüşlerin tahkiki* (2011); Oğuzkağan Demir, *İmam Muhammed'in el-Asl isimli eserinin Mütûn-i Erbaa'ya tesiri (Kitâbü'l Bey' örneği)* (2014); Hasan Selek, *Mütûn-i Erbaa'da tercih farklılıkları (Temel ibadetler)* (2020); Esmâ Balta, *Mecelle'deki 'Kitabü'l Hibe' ve Mütûn-i Erbaa'daki hibe bölümlerinin karşılaştırılması* (2020); Bayram Özyön, *Mütûn-i Erbaa'dan Mecma'u'l-Bahreyn ve Mülteka'n-Neyyireyn'de İmam Züfer'e Nispet Edilen Görüşlerin Tahkiki* (2022). Bunlar arasında çalışmamızla benzerlik gösteren tez Hasan Selek'in *Mütûn-i Erbaa'da tercih farklılıkları (Temel ibadetler)* adlı çalışmasıdır. Fakat bu tezle çalışmamız arasında iki yönde farklılık bulunmaktadır. Bunlar ibâdât yerine bey' bölümünün konu edilmesi ve ferî meseleler üzerinden değil belirlenmiş bazı hususlar üzerinden mukayese edilmesidir. Büyü' ile ilgili de birçok çalışma yapılmıştır. Fakat ele aldığımız konuyla doğrudan alakalı olmadıkları için burada isimleri zikredilmemiştir.

1. HANEFÎLER'DE MÜTÛN GELENEĞİ VE MÜTÛN-İ ERBAA

Bu bölümde Hanefî'lerin mütûn geleneği, mütûn-i erbaa ve müellifleri hakkında kısa ve öz bir şekilde bilgi verilecektir. Ayrıca mütûn-i erbaa ve mütûn-i erbaa öncesi eserlerde büyü' bölümlerinin hangi kısımlarda ele alındıkları zikredilecektir.

1.1. Hanefîler'de Mütûn Geleneği

Bu başlık altında Hanefî mezhebi literatüründe önemli yer tutan mütûn, şerh ve hâşiye kavramları, Hanefî mütûn geleneği ve mütûn-i erbaa'ya kadar telif edilmiş olan meşhur metinler ele alınacaktır.

Mütûn, mezhebin fûrû fihhına ana hatlarıyla yer veren, genelde ders kitabı olarak kabul edilen,¹ şerhleri yapılan ve çoğunlukla delil ya da gerekçelere yer vermeyen yalın eserlerdir.² Şerh, bir ilim dalına ait meşhur olmuş metinler üzerine yazılmış, kapalı kalan kısımların açıklandığı, hataların gösterildiği ve eksik kalan yönlerinin tamamlandığı eserlerdir.³ Fıkıh terimi olarak şerh, fıkıh eserini/metnini teşkil ettiği zeminde farklı bir şekil ve formatta yeniden yazılması sonucu ortaya çıkan üründür.⁴ Hâşiye, sayfa kenarlarına veya boşluklarına eklenen açıklayıcı ve tamamlayıcı notlardır.⁵ Ayrıca bunlara hâmiş ve derkenar da denilmektedir.⁶

Şerh ve hâşiye ayrı türler olmasına rağmen bazen müellifleri tarafından hâşiye diye adlandırılan eserler şerh literatürü içinde yer bulmuştur. Fakat şerh ve hâşiye üç noktada birbirinden ayrılmaktadır. İlk olarak şerhler fıkıh metinleri üzerine kaleme alınmasına rağmen hâşiyelerin büyük çoğunluğu şerhler üzerine telif edilmiştir. Şerhler metinlerin bütününe ele alıp kesintisiz şekilde incelerken hâşiyeler metin bütününe değil belirli noktalarını ele almaktadır. Son olarak şerhlerin ortaya çıkışına

¹ Eyyüp Said Kaya, “Şerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 38/560.

² Ahmet Yaman - Halit Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 118.

³ Sedat Şensoy, “Şerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 38/555.

⁴ Muhammed b. Mükrim b. Ali Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn İbn Münzir, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, 1414), 2/497-498; Kaya, “Şerh”, 38/560.

⁵ Tefvik Rüştü Topuzoğlu, “Hâşiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 16/419.

⁶ Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk. M. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 1/623.

bakıldığında III. yüzyılın sonu ve IV. yüzyılın başı olarak belirlenmesine mukâbil hâşiyelerin ortaya çıkışı VII. yüzyılda olduğu söylenebilir.⁷

Haneî mezhebi ilk dönem metinlerine geçmeden önce bu metinlerin telifine zemin hazırlayan çalışmalara kısaca değinmekte fayda mülâhaza edilmektedir. Nitekim Haneî mezhebinin kurucusu olan Ebû Hanîfe (ö. 150/767) yaşamış olduğu dönemde birçok mesele ve soruyla karşılaşmış ve bunlara dair birçok içtihatla bulunmuştur. Ancak bu içtihatları bir araya getirdiği ve içtihat yöntemine dair herhangi bir eser kaleme almamıştır. Kendisi daha çok öğrenci yetiştirmekle meşgul olmuştur.⁸ Haneî fıkıh literatüründe ilk eserler Ebû Hanîfe'nin tahminen Hicrî 122'de başlamış ve 150'de bitmiş olan fıkıh halkası içerisinde kaleme alınmıştır.⁹ Ayrıca Ebû Hanîfe'ye atfedilmiş eserler çoğunlukla akaidle alâkalı olup doğrudan fikhî konularla ilişkili değildir.¹⁰

İmam Ebû Hanîfe, fikhî konuları ders halkalarındaki öğrencileriyle müzâkere ettikten sonra bulunan çözümü öğrencilerine yazdırmış ve böylece mezhebin çeşitli konulardaki görüşleri öğrencileri tarafından bir araya toplamıştır. Bunun yanında ortaya konulan içtihatlar kitap ve bab başlığı altında bir araya getirilmiş tedvin ve tasnifi yapılmıştır. Bu tedvin ve tasnif işleminin yapılması ileriki dönemlerde telif edilecek olan fıkıh eserler için bir yöntem ortaya koymuştur.¹¹

Ebû Hanîfe döneminde fikhî meselelerin sistemli ve detaylı bir biçimde ele alındığı söylenmektedir.¹² Ancak bu dönemde telif edilmiş fikhî metinler, tasnif ve ibare gibi bazı hususlara riayet açısından sonraki dönemlerde telif edilmiş bir fıkıh eserine göre biraz eksik kalmıştır.¹³

Haneî mezhebinin tevatür ve şöhret yoluyla aktarılan ve bundan dolayı “Zâhiru’r-Rivâye” olarak adlandırılan *el-Asl (el-Mebsût)*, *ez-Ziyâdât*, *el-Câmi‘u’l-kebîr*, *el-Câmi‘u’s-sağîr*, *es-Siyerü’s-sağîr* ve *es-Siyerü’l-kebîr* isimli eserler Haneî mezhebinin ilk ve en güvenilir kaynaklarıdır. Bu eserler Muhammed b. Hasan eş-

⁷ Kaya, “Şerh”, 38/560.

⁸ Ahmet Özel, “Hanefî Mezhebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 16/21.

⁹ Musa Kazım Arıcan, *Kültürel/Dini Farklılık ve Ebû Hanîfe* (Ankara: Hece Yayınları, 2015), 67-71.

¹⁰ Özel, “Hanefî Mezhebi”, 16/21.

¹¹ Özel, “Hanefî Mezhebi”, 16/21.

¹² Murat Şimşek, *İmâm-ı A‘zam Ebû Hanîfe: Hayatı ve Eserleri* (Eskişehir, 2015), 24.

¹³ Eyyüp Sait Kaya, *Nevazil Literatürünün Doğuşu ve Ebu’l-Leys es-Semerkindî’nin Kitabı’n-Nevazil’i* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 12-14.

Şeybânî tarafından derlenmiştir.¹⁴ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin bu altı eseri Hâkim eş-Şehîd (ö. 334/945) tarafından “*el-Kâfî*” isimli çalışmada toplanmıştır. Şemsüleimme es-Serahsî (ö. 483/1090?), Hâkim eş-Şehîd'in *el Kâfî*'sini 30 cilt halinde “*el-Mebsût*” adını verdiği eserinde şerhetmiştir. *el-Mebsût* Hanefî mezhebi konularının bütününe ele alan en hacimli kitaptır.¹⁵ Bu kitabın aynı isimle 31 cilt şeklinde Türkçeye tercümesi mevcuttur.¹⁶

Âhâd yolla nakledilen ve “Nevâdirü'r-rivâye” olarak adlandırılan Şeybânî'nin *el-Keysâniyyat*, *el-Hârûniyyât*, *el-Cür câniyyât*, *er-Rakkiyyât* adlı eserleri ve Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) *Kitâbü'l-harâc*'ı Hanefî fıkıh literatürünün oluşmasında katkıları bulunan ilk eserler arasında yer alır.¹⁷ Ayrıca bu eserler haricinde Hasan b. Ziyâd'ın (ö. 204/819) *el-Mücerred*'i, Ebû Yusuf'un *el-Emâlî*'sinde bulunan meseleler ve diğer eserlerde âlimlerin münferit olarak zikrettiği meseleler de bu kısma girmektedir.

Hanefî fıkıhında metin tarzında telif edilmiş olan ilk eser Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî'nin *el-Muhtasar* adlı eseridir.¹⁸ Müellif eserinde Ebû Hanîfe ve İmameyn'in görüşlerine yer verdiğini¹⁹ belirtse de eserde İmam Züfer'in (ö. 158/775) görüşlerine de yer verilmiştir. Tahâvî bu görüşler arasında “وبه نأخذ” “Biz bunu esas alırız.” diyerek tercihte bulunmuştur.²⁰ Ayrıca eserin “*el-Muhtasarü'l-kebîr*” ve “*el-Muhtasarü's-sağîr*” şeklinde iki farklı isimlendirmesinin olduğu da söylenmiştir.²¹ Eser üzerine Ebû Bekr Cessas (ö. 370/981) ve Şemsüleimme es-Serahsî başta olmak üzere birçok fakih tarafından şerh çalışması yapılmıştır.²²

İlk dönemde kaleme alınan metinlerinden bir diğeri Ubeydullâh b. el-Hüseyn el-Kerhî'nin (340/951) *el-Muhtasar* isimli eseridir. Bu eser müstakil olarak günümüze

¹⁴ Özel, “Hanefî Mezhebi”, 16/21.

¹⁵ Özel, “Hanefî Mezhebi”, 16/21.

¹⁶ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Mebsût*, ed. Mustafa Cevat Akşit (İstanbul: Gümüşev, 2008).

¹⁷ Eyyüp Said Kaya, “Nâdirü'r-Rivâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/278-280.

¹⁸ Ahmet Yaman, “Ebû'l-Berekât en-Nesefî ve Bir Fıkıh Klasîği Kenzü'd-dekâ'ik”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1998), 356; Özel, “Hanefî Mezhebi”, 16/21; Davut İltaş, “Tahâvî”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39/387.

¹⁹ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed Tahâvî, *el-Muhtasar* (Beyrut: Dâru İhyâi'l-ulûm, 1986), 16.

²⁰ Örnekleri için bkz. Tahâvî, *el-Muhtasar*, 75,77,78 vd.

²¹ İltaş, “Tahâvî”, 39/385-388.

²² Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1627; İltaş, “Tahâvî”, 39/385-388.

kadar ulaşmamıştır. Fuat Sezgin'e göre Hanefî fakih Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed el-Kudûrî'nin *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî* adındaki eserinin içerisinde günümüze ulaşmıştır.²³ Bu eserin 9 cilt şeklinde baskısı mevcuttur.²⁴ Ayrıca eserin üzerine Kudûrî'nin yanında Ebû Abdullah el-Basrî (ö. 369/979-80), Ebû Bekr Cessâs ve Behâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Yusuf el-İsbîcâbî (ö. 535/1140) tarafından şerh yazılmıştır.²⁵

İlk dönemde kaleme alınmış önemli eserlerden bir diğeri Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ıdır. Bu eser sonraki dönemlerde yazılan eserlerin oluşumunu etkilemiştir.²⁶ Zira Alâüddîn es-Semerkandî *Tuhfetü'l-fukahâ*'yı ve Mergînânî *Bidâyetü'l-mübtedî*'yi yazarken bu eserden bolca yararlanmışlardır. Ayrıca eser mezhep içerisinde şöhret kazanmış ve üzerine çok sayıda şerh ve hâşiye telif edilmiştir. Radiyyüddîn Ebû Bekr el-Haddâd'ın (ö. 800/1398) *es-Sirâcü'l-vehhâc*'ı, Abdülganî b. Tâlib el-Meydânî'nin (ö. 1298/1881) *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*'ı ve Ebû Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed el-Hucendî el-Habbâzî'nin *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*'si bunlardan bazılarıdır.²⁷

İlk dönemin bir diğer eseri Alâüddîn es-Semerkandî'nin *Tuhfetü'l-fukahâ* adlı eseridir. Eser yukarıda belirtildiği üzere Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ına dayanmaktadır. Fakat kendinden önceki eserlerden metot ve üslup olarak farklıdır. Zira müellif Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ındaki meseleleri kolay anlaşılır bir üslupla delillendirmiştir.²⁸ Semerkandî'nin talebesi olan Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî (ö. 587/1191) aynı metot ve yöntemle *Bedâ'i 'u's-sanâ'i fî tertîbi's-*

²³ Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)* (Leiden, 1967), 1/444.

²⁴ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî* (Kuveyt: Asfar li-neşr nefis el-kütüb ve'r-resâili'l-ilmiyye, 2021).

²⁵ Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye* (Kahire: Daru'l-Hicr, ts.), 1/223; Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim* (Dımaşk: Dar'ul Kalem, 1992), 98; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1634; Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kub İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazân (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1997), 258; Ebü'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.), 27-28.

²⁶ Özel, "Hanefî Mezhebi", 16/21.

²⁷ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/965,1542; Ferhat Koca, "el-Muhtasar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 31/64-66.

²⁸ Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ* (Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1984), 1/5.

şerâ'î' adlı eseri kaleme almıştır. Ayrıca Kâsânî'nin biyografisi üzerinde yoğunlaşan müelliflerce bu eserin *Tuhfetü'l-fukahâ*'nın şerhi olduğu belirtilmektedir.²⁹

Kâsânî'nin çağdaşı Mergînânî'nin metin türündeki eseri ise *Bidâyetü'l-mübtedî*'dir. Bu eser Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı ile Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Câmi'u's-sağîr*'indeki meseleleri bir araya getirerek telif ettiği eseridir.³⁰ Bu eser üzerine telif edilmiş en meşhur şerh çalışması müellifin kendisine ait *el-Hidâye* adlı eserdir.³¹

Hicrî 7. yüzyıla gelindiğinde mütûn-i erbaa eserlerin bu dönemde telif edildiğini müşahade etmekteyiz. Mütûn-i erbaa Burhanüşşeria'nın *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâil'l-Hidâye*'si, Abdullah el-Mevsîlî'nin *el-Muhtâr*'ı, İbnü's-Sââtî'nin *Mecma'u'l-bahreyn*'i ve Ebu'l-Berekât en-Neseî'nin (ö. 710/1310) *Kenzü'd-dekâ'ik* adlı eserlerinden oluşmaktadır.³²

“Mütûn-i Erbaa” terkinin ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinmemektedir. Fakat bu terkibe ilk defa Ebü'l-Hasenât el-Leknevî (1848-1886) ve çağdaşı Mahmûd Hamza'da (1821-1887) rastlamaktayız. Leknevî eseri *el-Fevâ'idü'l-behiyye*'de müteahhir âlimlerin dört kitaba çok itibar ettiğini ve bunları mütûn-i erbaa diye isimlendirdiklerini ve bunların *el-Muhtâr*, *Kenz*, *Vikâye* ve *Mecma'u'l-bahreyn* olduklarını ifade etmektedir. Ayrıca bazı âlimlerin *Vikâye*, *Kenz* ve *Muhtasaru'l-Kudûrî* isimli üç esere itimad ettiklerini belirtmiştir.³³

Mahmud Hamza ise;

“Metinler bize göre dörttür. Onları bir nazımda topladım; bize göre metinler dört küçük eserdir. *Vikâye*, *Mecma'u'l-bahreyn*, *Kenz*, *el-Muhtâr*'dır. Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ına gelince o metinlerin üstündedir. Çünkü o müteahhirin âlimlere göre el-Kitâb'dır.”³⁴ şeklinde mütûn-i erbaa terkinin kullanmıştır.

²⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1/230,371; Halit Ünal, “Bedâiu's-sanâi'”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 5/294.

³⁰ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Mergînânî, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtedî* (İstanbul: Dar'ul-kütübî'l-arabiyye- el-Büşra, 2018), 1/11; Ferhat Koca, “Mergînânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29/182.

³¹ Cengiz Kallek, “el-Hidâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 17/471.

³² Özel, “Hanefî Mezhebi”, 16/21-27; Salâh Muhammed Ebü'l-Hâc, *el-Medhalü'l-mufasssal ile'l-fikhi'l-Hanefî* (Amman: Dâru'l-Feth, 2017), 608.

³³ Ebu'l-Hasenât el-Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî teracimi'l-hanefiyye* (Kahire, 1906), 106-107.

³⁴ Mahmûd Hamza b. Muhammed el-Hüseynî, *et-Tarîkatü'l-vâziha ile'l-beyyînâti'r-râciha* (Şam: el-Mektebetü's-Selefiyye, ts.), 248.

Bu eserlere mütûn-i erbaa denilmesinin sebebi şu şekilde izah edilmektedir. Bu dört eser bir nevi kanun hükmünde ydiler. Hatta bu dört metne aykırı fetva vermek caiz değildir denilecek kadar mütûn-i erbaa'ya itimad edildiği ifade edilmektedir.³⁵ Haneî mezhebine mûntesip halk ve yöneticiler tarafından bu denli tutulmasından dolayı bu isimlendirme yapılmıştır.

Mütûn-i erbaa'nın yanında mütûn-i selâse ve mütûn-i sitte şeklinde iki farklı isimlendirme de mevcuttur.³⁶ Mütûn-i selâse; Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı, Burhânüşşerîa'nın *Vikâye*'si ve Neseî'nin *Kenz*'inden oluşmaktadır.

Mütûn-i sitte ise mütûn-i erbaa ve mütûn-i selâse eserlerini oluşturan beş esere ilaveten Merginânî'nin *el-Hidâye*'siyle birlikte altı eserden oluşmaktadır. Bu altı eserin bir araya getirilerek mütûn-i sitte diye anılmasının sebebi muhteva, yöntem ve üslûp olarak birbirlerine yakın olmasıdır.³⁷

1.2. Haneî Mezhebi Metinlerinin Temel Özellikleri

Haneî mezhebi metinleri Haneî literatüründe büyük öneme sahiptir. Nitekim bu metinler kendilerinden sonra telif edilen eserlere kaynaklık etmişlerdir. Bu metinlerin genel özellikleri maddeler halinde şu şekilde ifade edilebilir:

1. Metinler genellikle ders kitabı niteliğinde telif edilmiştir. Örneğin Neseî'ye ait olan *Kenzü'd-dekâ'ik* bu mahiyettedir. Nitekim bu eser yıllarca Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.³⁸ Aynı şekilde Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı da bu mahiyette telif edilmiş eserlerden birisidir.³⁹

2. Metinler çok fazla okutulduğu için üzerlerine diğer kitaplardan daha fazla şerh ve hâşiye çalışması yapılmıştır. Örneğin Burhânüşşerîa'nın *Vikâyetü'r-rivâye* adlı eserinin üzerine başta Sadrüşşerîa es-Sânî⁴⁰ (ö. 747/1346) olmak üzere İbn Melek (ö. 821/1418) ve Ebü'l-Hasen Alâüddîn et-Trablusî (ö. 849/1445) gibi âlimler tarafından

³⁵ Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1986), 77.

³⁶ Özel, "Haneî Mezhebi", 16/21-27.

³⁷ Orazsahet Orazov, "Muhtasar Metinlerin Haneî Literatürü İçindeki Yeri", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2018), 120.

³⁸ Ahmet Yaman, "Kenzü'd-dekâ'ik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 25/261.

³⁹ Cengiz Kallek, "Kudûrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 26/321-322.

⁴⁰ el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 109.

onlarca şerh kaleme alınmıştır.⁴¹ Sadrüşşerîa'nın telif ettiği şerh üzerine Kara Sinan (ö. 885/1480 [?]), Ahîzâde Yûsuf Efendi (ö. 905/1500), Molla Fenârî'nin torunu Fenârî Hasan Çelebi (ö. 891/1486), Sinan Paşa (ö. 891/1486) ve Hüsamzâde Mustafa Efendi (ö. 893/1488'den sonra) tarafından birçok hâşiye telif edilmiştir.⁴² Aynı şekilde Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ının üzerine yirmiden fazla şerh çalışması yapılmıştır.⁴³

3. Kaleme alınan metinler genel olarak öğrencilerin ezberlemesi için yazılmıştır. Zira klasik eğitimde her alana ait metinlerin ezberlenmesi yöntemi mevcuttur. Bu metinlerin ezberlenmesinin amaçlarından birisi de ilim talebesinde o alana karşı bir meleke oluşturmaktır. Uzun ve hacimli eserlerin ezberi çok zaman alacağı için muhtasar niteliğindeki ders kitapları ezberletilmiştir. Örneğin *el-Vikâye* müellifi Burhânüşşerîa eserini torunu Sadrüşşerîa'nın temel eğitimi için ezberlediği metinlerin yanında fıkıh alanında da ezberleyeceği bir metin olması için telif etmiştir.⁴⁴

4. Mezhep içinde kabul gören görüşleri bir araya getirmek amacıyla yazılmışlardır.⁴⁵ Bundan dolayı hükmü ortaya koymak ve fetva vermek istendiğinde ilk başvurulacak metinlerdir.

5. Bazı istisnaları olmakla beraber metinlerde amaç mezhepte müftâ-bih olan görüşleri en kısa yoldan mezhep mensuplarına ulaştırmaktır.⁴⁶

6. Metinler bir cümle ile de olsa kaleme alındığı alandaki bütün konulara değinir.⁴⁷ Belli bir konuyu ele alan risale tarzında değildir. Mütûn-i erbaa metinleri bunun en bariz örnekleridir.

7. Bazı metinler istisna olmak üzere genel olarak metinlerde sadece hükümlere yer verilmiştir, delillerden bahsedilmemiştir.⁴⁸ Bunun içindir ki bu metinlerin çoğunun hacmi büyük değildir. Bunun örneklerine ileride ayrı başlık halinde değinilecektir.

⁴¹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/2020; Murteza Bedir, “Vikâyetü'r-rivâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 43/106-108.

⁴² Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/2020-2024.

⁴³ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1498, 1542, 1921, 1984.; Koca, “el-Muhtasar”, 31/64-66.

⁴⁴ Ubeydullah b. Mes'ud El-Mahbubi Sadrüşşerîa, *Şerhu'l-Vikâye*, thk. Salâh Muhammed Ebü'l-Hâc (Ürdün: Müessesetü'l-varak, 2006), 1/59; Bedir, “Vikâyetü'r-rivâye”, 43/106-108.

⁴⁵ Yaman, “Ebü'l-Berekât en-Nesefî ve Bir Fıkıh Klasığı Kenzü'd-dekâ'ik”, 354.

⁴⁶ Yaman, “Ebü'l-Berekât en-Nesefî ve Bir Fıkıh Klasığı Kenzü'd-dekâ'ik”, 354.

⁴⁷ Eyyüp Said Kaya, “Muhtasar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 31/61-62.

⁴⁸ Mehmet Ekinci, *Mütûn-i Erbaa'da İmâm Ebû Yûsuf'a Atfedilen İbâdetle İlgili Görüşlerin Tahkiki* (Konya: Selçuklu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 26.

8. Bu metinlerin amacı mezhep birikimini ortaya koymak değildir.⁴⁹ Nitekim hacimleri de buna müsait değildir. Amaç yukarıda da değinildiği üzere müfta bih görüşlere yer vermektir.

1.3. Mütûn-i Erbaa ve Müellifleri

Mütûn-i erbaa yukarıda da belirttiğimiz üzere Burhanüşşeria'nın *Vikâye'si*, Mevsılî'nin *el-Muhtâr'ı*, İbnü's-Sââtî'nin *Mecma'u'l-bahreyn'i* ve Nesefî'nin *Kenz'*inden oluşmaktadır. Bu başlık altında mütûn-i erbaa ve müellifleri hakkında detaya inmeden ve maksadı ifade edecek şekilde malumat verilecektir.

1.3.1. Burhânüşşerîa ve Vikâyetü'r-rivâye fî mesâil'l-Hidâye

Müellifin tam adı Mahmûd b. Ahmed b. Ubeydullâh b. İbrâhîm b. Ahmed⁵⁰ olup kendisi Burhânüşşerîa lâkabıyla anılmıştır. Doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi olmasa da hicrî 7. (Miladî 8.) yüzyılda yaşamıştır. Burhânüşşerîa'nın babasının ve dedesinin nesepleri göz önüne alındığında Buhara'da doğduğu ifade edilmektedir.⁵¹ Ayrıca Kirmân'a hicret etmeden önce ailesinin Buhara'da yaşamış olduğu ve aile büyüklerinin kabirlerinin Buhara'da yer alan Şer' Âbâd'da olmasından dolayı da Burhânüşşerîa'nın doğum yerinin Buhara olduğu söylenmiştir.⁵²

Burhânüşşerîa'nın soyunun sahabeden olan Ubâde b. Sâmî el-Ensârî'ye dayanması sebebiyle Ubâdî, bu sahabenin torunu olan Mahbûb b. Velîd'e dayanması sebebiyle de Mahbûbî nisbetiyle kendisinden söz edilmiştir.⁵³

Burhânüşşerîa'nın hayatı hakkında kaynaklarda çok fazla bilgiye ulaşılamamaktadır. Bunun sebebi müellifin yaşamış olduğu dönemde Moğol istilasından dolayı Buhara ve çevresinde büyük tahribat yaşanmasıdır. Bu istiladan dolayı birçok âlimin göç etmiş olması ve ilim merkezlerinin zarar görmesi Burhânüşşerîa'nın hayatıyla ilgili bilgilerin kısıtlı olmasının bir diğer sebebidir.⁵⁴

⁴⁹ Kaya, "Muhtasar", 31/61.

⁵⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2020.

⁵¹ el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 110.

⁵² el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 112.

⁵³ el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 199; Şükrü Özen, "Sadrüşşerîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35/427.

⁵⁴ Murteza Bedir, "Tâcüşşerîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39/360-362.

Burhânüşşerîa'nın babasının lakabı "Sadrüşşerîa el-Evvel" olmasıyla ilgili kaynaklarda babasının adı hakkında farklı görüşler yer almaktadır. Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) babasının adını Ubeydullâh⁵⁵, İbn Kutluboğa (ö. 879/1474) Ubeydullâh b. Mahmûd⁵⁶, Leknevî ise Ubeydullâh b. Ahmed b. Abdilmelik⁵⁷ olarak ifade etmiştir.

Sadrüşşerîa el-Evvel'in (ö. 747/1346) Mahmûd ve Ömer adlarında iki oğlu vardır. Bu iki kardeşin sadece isimleri değil lakapları ve eserleri de birbirlerine nispet edilmiştir. Tacüşşerîa ve Burhânüşşerîa lakaplarıyla anılan bu kişinin aynı kişi olduğunu savunan isimler olmuştur. Bu fikri savunanlara göre Tacüşşerîa ile asıl ismi Mahmûd olan Burhânüşşerîa aynı kişiler olup *el-Hidâye*'nin şârihidir. İbn Kutluboğa *Ketâibu âlâmi'l-ahyâr* isimli eserinde Tacüşşerîa ve Sadrüşşerîa'nın biyografisini ele alırken, Murtazâ ez-Zebîdî (ö. 1025/1791) *Tarîhu Buhara* adlı eserinde bu görüşü savunmuştur.⁵⁸ Kefevî (990/1528) bu görüşe sahip diğer isimler arasında yer almaktadır.⁵⁹

Tacüşşerîa ve Burhânüşşerîa lakaplarıyla anılan bu kişilerin iki farklı kişi olduğuna dair görüş belirtenler de olmuştur. Bu görüşe göre Tacüşşerîa ve Burhânüşşerîa, Sadrüşşerîa el-Evvel'in iki ayrı oğluna ait lakaplardır. Kâtip Çelebi, Leknevî, Kuhistânî (ö. 962/1555), İsmâîl Paşa (ö. 1338/1920) ve Ömer Kehhâle (ö. 1407/1987) de bu görüşü benimsemişlerdir.⁶⁰

Burhânüşşerîa'nın babası Sadrüşşerîa el-Evvel, kardeşi Tacüşşerîa ve torunu Sadrüşşerîa es-Sânî'nin eserleri ve eğitim hayatlarına bakıldığında kendisinin ilim ile meşgul bir ailede yetiştiği anlaşılmaktadır. Hocalarına dair babası Sadrüşşerîa dışında bir bilgiye rastlanmamıştır.

Burhânüşşerîa'nın, kendisi için telif etmiş olduğu eserden yola çıkarak torunu Sadrüşşerîa dışında ismi bilinen bir talebesi yoktur. Ancak Moğol istilasından sonrası göç ettikleri Kirmân'da kardeşi Tacüşşerîa ile beraber Kutbiyye-Sultaniyye Medresesinde

⁵⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/2020.

⁵⁶ Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 291.

⁵⁷ el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 207; Özen, "Sadrüşşerîa", 35/427.

⁵⁸ Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 291; el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 110-111.

⁵⁹ Konuyla ilgili Kefevî'de zikredilen bilgiler için bkz. el-Kefevî, Mahmud b. Suleyman, *Ketaibu a'lami'l-ahyâr min fukaha'i mezhebi'n-nu'mani'l-Muhtar*, I-II, (waqfeya.com), II/6A, 43B-44A.

⁶⁰ el-Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fi teracimi'l-hanefiyye*, 110-111; Sadrüşşerîa, *Şerhu'l-Vikâye*, 1/31; İsmâîl Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin esmâ'ü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, (Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâsi'l-'Arabî, 1951), 1/787; Orazsahat Orazov, *Burhânüşşerîa ve Vikâye Adlı Eseri* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 15-19.

uzun yıllar eğitim vermiştir.⁶¹ Bu bilgidan yola çıkarak birçok talebe yetiştirdiğini söylemek mümkündür.

Burhânüşşerîa'nın bilinen tek eseri *el-Vikâye*'de⁶² kullanmış olduğu dil, ilmi değerlere dair ifadeleri ve torunu Sadrüşşerîa'nın eserinde ondan övgüyle bahsettiği cümleler⁶³ doğrultusunda iyi bir Arapça ve din eğitimi aldığı söylenebilir. Ayrıca eserinde ele aldığı konuları açıklarken kurmuş olduğu Farsça cümleler de bu dili bildiğine dair kanıt olarak gösterilebilir.⁶⁴

Burhânüşşerî'nın vefat tarihi hakkında net bir bilgi olmasa da h. 693 (m. 1293/1294) yılında vefat ettiği söylenmektedir.⁶⁵ Vefatına kadar Kirmân'da yaşadığı bilindiğine göre kabrinin de burada olduğunu söylemek mümkündür.⁶⁶

Mütûn-i erbaa içerisinde Burhânüşşerîa'ya nisbet edilen eser *Vikâyetü'r-rivâye fî mesâil'l-Hidâye*'dir. Eserin müellifi konusunda gerek biyografik eserlerde gerekse eserin günümüze ulaşmış olan nüshalarında farklı bilgilere ulaşılmış ve bu durum çokça tartışılan bir konu olmuştur. Hanefî fakihlerinden olan Kuhistânî, Kâtip Çelebi ve Leknevî eserin müellifinin Burhanüşşerîa Mahmud b. Sadrüşşerîa el-Evvel olduğunu belirtmişlerdir.⁶⁷ Bazı kesimlerce ise eserin müellifinin Burhanüşşerîa Mahmud'un kardeşi olan ve *el-Hidâye*'yi şerhedenlerden biri olan Tacüşşerîa Ömer b. Sadrüşşerîa el-Evvel olduğu söylenmiştir. Ancak Leknevi bunun bir hata olduğunu ve eserin Burhânüşşerîa'ya ait olup torunu için yazdığını belirtmektedir.⁶⁸

Sadrüşşerîa es-Sânî, *el-Vikâye*'nin üzerine *en-Nukâye* adıyla bir muhtasar kaleme almıştır. Bu muhtasarın mukaddimesinde *Vikâye*'nin müellifini “Dedem Burhanüşşerîa Mahmud b. Sadrüşşerîa” cümlesiyle açık bir şekilde ifade etmiş ve baba tarafından dedesinin lakabının Tacüşşerîa olduğunu belirtmiştir.⁶⁹

Tacüşşerîa'nın oğlu olan Mes'ud b. Ömer, Burhanüşşerîa'nın kızıyla evlenmiştir ve bu evlilikten Sadrüşşerîa es-Sânî Ubeydullah b. Mes'ud adında bir

⁶¹ Bedir, “Tâcüşşerîa”, 39/361.

⁶² Bedir, “Vikâyetü'r-rivâye”, 43/106-108.

⁶³ Sadrüşşerîa, *Şerhu'l-Vikâye*, 1/39-40.

⁶⁴ Bedir, “Vikâyetü'r-rivâye”, 43/106-108.

⁶⁵ Recep Cici, “Sofya Kiril ve Metodiy Milli Kütüphanesi'nde Bulunan İslam Hukuku ile İlgili Yazma Eserler”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (2005), 371.

⁶⁶ Özen, “Sadrüşşerîa”, 35/427-428; Bedir, “Tâcüşşerîa”, 39/361.

⁶⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/2020; el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 111.

⁶⁸ el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 110-111.

⁶⁹ Ubeydullah b. Mes'ud Sadrüşşerîa, *Muhtasaru'l-Vikâye* (Taşkent, 1991), 2.

çocukları olmuştur. *el-Vikâye*'nin telif edilme sebebi bu çocuktur. Müellif *el-Vikâye*'nin mukaddimesinde torununun temel eğitimi için ezberlediği metinlerin yanında fıkıh alanında da bir metin ezberlemesini istediğini ancak kendisini tatmin edecek bir metin bulamayışından ötürü bu eseri telif ettiğini söylemiştir.⁷⁰

Vikâye muhteva olarak Merğînânî'nin *el-Hidâye*'sinde konu edinilen meselelerin kısa olarak ifade edilmesiyle oluşmuş bir eserdir.⁷¹

Vikâye, Hanefî fıkıh literatüründe 'mütûn' adıyla anılan temel eserler arasında yani mütûn-i selâse, mütûn-i erbaa ve mütûn-i sitte içerisinde yerini almıştır. Aynı zamanda Hanefî mezhebinin temel kaynaklarını oluşturan zâhirü'r-rivâye'yi özetler nitelikte bir eser olup güvenilir metinler arasında yerini almıştır.⁷²

Eser üslup bakımından müteahhirîn döneminin özelliğini taşımaktadır.⁷³ Nitekim eser karmaşık, dolambaçlı bir yöntemle kaleme alınmıştır. Bu yöntemin uygulanma amacı bir meseleyi açıkça izah etmek yerine mezhep birikimini ezber yapılabilecek bir şekilde kaleme almaktır. Nitekim Burhanüşşerîa eseri torununun ezberlemesi için yazmıştır.⁷⁴ Dönemin müelliflerinin özelliği olan anlaşılması güç bir eser oluşturma çabası da bu hususta etkili olmuştur.

Vikâye'de Hanefî mezhebinde kabul gören görüşler esas alınmış olup bazı kısımlarda mezhep içi düşünce farklılıklarına da yer verilmiştir. Ayrıca bu eser *el-Muhtâr* ve *Kenzü'd-dekâ'ik*'e göre içerdiği konular açısından daha çeşitlidir.

Kaleme alındığı zaman itibariyle çok ilgi gören bu eser mezhebin aktif olduğu bölgelerde yani Hint alt kıtası, Osmanlı coğrafyası ve Orta Asya medreselerinde Burhanüşşerîa'nın torunu olan Sadrüşşerîa es-Sânî tarafından kaleme alınmış olan şerh ve muhtasarla beraber temel fıkıh öğretiminde kaynak kitap haline gelmiştir.⁷⁵ Osmanlı medreselerinde öğrenim gören talebeler, eğitimin ilk yıllarında

⁷⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/2020; el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 110-111.

⁷¹ Bedir, "Vikâyetü'r-rivâye", 43/106-108.

⁷² Bedir, "Vikâyetü'r-rivâye", 43/106-108; Murteza Bedir, *Buhara Hukuk Okulu, Vakıf Hukuku Bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefî Hukuku Üzerine Bir İnceleme* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 168.

⁷³ Müteahhirîn döneminin özellikleri için bkz. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 'Vikâyetü'r-Rivâye' maddesi; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 'Mütekaddimîn ve Müteahhirîn' maddesi.

⁷⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/2020; el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 110-111.

⁷⁵ Bedir, "Vikâyetü'r-rivâye", 43/107.

Sadrüşşerîa'nın *Şerhu'l-Vikâye*'sini ardından da *el-Hidaye*'yi okuyarak yüksek öğrenimlerini bitirirlerdi.⁷⁶

Vikâye üzerine pek çok çalışma yapılmıştır.⁷⁷ Sadrüşşerîa *en-Nukâye* adlı eser ile *Vikâye*'yi özetlemiştir. Eser üzerine *Şerhu'l-Vikâye li Sadrişşerîa, el-Înâye fi Şerhi'l-Vikâye, Şerhu'l-Vikâyeli'bni Melek, el-İstiğnâ alâ Şerhi'l-Vikâye, Şerhu'l-Vikâye li Musannifek, Tevkifu'l-inâye fi Şerhi'l-Vikâye, Şerhu'l-Vikâye li Şeyhzâde ve Şerhu'l-Vikâye li Karahisârî* gibi birçok şerh çalışması yapılmıştır. *Ta'lika babi's-şehid mine'l-Hidâye ve'l-Vikâye, Ta'lika 'alâ kavli sahibi'l-Vikâye hilâfen li Züfer, Risâle fi bâbı's-şehâde mine'l-Vikâye* isimleriyle tâ'lik çalışmaları yapılmıştır. Ayrıca eser üzerine *el-İzâh fi şerhi'l-ıslâh* adıyla bir reddiye kaleme alınmıştır. Bu reddiyenin üzerine de *Risâle fi reddi'l-Islâh ve'l-İzâh* adıyla bir reddiye yazılmıştır.

Muhammed b. Hasan el-Kevâkibî (ö. 1096/ 1685), *en-Nukâye*'yi *el-Ferâ'idü's-seniyye* ismiyle manzum bir eser haline getirmiş olup ardından *el-Fevâ'idü's-seniyye* ismiyle de şerhetmiştir.

Eser modern zamanda neşredilmemiştir. Fakat Sadrüşşerîa'nın kaleme almış olduğu *Şerhu'l-Vikâye* ve hâşiyelerle beraber defalarca yayımlanmış olup eser üzerine birçok tez yazılmıştır.⁷⁸

1.3.2. el-Mevsîlî ve el-Muhtâr

29 Şevval 599/ 11 Temmuz 1203 tarihinde Musul'da dünyaya gelmiş olan Mevsîlî'nin tam adı Ebu'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî'dir.⁷⁹ Ebu'l-Fazl künyesiyle anılan Mevsîlî, Mecdüddîn-i Musulî adıyla ünlenmiştir.⁸⁰ Dedelerinden birisi için zikredilmiş olan Beldecî ismine, bir icazetnamede Belûcî şeklinde yer verilmiştir. Bu bilgi onun Belucistan asıllı olabileceğine kaynaklık etmiştir.⁸¹

⁷⁶ Bedir, "Vikâyetü'r-rivâye", 43/108.

⁷⁷ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/2020-2021; Bedir, "Vikâyetü'r-rivâye", 43/106-108.

⁷⁸ Bedir, "Vikâyetü'r-rivâye", 43/108.

⁷⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1622.

⁸⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1622; Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 2002), 4/279; Özel, "Hanefî Mezhebi", 16/69; Davut Yaylalı, "Abdullah b. Mahmûd el-Mevsîlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/487.

⁸¹ Takıyyüddîn b. Abdilkâdir el-Gazzâlî et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Kahire: el-Meclisü'l-A'la li's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1390), 239; Yaylalı, "Abdullah b. Mahmûd el-Mevsîlî", 29/487.

Mevsılî temel eğitimini babası Şeyh Mahmûd'dan almış ve ardından Musul nakibi Kemâleddin Haydar b. Muhammed b. Zeyd el-Hüseynî'den ders almıştır.⁸² Musul, Dimaşk ve Bağdat'ta Mahmud b. el-Hasîrî (ö. 636/1238), Şehâbeddin es-Sühreverdi (ö. 632/1234), Abdurrahman b. Abdülkerim es-Sem'ânî (ö. 562/1166), İbnü'l-Ahdar (ö. 645/1247), İbn Sükeyne (ö. 607/1210), İzzeddin ibnü'l-Esir (ö. 630/1233), Ruhâvî (ö. 612/1215) ve İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249) gibi önemli isimlerden hadis dinleyip çeşitli dersler almıştır.

Talebeleri arasında Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâtî (ö. 705/1306) ve İbnü'l-Fuvâtî (ö. 723/1323) gibi çeşitli mezheplerden âlimler yer almaktadır.⁸³

Mevsılî, fıkıh ve usûl alanında döneminin otoritelerinden sayılan âlimler arasında yer almaktadır.⁸⁴ Hatta fûru-i fıkıh ve usul-i fıkıh alanında kendi döneminde en yetkin kişi olduğu ifade edilmektedir.⁸⁵ Ayrıca Mevsılî, mezhepte kuvvetli görüşleri zayıf görüşlerden ayırt edebilecek seviyede ilmi yeterliliğe sahip fakihlerden yani ashabu't-temyizden sayılmıştır.⁸⁶

Mevsılî bir dönem Kûfe kadılığı görevinde bulunmuş fakat bir süre sonra bu görevden alınmıştır. Ardından Bağdat'a dönmüş ve ölünceye kadar burada bulunan Meşhed-i Ebû Hanîfe'de tedris, telif ve fetva işleriyle alâkadar olmuştur.⁸⁷

Dindar, hayırsever, devlet adamlarına karşı azametli, fakirlere ve talebelere karşı mütevazî davranan Mevsılî 19 Muharrem 683/ 7 Nisan 1284'te Bağdat'ta vefat etmiştir.⁸⁸

Mevsılî mütûn olarak *el-Muhtâr li'l-fetvâ*, şerh olarak *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*; *Kitâbü'l-müştemil alâ mesâilî'l-muhtasar*, *Şerhu'l-Câmiî'l-kebîr li's-Şeybânî*

⁸² Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/279; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1622-1623.

⁸³ Yaylalı, "Abdullah b. Mahmûd el-Mevsılî", 29/487.

⁸⁴ Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, 239; Kutluboga, *Tâcü't-terâcim*, 176-177.

⁸⁵ Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsılî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*, thk. Şeyh Muhammed Adnan Derviş (Beyrut-Lübnan: Dar'ul Erkam, ts.), 5; el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 106.

⁸⁶ Mevsılî, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*, 5; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, 239; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1622-1623; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/279; Özel, "Hanefî Mezhebi", 16/71; Yaylalı, "Abdullah b. Mahmûd el-Mevsılî", 29/487.

⁸⁷ Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, 239; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/279; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1622-1623.

⁸⁸ Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/279; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimu musannifi'l-kütübi'l-'Arabîyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414), 6/147; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, 239; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1622-1623; Yaylalı, "Abdullah b. Mahmûd el-Mevsılî", 29/487-488.

ve *Kitâbü'l-fevâid* adlı eserleri telif etmiştir.⁸⁹ Mütûn-i erbaa içerisinde yer alan eseri *el-Muhtâr*'dır. Mevsilî bu eseri Ebû Hanîfe'nin fıkhnın derlenmesi konusunda yapılan istek üzerine gençlik döneminde kaleme almıştır.

Mevsilî, ibadet ve muâmelat konularını özetleyerek kaleme aldığı bu esere *el-Muhtâr li'l-fetvâ* adını vermiştir.⁹⁰ *el-Muhtâr* fakihlerin çoğunluğu tarafından beğenilmiş ve meşhur bir eser haline gelmiştir. Hatta bu eser talebeler tarafından ders kitabı olarak ezberlenmeye başlanınca müelliften, mezhebin bilinmesine kaynaklık edecek şekilde bir şerh yazması istenmiştir. Bu isteğin üzerine müellif *el-İhtiyâr* adını vererek *el-Muhtâr*'ı şerh etmiştir. İmâm-ı Âzam'ın görüşleri dikkate alınarak kaleme alınan bu eserde İmâm Ebû Yusuf (ö. 182/798), İmâm Muhammed (ö. 189/805), İmâm Şâfiî (ö. 204/819), İmâm Züfer'in (ö. 110/728) farklı olan görüşleri rumuzlarla belirtilmiştir. İmâm Şâfiî “ف”, İmâm Muhammed “م”, İmâm Ebû Yusuf “س”, İmâm Züfer “ز” rumuzuyla belirtilmiştir.⁹¹ Yalnızca dokuz yerde İmâm Züfer, İmâm Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed'in isimleri veya İmameyn'e dönen tesniye zamirine metinde yer verilmiştir. Metinde yer verilmiş olan konular ve kayıt konulmuş olan ihtilafların kaynak ve sebepleri bu şerhte zikredilmiştir. Ayrıca Mevsilî, birçok âlimi zorlayan, çözülmesi zor olup umûmü'l-belvâ⁹² haline gelmiş olan meseleleri ve fetva yönünden kendisine ihtiyaç duyulan rivayetlere de bu şerhte bolca yer vermiştir.⁹³

Bu eser üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Eser üzerine müellifinin *el-İhtiyâr* adlı şerhinin yanında Muhammed b. İbrâhim b. Ahmed'in (ö. 932/1525) *Feyzu'l-gaffâr*, Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin (ö. 954/1547) *el-Îsâr li-halli'l-Muhtâr*, Hattâb b. Ebû'l-Kâsım el-Karahisârî'nin (ö. 730/1330) *Şerhu'l-Muhtâr*, İbn Emîr Hâc'ın (ö. 879/1474) *Şerhu'l-Muhtâr* Ömer b. İshak el-Gaznevî'nin (ö. 773/1372) *Şerhu'l-Muhtâr*, Fahreddin ez-Zeylaî'nin (ö. 743/1343) *Şerhu'l-Muhtâr* ve Ebû İshak Cemâleddin İbrâhim b. Ahmed el-Mevsilî'nin *Tevcîhü'l-Muhtâr* adlı

⁸⁹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 6/147; Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur* (Leiden, 1943), 1/1/476; Özel, “Hanefî Mezhebi”, 16/69; Yaylalı, “Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî”, 29/487.

⁹⁰ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-l-Muhtâr*, 1/9-10; Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 177.

⁹¹ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-l-Muhtâr*, 1/10.

⁹² Mustafa Baktır, “Umûmü'l-belvâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42/155.

⁹³ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-l-Muhtâr*, 1/9-10.

eserleri vardır. Ayrıca Seyhü'l-İslâm Semsüddin Sebersi el-Hanefi (ö. 747/1346) ve İbn Kutluboğa tarafından da şerhedilmiştir.⁹⁴

Bu zikrettiğimiz eserlerden Ebü'l-Kāsım el-Karahisârî'nin *Şerhu'l-Muhtâr*'ı Abdülmuhsin el-Abbâdî'nin tahkikiyle iki cilt hâlinde neşredilmiştir.⁹⁵ Diğer şerhlerinin neşredilmiş hallerini tespit edemedik.

Ebu'l- Abbas Ahmed b. Ali ed-Dımaşkî (ö. 782/1380) eseri kısaltmış ve bu eserine *et-Tahrir* adını vermiştir.⁹⁶ Ardından eseri şerh etmeye başlamış fakat bu şerhi tamamlayamamıştır.⁹⁷ Şeyh Kasım b. Kutluboğa eseri şerh etmekle kalmamış eserde yer alan hadisleri *Ta'rif ve'l-ihbâr bi tahrîci ehadisi'l İhtiyâr* ismiyle tahrir etmiştir. Ebû Abdillâh Abdullah b. Ali Tâceddin el-Buhârî (ö. 800/1397) tarafından manzum hale getirilmiştir.

Müellifin kendi şerhi olan *el-İhtiyâr*'ın başta Celal Yeniçeri⁹⁸ ve Mehmet Keskin⁹⁹ tarafından olmak üzere birçok tercümesi bulunmaktadır. Kanaatimize göre en güzel tercümesi Nuh yayıncılıktan çıkmış olan ve Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanlarından oluşan bir komisyon tarafından 5 cilt şeklinde hazırlanmış olan tercümedir.¹⁰⁰

1.3.3. İbnü's-Sââtî ve Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn

İbnü's-Sââtî aslen Ba'labekli olup doğum tarihi hakkında net bir bilgiye kaynaklarda rastlanmamaktadır. Ancak onun 10 Zilkade 651/1 Ocak 1254 tarihinde doğduğuna dair bazı bilgilere kaynaklarda yer verilmiştir.¹⁰¹ İbnü's-Sââtî, Bağdat'a bağlı olan Dertenk'te doğmuştur.¹⁰² Tam adı Ebü'l-Abbâs Muzafferuddîn Ahmed b.

⁹⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1622-1623; Yaylalı, “Abdullah b. Mahmûd el-Mevsîlî”, 29/487-488.

⁹⁵ Hattâb b. Ebu'l-Kāsım el-Karahisârî, *Şerhu'l-Muhtâr*, thk. Abdülmuhsin el-Abbâdî (Daru İbn Hazm, ts.).

⁹⁶ Yaylalı, “Abdullah b. Mahmûd el-Mevsîlî”, 29/487-488.

⁹⁷ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1622.

⁹⁸ Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, çev. Celal Yeniçeri (İstanbul: Şamil Yayınevi, 2015).

⁹⁹ Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Ravza, ts.).

¹⁰⁰ Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr ta'lîlî'l-Muhtâr*, çev. Ahmet Oğuz vd. (İstanbul: Nuh Yayıncılık, 2017).

¹⁰¹ Muzafferüddîn Ahmed b. Ali el-Bağdadi İbnü's-Sââtî, *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*, thk. İlyas Kaplan (Beyrut-Lübnan: Dar'ul-kütübî'l-ilmiyye, 2005), 7; Ahmet Özel, “İbnü's-Sââtî”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 21/190.

¹⁰² Özel, “İbnü's-Sââtî”, 21/190.

Alî b. Tağlib el-Balabekkî el-Bağdâdî'dir.¹⁰³ Babasının astronomiye olan alakası ve saatçilik yapmasına nisbet edilerek İbnü's-Sââtî olarak tanınmıştır.¹⁰⁴

İbnü's-Sââtî'nin Fatıma ve Necmeddin adıyla iki çocuğunun olduğu kaynaklarda ifade edilmiştir.¹⁰⁵ Sââtî'nin Ramazan ve kurban bayramlarında Muntassırıyye'de¹⁰⁶ hutbe okuduğu bilinmektedir. Burada hutbe okuyan kişinin Hâşimî ve Abbasî soyundan gelmesi gerekmektedir. Bu medresede hutbe okumuş olması onun bu soydan geldiğini göstermektedir.¹⁰⁷

İbnü's-Sââtî öğrenim hayatının büyük bir kısmını Bağdat'ta geçirmiştir.¹⁰⁸ Ders aldığı isimler arasında Zâhirüddin Muhammed b. Ömer en-Nevcebazî, Ebü'l-Berekât en-Nesefî, İbnü's-Saykal el-Cezerî olarak tanınmış olan Ebü'n-Neda Mead b. Nasrullah el-Hasânî (ö. 689/1290) vardır.¹⁰⁹ İbnü's-Sââtî fakihliği ve usûlculüğüyle kendisinden söz ettiriyor olsa da Kelâm, Arap Dili ve Edebiyatı gibi çeşitli alanlarda da kendisini geliştirmiştir.¹¹⁰ İbnü's-Sââtî, Muvaffakiyye ve Muntassırıyye medreselerinde müderrislik görevi yapmıştır.¹¹¹ Hicrî 666 yılında kâdıkudât yardımcılığı görevine getirilmiştir.¹¹²

İbnü's-Sââtî'nin talebeleri arasında Taceddin İbnü's-Sebbâk olarak tanınmış olan Ali b. Sencer el-Bağdâdî, oğlu Mecdüddin İbnü's-Sââtî, kızı Fâtıma ve Rükneddin es-Semerkandî vardır.¹¹³

¹⁰³ İbnü's-Sââtî'nin dedesinin adı bazı kaynaklarda Sa'leb olarak belirtilmektedir. (Taşköprizâde, *Miftâhu's-seâde*, 2/167; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1600; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 51; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 2/4.) Bazı kaynaklarda ise dedesini Tağlib olarak belirtilmektedir. (Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, 1/400; Özel, "İbnü's-Sââtî", *DİA*, 21/190.)

¹⁰⁴ el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 26-27; Özel, "İbnü's-Sââtî", 21/190-191.

¹⁰⁵ Ebü Muhammed Afîfüddîn Abdullâh b. Es'ad b. Alî b. Süleymân Yâfi, *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakẓân fî ma'rifeti havâdisi'z-zamân* (Beyrut: Dar'ul-kütübî'l-ilmîyye, ts.), 4/170; Özel, "İbnü's-Sââtî", 21/190.

¹⁰⁶ Muntansırıyye: Abbâsî Halifesi Müstansır-Billâh (ö. 640/1242) tarafında Bağdat'ta inşa ettirilen medresedir. (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 'Muntansırıyye Medresesi' Maddesi.)

¹⁰⁷ Özel, "İbnü's-Sââtî", 21/190.

¹⁰⁸ Kutluboga, *Tâcü't-terâcim*, 95; Özel, "İbnü's-Sââtî", 21/190.

¹⁰⁹ Ebü'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî, *en-Nâfi'u'l-kebîr limen yutâlî'u'l-Câmi'a's-sagîr*, nşr. Naîm Eşref Nûr Ahmed (Karatşi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulumi'l-İslâmiyye, 1990), 25; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri* (Ankara, 1990), 72; Murteza Bedir, "Ebü'l-Berekât en-Nesefî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/567; Özel, "İbnü's-Sââtî", 21/190.

¹¹⁰ Özel, "İbnü's-Sââtî", 21/190-191.

¹¹¹ el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 52; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/175; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 70; Özel, "İbnü's-Sââtî", 21/190-191.

¹¹² Özel, "İbnü's-Sââtî", 21/190.

¹¹³ Özel, "İbnü's-Sââtî", 21/190-191.

İbnü's-Sââtî 4 Cemâziyelevvel 694/ 22 Mart 1295 tarihinde Bağdat'ta vefat etmiş ve kabri Cüneyd-i Bağdâdî'nin kabrinin yanında bulunmaktadır.¹¹⁴

Döneminde Hanefî mezhebinin önemli âlimlerinden birisi olan İbnü's-Sââtî fıkıh ve fıkıh usûlu alanında yapmış olduğu çalışmalarıyla, dili güzel ve etkili kullanması ve güzel yazısıyla ün kazanmıştır. Yaşadığı dönemde âlimler kendisinden takdir ve övgü ile bahsetmiştir.¹¹⁵ İbnü's-Sââtî'nin fıkıh usûlune dair kaleme almış olduğu eseri şerheden Şemseddin Muhammed b. Mahmûd el-İsfehânî (ö. 749/1349) ondan övgüyle bahsetmiş ve yine fıkıh ve usulü alanında iki önemli eser telif etmiş olan Mâlikî âlimlerinden Cemaleddin İbnü'l-Hâcib'den daha zeki olduğundan bahsetmiştir.¹¹⁶ Ayrıca İbnü's-Sââtî'nin ilim silsilesinin Şemsüleimme el-Halvânî'ye (ö. 452/1060 [?]) uzandığı belirtilmektedir.¹¹⁷

İbnü's-Sââtî'ye ait eserleri şu şekilde zikredilebilir. Mütûn olarak *Mecma'u'l-bahreyn*, şerh olarak *Şerhu'l Mecmai'l-bahreyn*, usul olarak *el-Bedî* adlı eseri mevcuttur.¹¹⁸ Bazı nüshalarda bu eserin adı *Nihâyetü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl* şeklinde de geçmektedir. Ayrıca müellifin çağdaşı İbn Kemmûne'ye (ö. 683/1284) karşı *ed-Dürü'l-mendûd fi'r-redd alâ feylesüfî'l-yehûd* adlı reddiyesi mevcuttur.¹¹⁹ Bu zikrettiğimiz eserlerden *Şerhu'l Mecmai'l-bahreyn*¹²⁰ ve *el-Bedî*¹²¹ neşredilmiştir.

Mütûn-i erbaa içerisinde yer alan eseri *Mecma'u'l-bahreyn*'dir. İbnü's-Sââtî'nin bu eseri içerdiği bilgi ve eserde takip edilen yöntem açısından mütûn-i erbaa içerisinde en dikkat çekici olanıdır. İbnü's-Sââtî eserine “İki denizin birleştiği ve iki ışık kaynağının buluştuğu yer” anlamına gelen *Mecma'u'l-bahreyn* ismini vermesinin sebebine eserin mukaddimesinde değinmiştir. Şöyle ki Kudûri'nin *el-Muhtasar*'ı ile Ebû Hafs Necmüddin Ömer Neseffî'nin (537/1142) *el-Manzumetûn-Neseffiyye* adlı

¹¹⁴ Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 95; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, 1/401; el-Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fi teracimi'l hanefiyye*, 26-27; el-Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, 26-27; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 70; Özel, “İbnü's-Sââtî”, 21/190.

¹¹⁵ Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, 1/400-401; el-Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, 26-27; el-Leknevî, *en-Nâfi'ul-kebîr*, 25; Zirikî, *el-A'lâm*, 1/175; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 70.

¹¹⁶ Özel, “İbnü's-Sââtî”, 21/190-191.

¹¹⁷ el-Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, 26-27.

¹¹⁸ Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 95; el-Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fi teracimi'l hanefiyye*, 27; Özel, “İbnü's-Sââtî”, 21/190-192.

¹¹⁹ Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 95; Özel, “İbnü's-Sââtî”, 21/190-192.

¹²⁰ Muzafferüddin Ahmed b. Ali el-Bağdadi İbnü's-Sââtî, *Şerhu Mecma'i'l-bahreyn*, thk. Salih b. Abdullah b. Salih (Kahire: Darü'l-Felah, 2016).

¹²¹ Muzafferüddin Ahmed b. Ali El-Bağdadi İbnü's-Sââtî, *el-Bedî*, thk. Mustafa Mahmud el-Ezheri (Kahire: Daru İbn Affan, 2014).

eserini birleştirerek kaleme almış olmasından ötürü eserine bu adı vermiştir.¹²² Bu sebeple olacak ki bazı kaynaklarda, yazma nüshaların bir kısmında ve kütüphane kataloglarında eserin adının son kelimesinin ‘nehreyn’ şeklinde zikredilmiştir. Fakat bu şekilde yazılması doğru değildir.¹²³ İbnü’s-S  ti eserde önsözünde belirttiği iki eser dışında başka kaynaklardan da yararlanmış ve bunu müstedrek anlamına gelen “ ” rumuzuyla belirtmiştir.

İbnü’s-S  ti eserinde Hanefî imamlar arasındaki ihtilâfları farklı cümle yapısındaki cümlelerle belirtmiştir. Ayrıca görüşleri belirtmek için eserinde rumuzlara yer vermiştir. Bu ihtilâf ve rumuzlara ileride detaylı şekilde değinilecektir.

Mezhep içi düşünce farklılıklarının yanında Malik  ve şâfiî mezheplerinin görüşlerine de değinmesi onu diğer metin kitaplarından ayırmıştır. Bu onun diğer metin kitaplarından içerik açısından daha zengin olduğunu göstermektedir.

Eserin neredeyse yarısı Süleymaniye Kütüphanesi’nde yer almak üzere Türkiye’de ve Türkiye dışındaki kütüphanelerde 160 civarında yazma nüshası vardır.¹²⁴ Kısa ve öz bir dille telif edilmiş olan bu eser üzerine pek çok şerh ve hâşiye kaleme alınmıştır. Müellifin kaleme almış olduğu şerhin 30’a yakını ve esere ait en meşhur şerhlerden biri olan İbn Melek’in şerhinin 150’den fazla nüshası günümüze kadar gelmiştir.¹²⁵

Eser  zerine kaleme alınmış başlıca şerhler, İbnü’s-S  ti’nin *şerhu Mecma’i’l-bahreyn*, İbn Melek’in *şerhu Mecma’i’l-bahreyn*, Bedreddin el-Ayn ’nin ( . 855/1451) *el-Menba’ fi şerhi’l-Mecma’* ve *el-M stecma’ fi şerhi’l-Mecma’*, Eb ’l-Abbas İbn ř ’b n et-Trablus ’nin *Teşn fu’l-mesma’ ‘ale (fi şerhi)’l-Mecma’*, Bah udd n Muhammed el-Umr  el-Hanefî’nin ( . 854/1450) *el-Meşra’ fi şerhi’l-Mecma’* ve Ayaslûğî’nin ( . 831-850/1427-1446) *şerhu Mecma’i’l-bahreyn*’inden ibarettir. Eser  zerine Eb ’r-R h  s  b. Halef er-Reş d  ( . 799/1397) *Kurretü’l-‘ayn fi halli elf zi Mecma’i’l-bahreyn* adıyla t ’lik çalışması telif etmiştir.¹²⁶ Bu eserlerden müellifin kendisinin telif ettiği *şerhu Mecma’i’l-bahreyn* adlı eseri 10 cilt halinde

¹²² İbnü’s-S  ti, *Mecma’u’l-bahreyn ve mülteka’n-neyyireyn*, 13;  zel, “İbnü’s-S  ti”, 21/190.

¹²³ Kâtib Çelebi, *Keşfu’z-zunûn*, 2/1599;  zel, “İbnü’s-S  ti”, 21/190-192.

¹²⁴  zel, “İbnü’s-S  ti”, 21/190-192.

¹²⁵  zel, “İbnü’s-S  ti”, 21/190-192.

¹²⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfu’z-zunûn*, 2/1599.

neşredilmiştir.¹²⁷ Ayrıca Ayaslûğî'nin telif etmiş olduğu şerh üzerine tahkik çalışması yapılmış olup doktora tezi olarak yayımlanmıştır.¹²⁸

Şemseddin Konevî (ö. 788/1386), *Mecma 'u'l-bahreyn*'e Ahmed b. Hanbel'in düşüncelerini de ekleyerek *Düreru'l-bihâr* adıyla bir eser telif etmiştir.¹²⁹ Kadı İbrahim el-Gazzî (ö. 1061/1651) eseri düz yazıya çevirmiştir.¹³⁰ Bu eser yine aynı isimle Prof. Dr. Ali Kumaş ve Sebahattin Kesti tarafından tercüme edilmiş ve Beka Yayınları tarafından basılmıştır.¹³¹

1.3.4. Ebü'l-Berekât en-Nesefî ve Kenzü'd-dekâ'ik

Tam adı Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî'dir. Ebü'l-Berekât künyesiyle ve Hâfızuddîn lakabıyla hicri VII. / milâdi XIII. yaşamış önemli âlimlerden birisidir.¹³² Kendisi Hâfızuddîn dışında Allâmetü'd-Dünya, Sadru'l-İslâm, Muhyi's-Sünne ve Kâmil İmâm gibi lakaplarla da anılmıştır.¹³³ Doğduğu şehre nisbet edilerek kendisine Nesefî de denilmiştir.¹³⁴ Nesefî onun en meşhur ve kelâm çevresinde bilinen adı olmuştur.¹³⁵

¹²⁷ İbnü's-Sâati, *Şerhu Mecma 'i'l-bahreyn*.

¹²⁸ Murat Peçe, *Ayaslûğî'nin Şerhu Mecma 'i'l-bahreyn adlı eserinin tahkik ve tahlili* (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022).

¹²⁹ Tahsin Özcan, “Şemseddin Konevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 26/166-167.

¹³⁰ el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 26-27; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1599-1601; Özel, “İbnü's-Sâati”, 21/191-192.

¹³¹ Muzafferüddin Ahmed b. Ali el-Bağdadi İbnü's-Sâati, *Mecma 'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*, çev. Ali Kumaş - Sebahattin Kesti (İstanbul: Beka Yayınları, 2022).

¹³² el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 102; Bedir, “Ebü'l-Berekât en-Nesefî”, 32/567-568.

¹³³ el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 247; Recep Önal, *Ebü'l-Berekât en-Nesefî ve Kelâmî Polemikleri* (Bursa: Emin Yayınları, 2017), 31; Bedir, “Ebü'l-Berekât en-Nesefî”, 32/567.

¹³⁴ el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 101.

¹³⁵ Ebü'l-Berekât Hâfızuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Nesefî, *Kenzü'd-dekâ'ik*, thk. Said Bektaş (Beyrut, Medine: Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye / Darü's-Sirac, 2011), 13; Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn* (Beyrut: Müessesetü nüveyhiz es-sekâfiyye, 1983), 10/304; Bedir, “Ebü'l-Berekât en-Nesefî”, 32/567.

Nesefî, Özbekistan'ın Soğd¹³⁶ bölgesinin Nesef şehrinde dünyaya gelmiştir.¹³⁷ Ebu'l-Berakât'ın kesin olarak doğum tarihi bilinmemekle birlikte 620/1223 tarihinde doğduğu kabul edilmektedir.¹³⁸

Nesefî yaşadığı dönemin önemli âlimlerinden ders almıştır. Şemsü'l-Eimme Muhammed el-Kerderî (642/1244), Bedreddîn Hâherzâde (651/1253) ve Hamidüddîn ed-Darîr (666/1267) bu âlimlerden bazılarıdır.¹³⁹ Nesefî eğitimi tamamlamasının ardından bugün İran sınırları içinde yer alan Kirman'daki el-Kutbiyye-Sultaniye Medresesi'nde müderrisliğe başlamış ve bu görevde bulunduğu dönemde pek çok âlim yetiştirmiş ve birçok eser kaleme almıştır.¹⁴⁰

Fürû fıkına dair eserleri: *el-Mustasfâ*, müellifin kendi eseri olan *el-Manzûmetü'n-Nesefiyye*'nin şerhi olan *el-Musaffâ*, *el-Vâfi*, *el-Kâfi fî şerhi'l-Vâfi* ve *Kenzü'd-dekâ'ik*'dir. Fıkıh usûlüne dair eserleri: *Menârü'l-envâr*, *el-Münevvir fî şerhi'l-Menâr*, *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Menâri'l-envâr* ve *Şerhü'l-Müntehab fî usûli'l-mezheb*'dir. Kelâm'a dair eserleri: *'Umdetu'l-akâid*, *el-İ'timâd fî'l-i'tikâd* ve *Şerhu'l-kasîdeti'l-lâmiyye fî't-tevhîd*'dir. Tefsire dair eseri ise *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*'dir. Eserlerin çeşitliliğine ve sayısına bakıldığında Nesefî'nin eser anlamında çok velûd bir âlim olduğu söylenebilir.¹⁴¹

Bu zikredilen eserlerden *el-Mustasfâ*, *el-Vâfi*, *Kenzü'd-dekâ'ik*, *Menârü'l-envâr*, *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Menâri'l-envâr*, *Şerhü'l-Müntehab fî usûli'l-mezheb*, *'Umdetu'l-akâid* ve *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl* günümüzde neşredilmiştir.

Yetiştirdiği öğrenciler hakkında pek bir bilgiye ulaşmak mümkün olmasa da kaynaklarda *Mecma'u'l-bahreyn* müellifi Muzafferüddîn İbnü's-Sââtî, *el-Hidâye* şârihlerinden Hüsâmeddîn Hüseyin b. Ali es-Siğnâkî (711/1311) ve Sa'dü'l-mille

¹³⁶ Soğd ismin aslı Eski Farsça Suguda, Yeni-Avesta Suğda olup Grek kaynaklarında Sogdioi (Sogdianoï) şeklinde geçer ve ülkelerine Sogdiana denir. Müslümanlar ise Suğd şeklinde söyledikleri kelimeyi hem İran menşeli bu kavim hem ülke adı olarak kullanmışlardır. (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 'Soğd' maddesi,)

¹³⁷ el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 101.

¹³⁸ Bedir, "Ebü'l-Berekât en-Nesefî", 32/567; Bedreddin Çetiner, *Ebû'l-Berekât en-Nesefî ve Medârik Tefsiri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 1995), 30; Temel Yeşilyurt, *Ebû'l-Berekât en-Nesefî ve İslâm Düşüncesindeki Yeri* (Malatya: Kubbealtı Yayınları, 2000), 23.

¹³⁹ Bedir, "Ebü'l-Berekât en-Nesefî", 32/567-568.

¹⁴⁰ el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 102; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1921; Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/67; Bedir, "Ebü'l-Berekât en-Nesefî", 32/567-568.

¹⁴¹ Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/67.

ve'd-dîn Mahmûd b. Ahmed'in (ö. ?) onun öğrencilerinden olduğu belirtilmiştir.¹⁴² Hayatının büyük bir kısmını önemli ilim merkezlerinden olan Bağdat, Kirman, Nesef ve Buhârâ gibi şehirlerde geçirmiştir. Nesefî 710/1310 tarihinde Bağdat seyahatinden dönmekte iken Hûzistan bölgesinde yer alan İzec kasabasında vefat etmiştir. Kabri de bu kasabadadır.¹⁴³

Mütûn-i erbaa içerisinde yer alan eseri *Kenzü'd-dekâ'ik*'dir. Bu eser Nesefî'nin kaleme almış olduğu *el-Vâfi*'nin özeti mahiyetindedir.¹⁴⁴ Nesefî *el-Vâfi*'de kullandığı simgeleri bu eserde de aynısı gibi tekrar etmiştir. Müellif *el-Vâfi*'den farklı olarak bu eseri bir ders kitabı olarak kaleme almıştır. Eser medreselerde yıllarca ders kitabı olarak okutulmuştur. Ayrıca bu eserde *el-Vâfi*'de detaylı bir şekilde ele alınmış fıkhi meselelere dair sadece fetva ve hükümlere değinilmiş olup ele alınan meselenin delillerine değinilmemiştir.¹⁴⁵

İslam hukukuyla ilgilenenlerin günümüzde dahi en çok başvurduğu iki eser vardır ki bu eserlerden biri el-Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı diğer eser ise en-Nesefî'nin kaleme almış olduğu *Kenzü'd-dekâ'ik*'tir.¹⁴⁶ Nitekim bazı müelliflere göre Kenz diğer metinlere göre daha fazla şöhret kazanmıştır.¹⁴⁷ Nesefî eseri telif etme sebebini kitabın önsözünde şu sözlerle açıklamıştır: “İnsanlar daha çok muhtasarlara yöneldiği ve insan psikolojisi hacimli eserlerden kaçındığı için, daha yaygın ve daha çok karşılaşılan meseleleri toplayarak *el-Vâfi*'yi özetlemek istedim. İşte meydana gelen bu yeni esere de *Kenzü'd-dekâ'ik* ismini verdim.”¹⁴⁸

Müellif, telif ettiği bu eserde kaynakları hakkında bilgi vermemiştir. Fakat Nesefî'nin bu eseri *el-Vâfi*'yi özetleyerek kaleme aldığı bilgisinden hareketle *el-Vâfi*'nin kaynaklarını belirlemekle *Kenzü'd-dekâ'ik*'in de kaynakları ortaya konulmuş

¹⁴² Nesefî, *Kenzü'd-dekâ'ik*, 17-18; el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 102; Çetiner, *Ebü'l-Berekât en-Nesefî ve Medârik Tefsiri*, 31; Önal, *Ebü'l-Berekât en-Nesefî ve Kelâmî Polemikleri*, 36; Bedir, “Ebü'l-Berekât en-Nesefî”, 32/567.

¹⁴³ Nesefî, *Kenzü'd-dekâ'ik*, 13; el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 102; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn*, 10/304; Çetiner, *Ebü'l-Berekât en-Nesefî ve Medârik Tefsiri*, 32; Yeşilyurt, *Ebü'l-Berekât en-Nesefî ve İslâm Düşüncesindeki Yeri*, 28; Bedir, “Ebü'l-Berekât en-Nesefî”, 32/567-568.

¹⁴⁴ Nesefî, *Kenzü'd-dekâ'ik*, 36.

¹⁴⁵ Nesefî, *Kenzü'd-dekâ'ik*, 6; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1980), 22.

¹⁴⁶ Ahmet Yaman, “Ebü'l-Berekât en-Nesefî ve *Kenzü'd-dekâ'ik*”, *Diyanet İlmi Dergi* 29/1 (1993), 89.

¹⁴⁷ Subhi Mahmasânî, *Felsefetü't-teşri' fi'l-İslâm* (Beyrut, 1371), 37.

¹⁴⁸ Nesefî, *Kenzü'd-dekâ'ik*, 137-138.

olacaktır. Müellif *el-Vâfi*'nin önsözünde yararlandığı kaynakları şu cümlede açıklamıştır:

“Fırsat buldukça *el-Câmi‘u’s-sağîr* ve *el-Câmi‘u’l-kebîr* ile *ez-Ziyâdât*’ın meselelerini bir araya getiren *el-Muhtasar* ve hilâfa dair yazılan *el-Manzûme*’de bulunan hükümleri içeren; fetva ve vakiât kitaplarındaki meseleleri içine alan bir kitap yazmayı düşünmüşümdür.”¹⁴⁹

el-Vâfi’nin şerhi olan *el-Kâfi*’yi Neseî 684/1285 yılında bitirdiği bilindiğine göre¹⁵⁰ *Kenzü'd-dekâ'ik* bu tarihten daha sonraki bir tarihte kaleme alınmış olmalıdır.¹⁵¹ Bu bilgi bize aynı zamanda *Kenzü'd-dekâ'ik*’in, Neseî’nin ustalık ve olgunluk dönemine ait bir eser olduğunu göstermektedir.

İslam hukukunda klasik fıkıh kitapları hukuku üç bölümde ele almıştır. Bu üç bölüm ibâdât, muâmelât ve ukûbâtır. *Kenzü'd-dekâ'ik* de bu üçlü tasnife göre kaleme alınmıştır. Ancak *Kenzü'd-dekâ'ik* bu alanda kaleme alınmış diğer eserlerden farklı olarak kişi ile eşya arasındaki ilişkileri düzenleyen kerâhiyye bölümünü de içermektedir.

Neseî kendinden önceki müelliflerin yaptığı gibi konuları önce kitaplara ayırmış ve her kitaba bir bölüm ayırmıştır. Ardından konunun ismini de kitabın ismi olarak kullanmıştır. Tüm bunların ardından her bir kitabı belirli meselelerdeki hükümleri bir araya toplamak amacıyla bablara ayırmıştır. Aynı bab içinde yer alan fakat içeriği farklı olan meselelere o bab içinde fasıllar halinde yer vermiştir. Özetlemek gerekirse bu eserde fıkıh hükümler işleniş açılarından kitap-bab-fasıl sırasıyla yer almıştır.¹⁵²

Kenzü'd-dekâ'ik’in bir muhtasar olmasından dolayı konular kısaltma ve özetleme yöntemiyle oluşturulmuştur. Bundan kaynaklı olacaktır ki bazen metinde hiç anlaşılamayacak seviyede kısaltmalara yer verilmiştir.

Kenzü'd-dekâ'ik W. Cureton tarafından 1843 yılında Londra’da yayımlanmıştır. Bunun yanında eser üzerinde pek çok çalışma yapılmıştır.¹⁵³ Kâtip

¹⁴⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, 2/1997.

¹⁵⁰ Çetiner, *Ebü'l-Berekât en-Neseî ve Medârik Tefsiri*, 33.

¹⁵¹ Yaman, “Ebü'l-Berekât en-Neseî ve Bir Fıkıh Klasîği *Kenzü'd-dekâ'ik*”, 355.

¹⁵² Yaman, “*Kenzü'd-dekâ'ik*”, 25/261-262.

¹⁵³ Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 72; Çetiner, *Ebü'l-Berekât en-Neseî ve Medârik Tefsiri*, 34; Yaman, “*Kenzü'd-dekâ'ik*”, 25/261-262.

Çelebi bu eser üzerine yapılmış otuza yakın şerh ve hâşiye olduğuna değinmiştir.¹⁵⁴ *Tebyînü'l-hakâ'ik*, *Mustahsinu't-tarâik*, *Keşfü'l-hakâ'ik*, *Remzü'l-hakâ'ik*, *el-Bahrü'r-râ'ik*, *Müstahlasü'l-hakâ'ik*, *en-Nehrü'l-fâ'ik* ve *Şerhu Kenzü'd-dekâ'ik* yapılan çalışmalardan bazılarıdır.¹⁵⁵ Ayrıca *Kenzü'd-dekâ'ik*, Nasr b. Muhammed el-Kîrmânî (ö. 500/1106) tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir.

1.4. Mütûn-i Erbaa ve Öncesi Fıkıh Eserlerinde Kitâbü'l-Büyû'

Bu başlık altında ortaya konulacak olan tablolar mütûn-i erbaa ve öncesi kaleme alınmış bazı eserleri içermektedir. Tablolarda ele alınacak mütûn-i erbaa öncesi eserler sırasıyla; Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Asl* ve *el-Cami'u's-sağir*, Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin *el-Muhtasar*, Ebü'l-Hüseyn el-Kudûrî'nin *el-Muhtasar*, Ebû Bekr Alâüddîn es-Semerkandî'nin *Tuhfetü'l-fukahâ* ve Burhânüddîn el-Mergînânî'nin *Bidâyetü'l-mübtedî* adlı eserleridir. Burada mütûn-i erbaa ve öncesi eserlerde büyü' bölümlerinin nerelerde ele alındığı ve eserlerde konuların nasıl başlıklandırıldığı ortaya konulacaktır.

Tablo 1. Kitâbü'l-Büyû' Bölümünün Mütûn-i Erbaa Öncesi Eserlerdeki Yeri

el-Asl	el-Camiu's-sağir	el-Muhtasar (Tahavî)	el-Muhtasar (Kudûrî)	Tuhfetü'l-fukahâ	Bidâyetü'l-mübtedî
Salât	Salât	Tahâret	Tahâret	Tahâret	Tahâret
Hayız	Zekât	Zekât	Salât	Salât	Salât
Zekât	Savm	Savm	Zekât	Cenâiz	Zekât
Savm	Hac	Hac	Savm	Zekât	Savm
Teharrî	Nikâh	Büyû'	Hac	Savm	Hac
İstihsân	Talâk	İstibrâ	Büyû'	Menâsik	Nikâh
Eymân	Îlâ	Rehin	Rehin	Büyû'	Eymân
Büyû' ve Selem	Zihâr	Müdâyenât	Hacr	Nikâh	Hudûd

¹⁵⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1515-1517.

¹⁵⁵ Yaman, "Kenzü'd-dekâ'ik", 25/261-262.

Tablo 1 (Devam). Kitâbü'l-Büyû' Bölümünün Mütûn-i Erbaa Öncesi Eserlerdeki

Yeri					
Sarf	Büyû'	Hacr	İkrâr	Talâk	Sirkat
Rehin	Kefâlet	Sulh	İcâre	A'tâk	Siyer
Kısmet	Havâle	Kefâlet, Havâle ve Damân	Şuf'a	Eymân	Lukata
Hibe	Damân	Şirket	Şirket	İcâre	İbâk
İcârât	Kadâ	Vekâlet	Mudârebe	İstisnâ'	Mefkûd
Şerike	Vekâlet	İkrâr	Vekâlet	Şirket	Şerike
Mudârebe	Da'vâ	Âriyet	Kefâlet,	Mudârebe	Vakıf
Radâ'	Sulh	Gasb	Havâle	Sarf	Büyû'
Talâk	Mudârebe	Şuf'a	Sulh	Rehin	Sarf
A'tâk	Vedîa	Mudârebe	Hibe	Şuf'a	Kefâlet,
Lakît	Âriyet	Müsâkat	Vakıf	Zebâih	Havâle
Sayd ve Zebâih	Hibe	İcârât	Gasb	Sayd	Edebü'l- kâdî
Vasâyâ	İcârât	Müzâraa	Vedîa	Udhiye	Şehâdât
Vasâyâ fi'd-deyn ve'l-ayn	Mükâteb	Atâyâ ve'l- vukûf	Âriyet	Gasb	Rücû' a'ni's- şehâdât
Ferâiz	Me'zûn	Lukata ve Âbık	Lakît	Diyât	Vekâlet
Mükâteb	Gasb	Lakît	Hünsâ	Hudûd	Da'vâ
Velâ	Harâc	Ferâiz	Mefkûd	Sirkat	İkrar
Cinâyât	Zebâih	Vasâyâ	İbâk	Hibe	Sulh

Tablo 1 (Devam). Kitâbü'l-Büyû' Bölümünün Mütûn-i Erbaa Öncesi Eserlerdeki Yeri

Diyât	Kerâhiyye	Vedîa	İhyâu'l-mevât	Vedîa	Mudârebe
Devr	Eşribe	Nikâh	Me'zûn	Âriyet	Vedîa
Hudûd	Sayd	Talâk	Müzâraa	Da'vâ ve Beyyinât	Âriyet
Serika ve Kat'ut-tarîk	Rehin	Kıtâlu ehli'l-bağy	Nikâh	İkrâr	Hibe
İkrâh	Cinâyât	Mürted	Radâ'	Vasâyâ	İcârât
Siyer	Vesâyâ	Sirkat	Talâk	Vekâlet	Mükâteb
Harâc		Eşribe	Îlâ	Kefâlet,	Velâ
Öşür		Siyer ve Cihâd	Zihâr	Havâle	İkrah
Da'vâ ve Beyyinât		Sayd ve Zebâih	Nafakât	Sulh	Hacr
Şirb,		Dahâyâ	A'tâk	Müzâraa ve Muâmele	Me'zûn
İkrâr		Sebk	Mükâteb	İkrah	Gasb
Vedîa		Keffârât ve'n-nüzûr ve'l-eymân	Velâ	Kismet	Şuf'a
Âriyet		Da'vâ ve Beyyinât	Cinâyât	Me'zûn	Kismet
Hacr		A'tâk	Diyât	Siyer	Müzâraa
el-Abdü'l-Me'zûn		Mükâtebe	Hudûd	Şirb	Müsâkat

Tablo 1 (Devam). Kitâbü'l-Büyû' Bölümünün Mütûn-i Erbaa Öncesi Eserlerdeki Yeri

Şuf'a	Velâ'	Sirkât ve Kat'ut-tarîk	Hazr ve İbâha	Zebâih
Hunsâ	Mefkûd	Eşribe	Sebk	Udhiye
Mefkûd	İkrâh	Sayd ve Zebâih	Mefkûd	Kerâhiyye
Cu'lu'l- âbık	Kısmet	Udhiye	Lakît, Lukata ve Cu'lu'l-âbık	Eşribe
Akl	Me'zûn	Eymân	Hünsâ	İhyâ-i mevât
Hiyel	Kerâhet	Da'vâ	Şehâdât	Sayd
Lukata		Şehâdât	Rücû' a'ni's- şehâdât	Rehin
Muzâraa		Edebü'l-kâdî	Edebü'l- kâdî	Cinâyât
Nikâh		Kısmet	Vakıf ve Sadaka	Diyât
Havâle ve Kefâlet		İkrâh		Meâkıl
Sulh		Siyer		Vasâyâ
Vekâlet		Buğât		Hünsâ
Şehâdât		Hazr ve İbâha		

Tablo 1 (Devam). Kitâbü'l-Büyû' Bölümünün Mütûn-i Erbaa Öncesi Eserlerdeki Yeri

Rücû ani'- şehâdât	Vasâyâ
Vakıf	Ferâiz
Sadaka'l- mevkûfe	
Gasb	

Tabloya bakıldığında müelliflerin eserlerindeki konuları başlıklandırma hususunda birbirlerinden farklı oldukları görülmektedir. Nitekim *el-Asl* elli sekiz başlıktan, *el-Câmi'u's-sağîr* otuz iki başlıktan, Tahavî'nin *el-Muhtasar*'ı kırk yedi başlıktan, Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı elli altı başlıktan, *Tuhfetü'l-fukahâ* elli başlıktan ve *Bidâyetü'l-mübtedî* elli dört başlıktan müteşekkildir.

Büyû' bölümlerinin eserlerin nerelerinde yer alındığına bakıldığında yine aynı farklılık göze çarpmaktadır. *el-Asl*'da ilk olarak ibâdât, hayız, teharrî, istihsân ve eymân konuları daha sonrasında büyü' ve selem konuları ele alınmıştır. Ayrıca eserde sarf konusu büyü' bölümünden sonra müstakil bir başlık olarak yer almıştır. *el-Câmi'u's-sağîr*'de önce ibadât ve aile hukuku konuları daha sonra ise büyü' konuları ele alınmıştır. Ardından da kefâlet ve havâle konularıyla devam edilmiştir. Sarf konusu *el-Asl*'daki gibi müstakil bir başlık olarak ele alınmamıştır. Bu iki eserde de tahâret konuları müstakil başlık şeklinde ele alınmamıştır.

Tahavî'nin ve Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ları ile *Tuhfetü'l-fukahâ*'da ilk olarak tahâret ve ibadât ardından büyü' konuları ele alınmıştır. Ardından *Muhtasaru't-Tahavî*'de istibrâ, *Muhtasaru'l-Kudûrî*'de rehin konusuyla devam edilmiştir. *Tuhfetü'l-fukahâ*'da ise nikâh konusuyla devam edilmiştir. Tahavî'nin ve Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'larında sarf konusu müstakil başlıkta yer almazken *Tuhfetü'l-fukahâ*'da eserin sonraki bölümlerinde müstakil başlıkta yer almıştır.

Bidâyetü'l-mübtedî'ye gelince öncelikli olarak tahâret, ibâdât, nikâh, eymân, hudûd, sirkat, siyer, lukata, ibâk, mefkûd, şerike ve vakıf konuları sonrasında ise büyü'

konusu ele alınmıştır. Ardından sarf konusu ayrı başlıkta ele alınmış ve kefâlet konusuyla devam edilmiştir.

Selem konusu İmam Muhammed'in *el-Asl*'ı hariç diğer eserlerde müstakil başlık olarak ele alınmamıştır. *el-Asl*'da ise "büyû' ve selem" şeklinde birlikte yer almıştır. Ferâiz konusu ise *el-Asl*, Tahavî ve Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'larında mevcuttur. Diğer mütûn-i erbaa öncesi eserlerde ise mevcut değildir.

Tablo 2. Kitâbü'l-Büyû' Bölümünün Mütûn-i Erbaa'daki Yeri

Vikâyetü'r-rivâye	el-Muhtâr	Mecma'u'l-bahreyn	Kenzü'd-dekâ'ik
Tahâret	Tahâret	Tahâret	Tahâret
Salât	Salât	Salât	Salât
Zekât	Zekât	Zekât	Zekât
Oruç	Oruç	Oruç	Oruç
Hac	Hac	Hac	Hac
Nikâh	Büyû'	Büyû'	Nikâh
Radâ'	Şuf'a	Rehin	Radâ'
Talâk	İcâre	Hacr	Talâk
İtâk	Rehin	Me'zûn	İ'tâk
Eymân	Kısmet	İkrâr	Eymân
Hudûd	Edebü'l-kâdî	İcâre	Hudûd
Sirkat	Hacr	Şuf'a	Haddi şirb
Cihâd	Me'zûn	Şirket	Haddi kazf
Lakît	İkrâh	Mudârebe	Sirkat
Lukata	Da'vâ	Vekâlet	Siyer (Cihat)
Âbık	İkrâr	Kefâlet	Lakît

Tablo 2 (Devam). Kitâbü'l-Büyû' Bölümünün Mütûn-i Erbaa'daki Yeri

Mefkûd	Şehâdât	Havâle	Lukata
Şirket	Vekâlet	Sulh	Âbık
Vakf	Kefâlet	Hibe	Mefkûd
Bey'	Havâle	Vakıf	Şirket
Sarf	Sulh	Gasb	Vakıf
Kefâlet	Şirket	Vedîa	Büyû'
Havâle	Mudârebe	Âriyet	Sarf
Kadâ'	Vedîa	Lakît	Kefâlet
Şehâdât ve Rücû' anhâ	Lakît	Lukata	Havâle
Vekâlet	Lukata	Hünsâ	Kadâ'
Da'vâ	Âbık	Mefkûd	Şehâdet
İkrâr	Mefkûd	Âbık	Vekâlet
Sulh	Hünsâ	İhyâ-i mevât	Da'vâ
Mudârebe	Vakıf	Müzâraa	İkrâr
Vedîa	Hibe	Müsâkat	Sulh
Âriyet	Âriyet	Nikâh	Mudârebe
Hibe	Gasb	Radâ'	Vedîa
İcâre	İhyâ-i Mevât	Talâk	Âriyet
Mükâtebe	Şırb	Cinâyât	Hibe
Velâ'	Müzâraa	Diyât	İcâre
İkrâh	Müsâkat	Hudûd	Mükâtebe

Tablo 2 (Devam). Kitâbü'l-Büyû' Bölümünün Mütûn-i Erbaa'daki Yeri

Hacr	Nikâh	Itk	Velâ
Me'zûn	Radâ'	Sayd ve Zebâih	İkrâh
Gasb	Talâk	Udhiye	Hacr
Şuf'a	Mükâteb	Eymân	Me'zûn
Kısmet	Velâ	Edebü'l-kâdî	Gasb
Müzâraa	Eymân	Da'vâ	Şuf'a
Müsâkat	Hudûd	Şehâdât	Kısmet
Zebâih	Eşribe	Rücû' a'ni's-şehâdât	Müzâraa
Udhiye	Sirkat	Kısmet	Müsâkat
Kerâhiyye	Siyer	İkrâh	Zebâih
İhyâu'l-mevât	Kerâhiyye	Siyer	Udhiye
Eşribe	Sayd	Hazr ve İbâha	Kerâhiyye
Sayd	Zebâih	Vesâyâ	İhyâu'l-mevât
Rehn	Udhiye	Ferâiz	Eşribe
Cinâyât	Cinâyât		Sayd
Diyât	Diyât		Rehin
Me'âkil	Vesâyâ		Cinâyât
Vesâyâ	Ferâiz		Diyât
Hünsâ			Meâkıl
			Vesâyâ
			Hünsâ
			Ferâiz

Tabloya bakıldığında başlıklandırma açısından mütûn-i erbaa öncesi eserlerde olduğu gibi mütûn-i erbaa eserleri arasında da farklılıklar göze çarpmaktadır. Nitekim *Vikâyetü'r-rivâye*'de elli altı başlık, *el-Muhtâr*'da elli beş başlık, *Mecma'u'l-bahreyn*'de elli bir başlık ve *Kenzü'd-dekâ'ik*'de elli dokuz başlık mevcuttur.

Büyû' konularının nerede ele alındıklarına bakıldığında *Vikâye*'de önce tahâret, ibâdât, nikâh, radâ', talâk, itâk, eymân, hudûd, sirkat, cihâd, lakât, lukata, âbık, mefkûd, şirket ve vakıf konuları ardından bey' konusu ele alınmıştır. Sarf konusu ise bey' konusunun hemen ardından müstakil olarak ele alınmıştır.

el-Muhtâr'da önce tahâret ve ibâdât konuları sonrasında büyü' konuları ele alınmıştır. Ardından şuf'a konusuyla devam edilmiştir. Sarf konusu müstakil başlıkta ele alınmamıştır. *Mecma'u'l-bahreyn*'de de aynı şekilde önce tahâret ve ibâdât konuları sonrasında büyü' konuları ele alınmıştır. Ardından *el-Muhtâr*'dan farklı olarak rehin konusuyla devam edilmiştir. *el-Muhtâr*'daki gibi sarf konusu müstakil olarak ele alınmamıştır.

Kenzü'd-dekâ'ik'e bakıldığında başlıklandırma açısından *Vikâyetü'r-rivâye*'ye benzemektedir. Nitekim Büyü' konusuna kadar başlıklar haddi şirb ve haddi kazf haricinde aynısıdır. Aynı şekilde sarf konusu büyü' konusunun hemen ardından ele alınmış ardından kefâlet ve havale konularıyla devam edilmiştir.

Mütûn-i erbaa eserlerinden *Vikâye* ve *Kenz* ile *el-Muhtâr* ve *Mecma'u'l-bahreyn* başlıklandırma açısından birbirine yakındır. Ancak ferâiz konusunda *Vikâye* diğer mütûn-i erbaa eserlerinden ayrılmaktadır. Zira diğer eserlerde ferâiz konusuna yer verilmesine rağmen *Vikâye*'de yer verilmemiştir. Bu husus şu üç sebeple izah edilebilir:¹⁵⁶

1- Ferâiz ilminin müstakil eserlerle ayrı bir ilmî disiplin haline gelmiş olmasıyla izah edilebilir.¹⁵⁷

2- *el-Hidâye*'de ferâiz konularının mevcut olmaması söylenebilir. Zira *Vikâye* yukarıda da belirtildiği üzere *el-Hidâye* meselelerinden derlenmiştir.

¹⁵⁶ İlyas Kaplan, *İbn Melek'in "Şerhu Mecma'i'l-bahreyn" Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirilmesi* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019), 26.

¹⁵⁷ Ali Bardakoğlu, "Ferâiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12/363.

3- *el-Hidâye*'nin müellifi Mergînânî'nin ferâiz ilmine ait “Kitâb fi'l-ferâiz” adlı eseri mevcuttur. Bu sebeple *Bidâyetü'l-mübtedî* ve *el-Hidâye*'de ferâiz konusuna yer verilmemiştir.

el-Câmi'u's-sağîr ve Tahavî'nin *el-Muhtasar*'ı hariç mütûn-i erbaa ve öncesi eserler elli ile elli dokuz arasında başlık sayısına sahiptirler. Mütûn-i erbaa öncesi eserlerde olup da mütûn-i erbaa eserlerinde mevcut olmayan başlıklar; teharri, istihsân, istibrâ, müdâvenât, menâsik, damân, istisnâ', şerike, atâyâ ve'l-vukûf, harâc, devr, kat'ut-tarîk, kıtâlu ehli'l-bağy, îlâ, öşür, nafakât, keffârât, cu'lu'l-âbık, meâkıl, buğât ve sadaka'l-mevkûfe konularından ibarettir. Bu farklılık sadece başlıklandırma açısından dır. Nitekim mütûn-i erbaa eserlerinde de bu konular mevcuttur. Fakat bu konulara müstakil olarak değinilmemiş olup diğ er başlıklar altında ele alınmıştır.

Ferâiz konusuna yer verme açısından *Vikâye* hariç diğ er mütûn-i erbaa eserleri ile mütûn-i erbaa öncesi eserlerden *el-Asl*, Tahavî ve Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ları birbirine benzemektedir. Nitekim bu eserlerde ferâiz konusu ele alınmıştır. Sarf konusunu müstakil başlık olarak ele alma açısından ise mütûn-i erbaa eserlerinde *Vikâye* ve *Kenz* ile mütûn-i erbaa öncesi eserlerinden *el-Asl* ve *Bidâye* birbirine benzemektedir.

Başlıklandırma olarak mütûn-i erbaa ve öncesi eserlerden birbirinin aynısıdır denilebilecek bir eser yoktur. Fakat az farklılıkla birbirine benzeyen eserler mevcuttur. Nitekim büyü' bölümleri mütûn-i erbaa eserlerinden *el-Muhtâr* ve *Mecma'u'l-bahreyn*, mütûn-i erbaa öncesi eserlerden Tahavî ve Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ları ile *Tuhfetü'l-fukahâ*'da taharet ve ibâdât konularından sonra yer almaktadır.

Eserlerdeki konuların sıralamasına bakıldığında ilk olarak ibâdât konuların ele alındığı görölmektedir. Sonrasında muâmelât konuları ele alınmakla beraber sıralamalarında bazı farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıkları sadece bir nedene bağlamak doğru olmaz. Nitekim her eserin kendine göre bir örgüsü bulunmaktadır. Bu sıralamaların nedenlerine genellikle şerhlerde yer verilmektedir. Örneğin *Vikâye*'de bey' bölümünün konumu hakkında şu şekilde açıklama yapılmıştır:

“Musannif, aralarındaki münasebetten dolayı vakıf kitabını bitirince büyü' kitabına başladı. Zira vakıf vakfedilen şeyi vâkıfın mülkiyetinden izâle etmektir. Bey' ise bâyi'in mülkiyetinden mebîi izale edip müşterinin mülkiyetine sokmaktır. Doğal olarak

meseleler karmaşıktan kolaya doğru ele alınır. Bunun için önce vakıf sonra bey‘ meselesini ele aldı.”¹⁵⁸

Eserde bey‘ bölümünden sonra kefâlet bölümü ele alınmıştır. Bunun nedeni ise şu şekilde açıklanmıştır: “Musannif aralarındaki münasebetten dolayı büyü‘ meselelerini bitirince kefâlet meselelerine başladı. Zira kefâlet genellikle alışverişten sonra meydana gelmektedir. Bâyi‘ ve müşteri birbirlerine karşı güvence istediğinde kefil isterler.”¹⁵⁹ Aynı şekilde *Kenz*’e bakıldığında benzer sebepler zikredilerek sıralama izah edilmiştir. Nitekim bey‘ bölümünün konumu hakkında şu şekilde açıklama yapılmıştır:

“Tahâret bölümünde zikrettiğimiz üzere haklar dört tanedir: Sırf Allah hakkı olanlar, sırf kul hakkı olanlar, Allah ile kul hakkının bir arada olup Allah hakkının galip olduğu yerler ve Allah ile kul hakkının bir arada olup kul hakkının galip olduğu yerler. Sırf Allah hakkı olan ibadetler bölümünü ilk olarak zikretti. Daha sonra muâmelât konularına giriş yapıp kendisinde ibadet manası olduğu için nikah ve alakalı konulara başladı...Sonra büyü‘ konularına başladı. Çünkü vakıf, büyü‘ gibi mülkiyeti izâle etmektedir.”¹⁶⁰

Vakıftan sonra büyü‘ meselelerinin getirilmesinin nedenini: “Meseleler karmaşıktan kolaya doğru ele alınır.”¹⁶¹ şeklinde izah getirilmiştir.

Mecma‘u’l-bahreyn’de büyü‘ meselelerinin konumuna dair bir açıklama tespit edilememiştir. Fakat *Mecma‘u’l-bahreyn*’in şerhinde rehin konusunun konumu hususunda şu şekilde açıklama yapılmaktadır: “Abdülganî b. Tâlib Meydânî (ö. 1298/1881) *el-Lübâb*’da ‘Rehin konusunun bey‘ konusu ile açık bir münasebeti vardır. Zira genellikle rehin bey‘den sonra gerçekleşir.’ dedi.”¹⁶² Ayrıca konu sıralaması hususunda *Muhtasaru’l-Kudûrî* ile benzeştiği aşîkârdır. Nitekim yukarıda da bahsedildiği üzere müellif eserini telif ederken *Muhtasaru’l-Kudûrî*’den yararlanmıştı. Bu sebeple konu sıralaması hususunda az farklılığa rağmen Kudûrî’yi takip etmiştir denilebilir.

¹⁵⁸ Ebü’l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî, ‘*Umdetü’r-ri‘âye ‘alâ Şerhi’l-Vikâye*, thk. Salâh Muhammed Ebü’l-Hâc (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2009), 5/6.

¹⁵⁹ el-Leknevî, ‘*Umdetü’r-ri‘âye*, 5/319.

¹⁶⁰ Zeynüddîn b. İbrâhîm İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-râ‘ik şerhu Kenzi’d-dekâ‘ik*, nşr. Zekerıyyâ Umeyrat (Beyrut-Lübnan: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1418), 5/429.

¹⁶¹ İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-râ‘ik*, 5/429.

¹⁶² İbnü’s-Sââtî, *Şerhu Mecma‘i’l-bahreyn*, 5/7.

Sonuç olarak bütün eserlerde benzer gerekçeler ne çıkarılarak konular sıralama yoluna gidilmiştir. Burada sadece bey' bölümünün konumu hususunda şerhlerde belirtilen gerekçeler zikredilmiştir.

2. MÜTÛN-İ ERBAA'NIN KİTÂBÜ'L-BÜYÛ' BÖLÜMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Bu bölümde mütûn-i erbaa eserleri büyü' özelinde mukayese edilecektir. Bu yapılırken de tanımlar, muhteva, dil ve üslûp, ihtilâfa ve delillere yer verme hususunda incelenmeye çalışılacaktır. Mukayese tam anlaşılması ve karışıklık çıkmaması adına tek tek mesele üzerinden değil belirlenmiş bu başlıklar açısından ele alınacaktır. Ayrıca mütûn-i erbaa eserlerinin yukarıda belirtilmiş olan mütûn-i erbaa öncesi eserlerden ne ölçüde etkilendiği de irdelenecektir.

2.1. Tanımlar Açısından Karşılaştırma

Mütûn-i erbaa eserlerinin büyü' bölümünde tanımlaması yapılan on tane kavram tespit edilmiştir. Bunlar; bey', selem, riba, ikâle, sarf, murâbaha, tevliye, vadîa, hukuk ve istihkak kavramlarından ibarettir. Bu başlık altında mezkur eserlerde yapılan tanımlamalar mukayeseli olarak kritik edilecektir.

2.1.1. Bey'

Bey' kavramının tanımı mütûn-i erbaa eserlerinden *Vikâye* ve *Kenz*'de mevcuttur. Ancak iki eserin tanımlamalarında farklılıklar bulunmaktadır. Zira bey' kavramı *Vikâye*'de هو مبادلة المال بالمال “Malın mal ile değişimidir” şeklinde tarif edilmiştir.¹⁶³ Ancak *Kenz*'de هو مبادلة المال بالمال بالتراضي “Karşılıklı rıza ile malın mal ile değişimidir.” şeklinde tarif edilmiştir.¹⁶⁴ *Kenz*'de *Vikâye*'den farklı olarak karşılıklı rıza anlamındaki تراضي kelimesi ilâve edilmiştir. *Vikâye* şerhlerine bakıldığında bu ibareye neden yer verilmediği şu şekilde açıklanmaktadır: Eğer تراضي ibaresi zikredilmiş olsaydı tanımın kapsamı kısıtlanmış olacaktı. Zikredilmeyerek karşılıklı rızaya dayalı olmayan alışveriş çeşitlerini de kapsamına almış oldu.¹⁶⁵

¹⁶³ Sadrüşşeria, *Şerhu 'l-Vikâye*, 4/3.

¹⁶⁴ Neseî, *Kenzü'd-dekâ'ik*, 406.

¹⁶⁵ Sadrüşşeria, *Şerhu 'l-Vikâye*, 4/3.

Kenz'in şerhlerinden birisi olan *Tebyînü'l-hakâ'ik*'de تراضي ibaresinin de tanımında yer almasının nedeni şu şekilde izah edilmiştir. Bey' lügatte mukayyet olmaksızın mübadele anlamındadır. Eserde mevcut olan tanım ise şer'î tanımıdır. Karşılıklı rıza ibaresi ile mukayyet olmasının nedeni ise en-Nisâ sûresinin يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَدُوًّا لِلْمُفْسِدِينَ “Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızânıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.”¹⁶⁶ ayetinde تراضي ifadesinin geçmesidir.¹⁶⁷

Mütûn-i erbaa eserlerinden *el-Muhtâr* ve *Mecma'u'l-bahreyn*'de bey' kavramının tanımı tespit edilememiştir. Fakat bu iki eserde bey' kavramının tanımından ziyade rükünleri zikredilmiştir. Nitekim *el-Muhtâr*'da البيع ينعقد بإيجاب البيع ينعقد بإيجاب “Bey' mâzi lafızla, icap ve kabul ile gerçekleşir.”¹⁶⁸ ibaresiyle, *Mecma'u'l-bahreyn*'de البيع ينعقد بإيجاب وقبول بصيغة الماضي وبكل لفظ يدل على معناهما وبالطعاطي “(Bey') mâzi sîgasındaki icap ve kabul ile veya icâp ve kabul anlamına gelen her lafız ile ya da teâtî ile gerçekleşir.”¹⁶⁹ şeklinde ifade edilmiştir.

Mütûn-i erbaa öncesi eserlerde bey' kavramının tanımı tespit edilememiştir. Fakat Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ında ve *Bidâye*'de البيع ينعقد بإيجاب والقبول إذا كانا بلفظي “Bey' mâzi lafız olmak koşuluyla icap ve kabul ile gerçekleşir.”¹⁷⁰ ifadesiyle bey'in rüknü ifade edilmiştir.

Netice olarak şunlar ifade edilebilir; *Vikâye* ve *Kenz*'de yapılan tanımlar az bir farkla birbirinin aynısıdır. Bu iki eser bey' kavramının tanımına yer verme hususunda hem mütûn-i erbaa'dan hem de mütûn-i erbaa öncesi eserlerden ayrılmaktadır. Mütûn-i erbaa'nın diğer iki eserinde bey' kavramının tanımından ziyade rükünleri benzer

¹⁶⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı, “Kur'an-ı Yolu Meâlî”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim* (Erişim 05 Ocak 2023), en-Nisâ 4/9.

¹⁶⁷ Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus ez-Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâ'ik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik* (Bulak: el-Matbaâtü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313), 4/2.

¹⁶⁸ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-i-Muhtâr*, 2/252.

¹⁶⁹ İbnü's-Sââtî, *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*, 258.

¹⁷⁰ Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, thk. Şeyh Kâmil Mahmud (Beyrut-Lübnan: Dar'u'l-kütübî'l-ilmiyye, 1997), 78; Mergînânî, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*, 5/3.

şekilde ifade edilmiştir. Mütûn-i erbaa öncesi eserlerde ise bey‘in tanımına yer verilmemiştir. Ancak Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ında ve *Bidâye*'de *el-Muhtâr* ve *Mecma 'u'l-bahreyn*'de olduğu gibi tanımdan ziyade bey‘in rûknü ifade edilmiştir.

2.1.2. Ribâ

Ribâ kavramının tanımını bey‘ kavramında olduğu gibi mütûn-i erbaa eserlerinden *Vikâye* ve *Kenz*'de tespit edilmiştir. *Vikâye*'de هو فضل خال عن عوض شرط “Muâvaza akitlerinde taraflardan birisi için şart koşulmuş karşılıksız olan fazlalıktır.”¹⁷¹ şeklinde tanımlanmıştır. *Kenz*'de ise هو فضل مال بلا “Malın mal ile değişiminde karşılıksız olan fazlalık maldır.”¹⁷² şeklinde tanımlanmıştır. İki tanımda da görüleceği üzere farklılıklar mevcuttur. Zira *Vikâye*'de لأحد العاقلين شرط “İki taraftan birine şart koşulmuş” ifadesi zikredilmiştir. Ancak *Kenz*'in tanımında böyle bir ifade mevcut değildir. *Kenz* şerhlerinden olan *Bahrü'r-râ'ik*'de tanımın neden لأحد العاقلين شرط ibaresiyle kayıtlanmadığı şu şekilde izah edilmiştir: “Musannif bu kaydı getirmedi. Çünkü yaptığı tanım bunları barındırmaktadır.”¹⁷³ Nitekim ribâ âkideynden birisi için şart koşulmuş karşılıksız fazlalıktır. *Kenz*'in şerhi olmasına rağmen *Vikâye*'de yapılan tanımda müellif Burhânüşşerîa'nın neden kayıt getirdiği şu şekilde açıklanmaktadır: “Eğer taraflar dışında birisi için fazlalık şart koşulsa bu durumda ribâ olmaz.”¹⁷⁴

Mütûn-i erbaa'nın diğer iki eseri olan *el-Muhtâr* ve *Mecma 'u'l-bahreyn*'de ribâ kavramının tanımı mevcut değildir.

Mütûn-i erbaa öncesi eserlere bakıldığında ribâ kavramının tanımı *Tuhfetü'l-fukahâ*'da yer almaktadır. Müellif eserde ribâ kavramını ribe'l-fadl ve ribe'n-nesîe şeklinde ikiye ayırmış ve şu şekilde tanımlamıştır: فالأول هو فضل عين مال على المعيار “İlki (ribe'l-fadl) cins birliği olduğunda şer'î ölçüler (ki bunlar keylîlik ve veznîliktir.) üzerinden şart koşulan fazlalıktır.” والثاني هو

¹⁷¹ Sadrüşşeria, *Şerhu'l-Vikâye*, 4/53.

¹⁷² Nesefî, *Kenzü'd-dekâ'ik*, 431.

¹⁷³ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, 6/207-208.

¹⁷⁴ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, 6/208.

فضل الحلول على الأجل وفضل العين على الدين في المكيلين والموزونين عند اختلاف الجنس أو في
“İkincisi (ribe’n-nesîe) vadeye bağlanmış
fazlalıktır. Cinsler farklı olduğunda veznî ve keylî mallarda deyn üzerine aynı
fazlalıktır. Cinsler bir olduğunda veznî ve keylî olmasına bakılmaz.”¹⁷⁵ *Tuhfetü’l-
fukahâ*’yı mütûn-i erbaa ve öncesi eserlerden ayıran husus ribâ kavramını ikiye
ayırması ve bunların tanımlarını ayrı ayrı izah etmesidir. Nitekim *Vikâye* ve *Kenz*’de
ribe’l-fadl ve ribe’n-nesîeyi içine alacak şekilde genel tanım yapılmıştır. Ancak
Semerkandî tek tanımla yetinmeyip ayrı ayrı tanımlama yoluna gitmiştir.

Sonuç olarak şunlar ifade edilebilir: Yukarıda bey’ kavramı için zikredilen
değerlendirme ribâ kavramı için de yapılabilir. Nitekim ribâ kavramı da mütûn-i erbaa
eserlerinden *Vikâye* ve *Kenz*’de tanımlanmıştır. Ribâ kavramının tanımlanması
açısından *Vikâye* ve *Kenz* arasındaki fark taraflardan birisi için şart koşulması
durumudur. Diğer eserlerde ise ribâ’nın tanımına yer verilmemiştir. Mütûn-i erbaa
öncesi eserlerde ribânın tanımı sadece Semerkandî’nin *Tuhfetü’l-fukahâ*’sında yer
almaktadır. Ayrıca bu eserde diğerlerinden farklı olarak detaylı tanımlama yoluna
gidilmiştir.

2.1.3. Sarf

Sarf kavramının tanımı mütûn-i erbaa eserlerinin hepsinde mevcuttur. *Vikâye*,
el-Muhtâr ve *Kenz*’de az bir farkla benzer şekilde tanımlanmıştır. *Vikâye*’de هو بيع
“Semenin kendi cinsiyle veya başka cinsle alım
satımıdır.”,¹⁷⁶ *el-Muhtâr*’da هو بيع الجنس الأثمان ببعضه ببعضه
“Semen olan maddelerin
birbiri ile satımıdır.”,¹⁷⁷ *Kenz*’de ise هو بيع الأثمان ببعضه ببعضه
“Semen olan maddelerin
birbirleriyle satımıdır.”¹⁷⁸ şeklinde tanımlanmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere bu
üç eserdeki tanımların formatı birbirlerinin aynısıdır. Nitekim ‘Şu kavram şudur.’
şeklinde tanımlara yer verilmiştir. Ancak *Mecma’u’l-bahreyn*’de tanım formatı biraz

¹⁷⁵ Semerkandî, *Tuhfetü’l-fukahâ*, 2/25.

¹⁷⁶ Sadrüşşeria, *Şerhu’l-Vikâye*, 4/78.

¹⁷⁷ Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta’lîl-i-Muhtâr*, 5/295.

¹⁷⁸ Neseî, *Kenzü’d-dekâ’ik*, 444.

farklıdır. Zira sarf kavramını صرفاً كان بثمان إذا باع ثما بثمان kan صرفاً bu sarf olur.”¹⁷⁹ şeklinde tanımlamıştır. İbnü’s-Sââtî klasik tanım formatının aksine şart cümlesiyle tanımlama yoluna gitmiştir.

Mütûn-i erbaa öncesi eserlerde sarf kavramının tanımı Kudûrî’nin *el-Muhtasar*’ı, Semerkandî’nin *Tuhfetü’l-fukahâ*’sı ve Mergînânî’nin *Bidâye*’sinde mevcuttur. Kudûrî’nin *el-Muhtasar*’ında الصرف هو البيع إذا كان كل واحد من عوضيه من جنس الأثمان şeklinde tanımlanmıştır. *Bidâye*’de Kudûrî’nin *el-Muhtasar*’ı baz alındığından aynı tanım zikredilmiştir.¹⁸¹ *Muhtasaru’l-Kudûrî* ve *Bidâye*’de yer alan bu tanımlar üslûp bakımından *Mecma’u’l-bahreyn* ile benzerlik göstermektedir. Nitekim İbnü’s-Sââtî sarf kavramını tanımlarken şart cümlesiyle tanımlama yoluna gitmiştir. Semerkandî’nin *Tuhfetü’l-fukahâ*’sında ise الصرف اسم لبيع الذهب والفضة والتبر والمضروب والمصوغ في ذلك سواء وكذلك الجنس وخلاف الجنس والمفرد والمجموع مع غيره يسمى هذا العقد Sarf; altın ve gümüşün alınıp satılmasıdır. Altın ve gümüşün külçe, basılmış ve kalıba dökülmüş olması aynı hükümdedir. Aynı şekilde cinslerinin bir veya ayrı olması, tek veya topluca olması da aynı hükümdedir. Böyle akit sarf diye isimlendirilir.”¹⁸² şeklinde tanımlanmıştır.

Sonuç olarak sarf kavramının tanımı hususunda mütûn-i erbaa eserlerinden *Vikâye*, *el-Muhtâr* ve *Kenz* birbiriyle benzerlik göstermektedir. Nitekim bu üç eserde tanım hususunda aynı üslûp benimsenmiştir. Fakat *Mecma’u’l-bahreyn*’de diğerlerinin aksine farklı üslûp takip edilmiştir. Bunun sebebi müellif ve eseri tanıtılırken değinildiği üzere İbnü’s-Sââtî *Mecma’u’l-bahreyn*’ni telif ederken Kudûrî’nin *el-Muhtasar*’ı ile Necmeddin en-Nesefî’nin *el-Manzûmetü’n-Nesefiyye*’sini bir araya getirerek telif etmesi olabilir. Zira Kudûrî’nin *el-Muhtasar*’ında yukarıda zikredildiği üzere aynı üslûpta tanım yer almaktadır. Mergînânî’nin *Bidâye*’sinde de aynı formatın takip edilmesinin nedeni eserini telif ederken İmam Muhammed’in *el-Câmi’u’s-sağîr*’i ile Kudûrî’nin *el-Muhtasar*’ını baz

¹⁷⁹ İbnü’s-Sââtî, *Mecma’u’l-bahreyn ve mülteka’n-neyyireyn*, 314.

¹⁸⁰ Kudûrî, *Muhtasaru’l-Kudûrî*, 90.

¹⁸¹ Mergînânî, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti’l-mübtedî*, 5/253.

¹⁸² Semerkandî, *Tuhfetü’l-fukahâ*, 3/27.

almasıdır. *Tuhfetü'l-fukahâ* ribâ kavramının tanımında olduğu gibi sarf kavramının tanımında da diğer eserlerden farklılaşmıştır. Nitekim yukarıda da zikredildiği üzere *Tuhfetü'l-fukahâ*'da sarf kavramı detaylı şekilde tanımlama yoluna gidilmiştir.

2.1.4. Tevliye, Murâbaha ve Vadîa

Murâbaha ve tevliye kavramlarının tanımları mütûn-i erbaa eserlerinin hepsinde zikredilmiştir. *el-Muhtâr*, *Mecma'u'l-bahreyn* ve *Kenz*'de yer alan tanımlar birbirine çok yakındır.

el-Muhtâr'da üç kavram peş peşe بيع الثمن الأول والمراوحة بزيادة والوضيعة بنقيصة “Tevliye; ilk semenle ile (maliyetine), murâbaha; maliyetin üzerinde kâr ile, vadîa; maliyetin altında satış yapmaktır.”¹⁸³ şeklinde tanımlanmıştır. *Mecma'u'l-bahreyn*'de *el-Muhtâr*'daki tanımların aynıları yer almaktadır.¹⁸⁴ *Kenz*'de ise tevliye ve murâbaha kavramlarının tanımları yer almaktadır. Fakat vadîa kavramının tanımı mevcut değildir. Tevliye ve murâbaha kavramları ise بيع بثمان سابق والمراوحة به وبزيادة “Tevliye; ilk fiyatına (maliyetine), murâbaha; maliyeti ve bir miktar kâr ile satmaktır.”¹⁸⁵ şeklinde tanımlanmıştır. Ancak mütûn-i erbaa'nın diğer eserlerine kıyasla bu kavramlar *Vikâye*'de biraz farklı şekilde tanımlanmıştır. *Kenz*'de olduğu gibi murâbaha ve tevliye kavramlarının tanımlarına yer verilmiştir. Vadîa kavramına ise yer verilmemiştir. *Vikâye*'de bu kavramlar المراوحة بيع المشتري بثمانه وفضل، التولية بيعه “Murâbaha; satılacak şeyi semeni ve kârla, tevliye; kâr olmaksızın semeni mukabilinde satmaktır.”¹⁸⁶ şeklinde tanımlanmıştır.

Mütûn-i erbaa öncesi eserlerden *Muhtasaru'l-Kudûrî* ve *Bidâye*'de murâbaha ve tevliye kavramları tanımlanmasına rağmen vadîa kavramı tanımlanmamıştır. *Muhtasaru'l-Kudûrî* ve *Bidâye*'de المراوحة نقل ما ملكه بالعقد الأول بالثمن الأول مع زيادة ربح والتولية نقل ما ملكه بالعقد الأول بالثمن الأول من غير زيادة ربح “Murâbaha; bir kimsenin satış akdi ile sahip olduğu malı kârla başkasına devretmesi, tevliye; satış akdi ile sahip

¹⁸³ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-i'l-Muhtâr*, 2/280.

¹⁸⁴ İbnü's-Sââtî, *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*, 299.

¹⁸⁵ Neseî, *Kenzü'd-dekâ'ik*, 427.

¹⁸⁶ Sadrüşşeria, *Şerhu'l-Vikâye*, 4/47.

olduğu malı kâr eklemeksizin başkasına devretmesidir.”¹⁸⁷ şeklinde tanımlanmıştır. *Tuhfetü’l-fukahâ*’da tevliye, murâbaha ve vadîa kavramlarının tanımlarını görmek mümkündür. Bunlar المراجعة هو تملك المبيع بمثل الثمن الأول وزيادة ربح والتولية هي تملك المبيع بمثل الثمن الأول من غير زيادة ولا نقصان والوضيعة هي تملك المبيع بمثل الثمن الأول مع نقصان شيء منه “Murâbaha; ilk semen (maliyet) ve bir miktar kârla, tevliye; ilk semen ve kâr olmaksızın, vadîa; ilk semen ve bir miktar zarar ile mülk edindirmektir.”¹⁸⁸ şeklinde tanımlanmıştır. İmam Muhammed’in *el-Asl* ve *el-Câmi’u’s-sağîr* adlı eserlerinde ise bu kavramlara tanımdan ziyade mefhum ve kelime manası olarak yer verilmiştir.¹⁸⁹ Diğer eserlerdeki gibi tanımlama yoluna gidilmemiştir.

Netice olarak murâbaha ve tevliye kavramları mütûn-i erbaa eserlerinin tamamında, mütûn-i erbaa öncesi eserlerden *Muhtasaru’l-Kudûrî*, *Bidâye* ve *Tuhfetü’l-fukahâ*’da tanımlanmıştır. Vadîa kavramı mütûn-i erbaa eserlerinden *el-Muhtâr* ve *Mecma’u’l-bahreyn*’de, mütûn-i erbaa öncesi eserlerden ise *Tuhfetü’l-fukahâ*’da tanımlanmıştır. Ayrıca mütûn-i erbaa öncesi eserlerden *el-Asl* ve *el-Camiu’s-sağîr*’de murâbaha, tevliye ve vadîa kavramlarının üçü de mevcuttur. Fakat bu kavramlara tanım yerine mefhum olarak yer verilmiştir. Bu üç kavramın tanımlanması hususunda mütûn-i erbaa ve öncesi eserleri iki gruba ayırmak mümkündür. Nitekim mütûn-i erbaa öncesi eserlere bakıldığında detaylı tanımlar mevcuttur. Fakat mütûn-i erbaa eserlerinde yapılan tanımlar olabildiğince kısa ve küçük farklılıklarla birbirinin aynısıdır. Mütûn-i erbaa öncesi eserlerle mütûn-i erbaa eserleri arasında benzerliğin olduğunu söylemek zordur. Kısacası mefhum olarak aynı şeyi ifade etmelerine rağmen tanımlamada birbirlerinden farklıdır.

2.1.5. Diğer Kavramlar

Diğer kavramlardan kastedilen ikâle, selem, hukuk ve istihkak kavramlarıdır. Selem kavramının tanımı mütûn-i erbaa eserlerinin hiçbirinde mevcut değildir. Dört

¹⁸⁷ Kudûrî, *Muhtasaru’l-Kudûrî*, 86; Mergînânî, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti’l-mübtedî*, 5/152.

¹⁸⁸ Semerkandî, *Tuhfetü’l-fukahâ*, 2/105.

¹⁸⁹ Muhammed b. Hasen Şeybânî, *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın (Beyrut: Daru İbn Hazm, 1433), 2/476-487; Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Câmi’u’s-sağîr me’a şerhihi’n-nafi’i’l-kebîr* (Pakistan: İdaretü’l-Kur’ân ve’l-Ulumi’l-İslâmiyye, 1990), 346-348.

eserde de selem câiz olmasının şartlarıyla konuya giriş yapılmıştır.¹⁹⁰ İkâle kavramına gelince mütûn-i erbaa eserlerinin hepsinde mevcuttur. *Vikaye*'de هي فسخ (İkâle) taraflar hakkında fesh, üçüncü kişi hakkında bey'dir.",¹⁹¹ *el-Muhtar*'da وفي فسخ في حق المتعاقدين بيع جديد في حق ثالث (İkâle) taraflar hakkında fesih, üçüncü kişi hakkında yeni akittir.",¹⁹² *Mecma'u'l-bahreyn*'de (İkâle) taraflar hakkında mutlak olarak fesih, üçüncü kişi hakkında akittir."¹⁹³ ibaresiyle tanımlanmıştır. *Kenz*'de yer alan tanım *Vikaye*'deki tanımın aynısı olduğu için burada tekrar zikredilmemiştir.¹⁹⁴

Hukuk ve istihkak kavramları mütûn-i erbaa eserlerinin hiçbirinde tanımlanmamıştır. *Vikaye* ve *Kenz*'de bu iki kavram bab başlığı olarak ele alınmış fakat tanımlanmadan direk konuya giriş yapılmıştır.¹⁹⁵

Mütûn-i erbaa öncesi eserlerde selem kavramı *Tuhfetü'l-fukahâ* haricindeki eserlerde mevcut değildir. *Tuhfetü'l-fukahâ*'da بيع الدين بالعين "Deyn'in ayn karşılığında satımıdır." şeklinde tanımlamıştır.¹⁹⁶ Diğer mütûn-i erbaa öncesi eserlerde selem kavramı tanımlanmadan konuya giriş yapılmıştır.¹⁹⁷ İkâle kavramının tanımı mütûn-i erbaa öncesi eserlerde yer almamaktadır. İkâle kavramı Tahâvî'nin ve Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ları ile *Tuhfetü'l-fukahâ*'da bab başlığı olarak ele alınmış fakat tanım yapılmadan konuya giriş yapılmıştır.¹⁹⁸ Hukuk ve istihkak kavramları mütûn-i erbaa eserlerinde olduğu gibi mütûn-i erbaa öncesi eserlerde de mevcut

¹⁹⁰ Sadrüşşeria, *Şerhu'l-Vikâye*, 4/65; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 2/288; İbnü's-Sââtî, *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*, 306; Nesefî, *Kenzü'd-dekâ'ik*, 438.

¹⁹¹ Sadrüşşeria, *Şerhu'l-Vikâye*, 4/46.

¹⁹² Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 2/261.

¹⁹³ İbnü's-Sââtî, *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*, 297.

¹⁹⁴ Nesefî, *Kenzü'd-dekâ'ik*, 426.

¹⁹⁵ Sadrüşşeria, *Şerhu'l-Vikâye*, 4/60-61; Nesefî, *Kenzü'd-dekâ'ik*, 433-434.

¹⁹⁶ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 2/7.

¹⁹⁷ Şeybânî, *el-Asl*, 2/370; Şeybânî, *el-Câmi'u's-sağir me'a şerhihi'n-nafi'i'l-kebîr*, 322; Tahâvî, *el-Muhtasar*, 86; Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, 88; Mergînânî, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*, 5/212-213.

¹⁹⁸ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî el-Tahâvî, *Muhtasaru't-Tahâvî*, thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî (Hindistan: Lecnetü İhya'il-Maarifi'n-Nu'maniyye, ts.), 79; Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, 85; Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 2/110-111.

değildir. *el-Câmi‘u’s-sağîr* ve *Bidâye*’de hukuk ve istihkak kavramları tanımlanmamış fakat bab başlığı olarak yer verilmiştir.¹⁹⁹

İkâle, selem, hukuk ve istihkak kavramlarının mukayesesi hususunda şunlar ifade edilebilir: Mütûn-i erbaa eserlerinde zikredilen ikâle kavramının tanımları hemen hemen birbirlerinin aynısıdır. Mütûn-i erbaa öncesi eserlerden bazılarında ise mefhum olarak yer almasına rağmen tanım olarak yer almamaktadır. Selem kavramı *Tuhfetü’l-fukahâ* hariç mütûn-i erbaa ve öncesi eserlerde tanım olarak mevcut değildir. Hukuk ve istihkak kavramlarına gelince mütûn-i erbaa ve öncesi eserlerde tanım olarak mevcut değildir. Fakat mefhum olarak mütûn-i erbaa eserlerinden *Vikaye* ve *Kenz*’de, mütûn-i erbaa öncesi eserlerden *el-Câmi‘u’s-sağîr* ve *Bidâye*’de mevcuttur.

2.1.6. Değerlendirme

Başta belirlenmiş olan on kavramdan yedi tanesi mütûn-i erbaa eserlerinde yirmi iki farklı yerde tanımlanmıştır.²⁰⁰ Mütûn-i erbaa öncesi eserlerde ise on kavramdan altı tanesi on bir farklı yerde tanımlanmıştır.²⁰¹ Genel olarak şunlar ifade edilebilir: İlk dönem Hanefî muhtasarlarında kavramlar terim manalarıyla kullanılmasına rağmen tanımlamaya pek fazla yer verilmemiştir. Ancak müteahhirîn dönemi muteber metinlere yani mütûn-i erbaa’ya gelindiğinde önceki döneme kıyasla tanım hususunda daha çok yer verildiği müşahade edilmektedir. Mütûn-i erbaa eserleri yukarıda da ifade edildiği üzere kendi aralarında istisnası olmakla beraber birçok tanımda benzeşmektedir. Fakat mütûn-i erbaa öncesi eserlerle aralarında benzerlik olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Nitekim yukarıda belirtildiği üzere mütûn-i erbaa ve öncesi eserlerde zikredilen tanımların yapıları ve üslûpları genelde birbirinden farklıdır.

¹⁹⁹ Şeybânî, *el-Câmi‘u’s-sağîr me’a şerhihi’n-nafi‘i’l-kebîr*, 356-357; Mergînânî, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti’l-mübtedî*, 5/195,198.

²⁰⁰ Bkz. Ek-1

²⁰¹ Bkz. Ek-2

2.2. Muhteva Açısından Karşılaştırma

Bu başlık altında mütûn-i erbaa eserlerindeki büyü bölümlerinin içerikleri mukayese edilecektir. Daha sonra mütûn-i erbaa öncesi eserlerle benzerlikleri ortaya konulacaktır.

2.2.1. Mütûn-i Erbaa Eserleri

Tablo 3. Mütûn-i Erbaa Eserlerinde Büyü Bölümlerinin Muhtevası

Vikâyetü'r-rivâye	el-Muhtâr	Mecma'ul-bahreyn	Kenzü'd-dekâ'ik
Kitâbü'l-büyû'	Kitâbü'l-büyû'	Kitâbü'l-büyû'	Kitâbü'l-büyû'
Muhayyerlik babı	İkâle ve ahkâmı	Alışverişe tâbi olarak dahil olanlar ve meyvelerin satışı	Zikredilmeksizin akde dahil olan şeyler
Şart muhayyerliği	Muhayyerlikler babı	Çeşitli meseleler	Şart muhayyerliği babı
Görme muhayyerliği	Görme muhayyerliği ve ahkâmı	İstibrâ ve ona tâbi olan hükümler	Görme muhayyerliği babı
Ayıp muhayyerliği	Mutlak alışveriş	Ehlü'z-zimme'nin akitleri	Ayıp muhayyerliği babı
Fasit alışveriş babı	Fasit alışveriş babı	Şart muhayyerliği	Fasit alışveriş babı
Fasit alışverişin hükmü	Tevliye babı	Görme muhayyerliği	Fasit alışverişin hükmü – mekruh olan ve olmayan şeyler
Alışverişte mekruh olan hususlar	Ribâ babı	Ayıp muhayyerliği	İkâle babı
İkâle babı	Selem babı	Fâsit ve bâtil alışveriş	Tevliye ve murâbaha babı
Murâbaha ve tevliye babı	İstisnâ' akdinin cevazı	İkâle	Semen ve mebi'de tasarruf

Tablo 3 (Devam). Mütûn-i Erbaa Eserlerinde Büyû‘ Bölümlerinin Muhtevası

Kazdan önce semen ve mebûi’ de tasarruf	Sarf babı	Murâbaha, tevliye ve vadîa şatışları	Ribâ babı
Ribâ babı		Kabzdan önce mebi’ ve semende tasarruf	Hukuk ve İstihkâk babı
Hukuk ve İstihkak babı		Ribâ	Fuzûlî’nin alışverişi
Fuzûlî’nin alışverişi		Selem	Selem babı
Selem babı		Sarf	Çeşitli meseleler
İstisnâ‘ akdi			Kitâbü’s-sarf
Çeşitli meseleler			
Kitâbü’s-sarf			

2.2.2. Mütûn-i Erbaa Öncesi Eserler**Tablo 4.** Mütûn-i Erbaa Öncesi Eserlerde Büyû‘ Bölümlerinin Muhtevası

el-Asl	el-Camiu’s- sağir	el-Muhtasar (Tahavî)	el-Muhtasar (Kudûrî)	Tuhfetü’l -fukahâ	Bidâyetü’l- mübtedî
Kitâbü’l- büyû‘ ve Selem	Kitâbü’l- büyû‘	Kitâbü’l- büyû‘	Kitâbü’l- büyû‘	Kitâbü’l- büyû‘	Kitâbü’l- büyû‘
Selemde vekalet babı	Selem babı	Şart muhayyerliği	Şart muhayyerliği babı	Kitâbü’l- büyû‘un meşruluğu	Şart muhayyerli- ği babı
Fasit alışveriş babı	Alışverişi caiz olan ve olmayan şeyler babı	Ribâ ve sarf babı	Görme muhayyerliği babı	Selem babı	Görme muhayyerli- ği babı

Tablo 4 (Devam). Mütûn-i Erbaa Öncesi Eserlerde Büyû‘ Bölümlerinin Muhtevası

Kendisinde fasit bir şart bulunan alışveriş babı	Ölçülen ve tartılan şeylerde alışveriş babı	Ayıp muhayyerliği	Ayıp muhayyerliği babı	Ribâ babı	Ayıp muhayyerliği babı
Geçerli alışveriş babı	Semen hususunda bayi’ ve müşteri arasındaki ihtilaf babı	Ariyye babı	Fasit alışveriş babı	Satın alım ve alışveriş babı	Fasit alışveriş babı
Zaman bakımından fasit alışveriş babı	Görme ve şart muhayyerliği babı	Ağaç ve meyvenin köküyle birlikte satımı babı	İkâle babı	Fasit alışveriş babı	Fasit alışverişin ahkâmı
Muhayyerlik babı	Murabaha ve Tevliye babı	Arazinin satımında ekin ve meyve olmaksızın satışa dahil olanlar	Murâbaha ve Tevliye babı	Fasit alışverişin hükmü	Alışverişte mekruh olan hususlar
Şartsız muhayyerlik babı	Ayıp muhayyerliği babı	Kişi bir şey satın alsa satıcının elinde helak olma durumu	Ribâ babı	Şart muhayyerliği babı	İkâle babı
Murâbaha babı	Alışverişte vekâlet babı	İkâle babı	Selem babı	Görme muhayyerliği babı	Murâbaha ve Tevliye babı
Ayıp muhayyerliği babı	Hukuk ve İstihkak babı	Zimmetteki alacağa karşılık mal satın almak	Sarf babı	Ayıp muhayyerliği babı	Ribâ babı
Ehlü’z-zimme’nin akitleri babı	Şuf‘a babı	Satın alınan malı kabzdan önce satmak		İkâle Murâbaha ve Tevliye babı	Hukuk babı

Tablo 4 (Devam). Mütûn-i Erbaa Öncesi Eserlerde Büyû‘ Bölümlerinin Muhtevası

Zevî'l- erhâm'ın akitleri babı	Mevlasının sattığı veya azlettiği me'zun köle babı	Toplam bedel belirtilmeden birim fiyatı üzerine malı alıp satmak	İstihkak babı
Satıldığında gebe câriye'nin durumu babı	Yukarıdaki babalarda zikredilme- yen meseleler	Musarrât babı	Fuzulinin satışı
Alışverişte istibra babı		Kişinin mebî‘de tasarrufta bulunduktan sonra malda ayıp farketmesi	Selem babı
Alışverişte iki kız kardeş hususunda istibra babı		Ayıplardan beri olarak yapılan satım	Çeşitli meseleler
Alışverişte diğer muhayyerlik- ler babı		Satın aldığı fiyatın altına satmak	Kitâbü's- sarf
Kendisinde meyve bulunan hurma ağacının satımı babı		Murâbaha ve Tevliye	
Kitâbü's-sarf		Âkideynin semen ve mebî‘de ihtilâfa düşmesi	
Sarfta muhayyerlik babı		Kişinin elinde olmayanı satması	

Tablo 4 (Devam). Mütûn-i Erbaa Öncesi Eserlerde Büyû‘ Bölümlerinin Muhtevası

Fûlus hususunda alışveriş babı	Sahibinin izni olmadan malı satmak
Karz babı	Görmeyen kişinin muhayyerliği
Sarf akdinde rehin babı	Mülâbese ve Münâbeze satışı
Maden ve hazine hususunda sarf babı	Annesi olmadan yavruyu satmak
Sarf akdinde kâdının vekil olma durumu babı	Görme muhayyerliği
Altın kuyumculu- ğu hususunda icare babı	Neceş satışı
Saf veya işlenmiş altın ve gümüşü gasbetmek babı	Kervanı şehir dışında karşılama hususu
Vedîa hususunda sarf	Kölenin borcu ikrar etmesi mevlasının yalanlaması durumu
Dârülharpte sarf akdi	Köpek ve yırtıcıların satımı

Tablo 4 (Devam). Mütûn-i Erbaa Öncesi Eserlerde Büyû‘ Bölümlerinin Muhtevası

Baba oğul, mevla köle arasında sarf akdi	Kabzedilme- yen şeyin satımı
Sarf akdinde vekâlet	Karz
Sarf akdinde ayıp	Dilsizin yaptığı akitler
Sarf akdinde sulh	Fâsit akdin hükümleri babı
Hastalık durumunda sarf akdi	Selem babı
Kaplama işi husunda icâre	Selemde rehin
	Selemde tevliye ve ikâle
	Kabzdan sonra selemde murâbaha ve tevliye
	Kitabu'l- İstibra

2.2.3. Değerlendirme

Yukarıda yer alan tabloların değerlendirilmesine geçmeden önce fûrû fıkıh eserlerinde yer alan kitap-bab-fasıl sistemiği hususunun açıklanması isabetli olacaktır.

Fûrû fıkıh eserleri genel olarak ibâdât ve muâmelât şeklinde iki,²⁰² ibâdât, muâmelât ve ukubât şeklinde üç,²⁰³ ibâdât, münâkehât, muâmelât ve ukubât şeklinde dört²⁰⁴ ana başlıktan oluşmaktadır. Bu başlıklar eserlerde açıkça belirtilmediği gibi her birine dahil olan konular da ayrı olarak ele alınmamıştır. Bunun yerine konular “kitap” denilen bölümlerde, “bab” ve “fasıl” denilen alt başlıklar altında ele alınmaktadır. Bu başlıkların hangi bölüm ve ana başlık altında yer aldıkları yukarıda da zikredildiği üzere belli bir mantık çerçevesinde sıralanmıştır.

Mütûn-i erbaa’nın büyü’ bölümleri sayısal olarak ifade edilecek olursa *Vikâye*’nin büyü’ bölümü iki kitap, sekiz bab ve dokuz fasıldan,²⁰⁵ *el-Muhtâr*’ın büyü’ bölümü bir kitap, altı bab ve dört fasıldan,²⁰⁶ *Mecma’u’l-bahreyn*’in büyü’ bölümü bir kitap ve on dört fasıldan,²⁰⁷ *Kenz*’in büyü’ bölümü iki kitap, dokuz bab ve dört fasıldan oluşmaktadır.²⁰⁸

Mütûn-i erbaa eserlerinde ortak olan başlıklar şunlardır: Kitâbü’l-büyû’, ikâle, görme muhayyerliği, fasit alışveriş, tevliye, ribâ, selem ve sarf. Bunlardan sadece büyü’ kavramı dört eserde kitap olarak ele alınmıştır. Diğer kavramlar hususunda eserlerin aralarında farklılıklar mevcuttur. Nitekim ikâle kavramı *Vikâye* ve *Kenz*’de bab başlığı, *el-Muhtâr* ve *Mecma’u’l-bahreyn*’de ise fasıl olarak ele alınmıştır. Görme muhayyerliği sadece *Kenz*’de bab olarak ele alınmıştır. Diğer eserlerde fasıl olarak zikredilmiştir. Fasit alışveriş, tevliye, ribâ ve selem kavramları *Mecma’u’l-bahreyn* hariç diğer eserlerde bab olarak ele alınmıştır. *Mecma’u’l-bahreyn*’de ise fasıl olarak zikredilmiştir. Sarf konusuna gelince *Vikâye* ve *Kenz*’de kitap, *Mecma’u’l-bahreyn*’de fasıl, *el-Muhtâr*’da bab olarak ele alınmıştır.

²⁰² Yaman - Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 112.

²⁰³ Ahmet Akgündüz, “Fûrû”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 13/250; Yaman - Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 113.

²⁰⁴ Yıldız Demir - Ahmet M. Peşe, *İslâm Hukuk Sistemiği ve Literatürü*, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker, 2012), 113.

²⁰⁵ Sadrüşşeria, *Şerhu’l-Vikâye*, 4/3-84.

²⁰⁶ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîl-i-Muhtâr*, 2/251-298.

²⁰⁷ İbnü’s-Sââti, *Mecma’u’l-bahreyn ve mülteka’n-neyyireyn*, 257-322.

²⁰⁸ Neseî, *Kenzü’d-dekâ’ik*, 406-448.

Başlıklandırma hususunda mütûn-i erbaa eserleri arasında kısmî farklılıklar olmasına rağmen birbirleriyle benzeşmektedir. Bu farklılıklar yukarıda da değinildiği üzere başlıkların kitap, bab ve fasıl şeklinde isimlendirilmesidir.

İmam Muhammed'in *el-Asl*'ında sadece büyü' ve sarf konusu kitap, diğer meselelerin hepsi bab olarak ele alınmıştır. Bu eseri mütûn-i erbaa eserlerinden ayıran husus genel konuların başlıklandırılmasının yanında tâli meselelerin de başlık haline getirilmesidir. Örneğin satıldığında gebe câriyenin durumu ayrı başlık haline getirilerek ele alınmıştır.²⁰⁹ İmam Muhammed'in bir diğer eseri olan *el-Câmi'u's-sağîr* muhteva açısından *el-Asl*'a benzemektedir. Zira sadece büyü' konusu kitap olarak ele alınmıştır. Fakat sarf konusu ayrı bir başlık olarak zikredilmemiştir. Bu husus *Camîu's-sağîr*'i mütûn-i erbaa'dan ayıran en önemli husustur.

Tahâvî'nin *el-Muhtasar*'ında başlıklandırma kitap, bab ve örnekler üzerinden yapılmıştır. Örneğin "Kişi mebî'de tasarrufta bulunsa ve onda bir ayıp bulsa"²¹⁰ şeklinde başlık zikredilmiştir. Bunun nedenlerinden birisi Tahâvî'nin eserini meseleci (kazuistik) yöntem ile kaleme almasıdır. Bu hususta *el-Asl* ile benzerlik göstermektedir.

Muhteva açısından Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ıyla *el-Câmi'u's-sağîr* birbiriyle benzerlik göstermektedir. Nitekim ikisinde de sadece büyü' konusu kitap olarak ele alınmıştır. Diğer konular ise bab olarak ele alınmıştır. Ayrıca başlıklandırma yapılırken tâli konular değil genel konular başlık olarak zikredilmiştir.

Semerkindî'nin *Tuhfetü'l-fukahâ*'sı ileride zikredileceği üzere üslûp açısından farklı olduğu gibi muhteva açısından da farklılık arz etmektedir. Zira eserde başlıklandırma yapılırken genel konular kitap ve bab olarak ele alınmıştır. Fakat bunların altında tâli meseleler sistematik olarak başlıklandırılmıştır.

Mergînânî'nin *Bidâyetü'l-mübtedî*'sinde ise büyü' ile sarf konuları kitap olarak ele alınmıştır. Diğer konular bab ve fasıl olarak zikredilmiştir. Fakat *Tuhfetü'l-fukahâ*'da olduğu gibi tâli meseleler başlıklandırılmamıştır.

Netice itibariye mütûn-i erbaa ve öncesi eserler arasında kısmî benzerlikler mevcuttur. Nitekim Mergînânî'nin *Bidâye*'siyle mütûn-i erbaa eserleri başlıklandırma hususunda birbirlerine benzemektedir. Zira mütûn-i erbaa eserlerinde tâli meselelerden ziyade genel başlıklandırma yapılmıştır. *Bidâye*'de de aynı durum göze

²⁰⁹ Şeybânî, *el-Asl*, 2/524.

²¹⁰ Tahâvî, *Muhtasaru't-Tahâvî*, 74.

çarpmaktadır. Benzerliğin bir diğer yönü ise *Bidâye* ile mütûn-i erbaa eserlerindeki başlık sayısının birbirine çok yakın olmasıdır.

Mütûn-i erbaa eserleriyle *el-Asl*, *Muhtasaru't-Tahâvî* ve *Tuhfetü'l-fukahâ* başlıklandırma hususunda farklılaşmaktadır. Nitekim mütûn-i erbaa eserlerinde tâli meseleler başlıklandırılmamışken bu üç eserde tâli meseleler ve örnekler başlık haline getirilmiştir. Tâli meseleler ile örneklerin başlık haline getirilmesine yukarıda örnek verildiği için burada tekrar zikredilmeyecektir.

2.3. Dil ve Üslûp Özellikleri Açısından Karşılaştırma

Bu başlık altında mütûn-i erbaa eserlerinde kullanılan dil, üslûp, konuları takdim ve rumuzlara yer verme hususları üzerinden karşılaştırma yapılacaktır. Daha sonrasında mütûn-i erbaa öncesi eserlerden hangileriyle aralarında benzerlik olduğu tespit edilecektir. Bunlar tespit edilirken müelliflerin kendi ifadelerinden veya eserlerinden çıkarım yapmak suretiyle karşılaştırma yapılacaktır.

2.3.1. Konuyu Takdim Etme

2.3.1.1. Mütûn-i Erbaa Eserleri

Mütûn-i erbaa'nın ilk eseri olan *Vikâyetü'r-rivâye* müteahhirûn dönemi özelliği olan anlaşılması zor, karmaşık ve dolambaçlı bir üslûba sahiptir.²¹¹ Üslûbunun zor ve dolambaçlı olmasının sebebi eserin konuları açıklamaktan ziyade mezhep doktrininin ezberlenmesi amacıyla telif edilmesidir. Eserin okuyucu tarafından anlaşılması için fikhî altyapıya sahip olması veya şerhlere başvurması gerekmektedir. Zira eserde karmaşık ve okuyucunun tamamlamasını gerektiren ibareler mevcuttur. Örneğin riba konusunda ribevî mallar sayıldıktan sonra *وإن تركا فيها ويحمل في غيرها على* (Arpa, buğday, hurma ve tuzun keylî olması, altın ve gümüşün veznî olması) terkedilirse (keylî olanlar veznî, veznî olanlar keylî olarak kabul edilir.) ve örf gereği aksine hamledilir.”²¹² ibaresi zikredilmiştir. Ancak tercümede parantez içine alınarak ifade edildiği üzere ibarede râci zamir ve okuyucunun tamamlaması gereken yerler

²¹¹ Bedir, “Vikâyetü'r-rivâye”, 43/107.

²¹² Sadrüşşeria, *Şerhu'l-Vikâye*, 4/56.

mevcuttur. Aynı şekilde fuzûlînin satışı meselesinde *ولمالك باع غيره ملكه فسخه* (Fuzûlî) malik adına başkasına bir şey satsa o (malik) alışverişi feshedebilir.”²¹³ ibaresi zikredilmiştir. Örnekte görüldüğü üzere küçük bir ibarede dahi üç tane râci zamir kullanılmıştır. Bu da eserde ağır bir dil ve üslûbun kullanıldığını göstermektedir.

Vikâye’de Merginânî’nin *el-Hidâye*’sindeki detaylı ve uzun meseleler kısa cümlelerle ifade edilmiştir.²¹⁴ Müellif bunu yaparken *el-Hidâye*’deki meseleleri kapsayıcı şekilde cümleler kurmaya gayret etmiştir. Bunun için cümlelerinde atıf ve zamirleri bolca kullanmıştır. Bunlar ise meselenin anlaşılmasını zorlaştıran ve üslûbu ağırlaştıran etkenlerdendir. Örneğin *el-Hidâye*’de görme muhayyerliği bahsinde âmâ birisinin muhayyerliğinin sona ermesi durumu²¹⁵ uzunca anlatılmasına rağmen *Vikâye*’de kısaca *ويسقط بجسه المبيع وشمه وذوقه ويوصف العقار* (Görme muhayyerliği) âmâ kişinin dokunması, tatması, koklaması ve akarın (taşınmayan mal ise) kendisine vasfedilmesiyle sona erer.”²¹⁶ ibaresiyle zikredilmiştir.

Müellif eserini Arapça telif etmesine rağmen bazen konuları izah ederken gündelik hayattan Farsça kelimeler ve cümleler kullanmıştır.²¹⁷ Bunun sebebi yukarıda müellif tanıtılırken de değinildiği üzere ya ana dilinin Farsça olması ya da yaşadığı bölgede Farsçanın etkin olmasıdır. Farsça kelime ve cümlelerin örnekleri büyü’ bölümünde tespit edilememiştir.

Eserde meseleler şu şekilde takdim edilmiştir: Genelde detaya girilmeden tanım ile konuya giriş yapılmıştır. Daha sonra mesele isim ve fiil cümleleriyle izah edilmiştir. Meselenin örnekleri ise şart cümlesiyle açıklanmıştır. Eğer mezhep içinde ihtilâf varsa bunlar rumuz kullanılmadan belirtilmiştir.

Vikâye’de zikredilen meseleler *el-Hidâye*’nin aksine delillendirilmemiştir. Ayrıca gerek meseleyi temellendirme gerekse delillendirme hususunda naslara yer verilmemiştir. Eserde kitap, sünnet, icmâ, kıyas, istihsân ve örf gibi delillerle ilgili az sayıda ifadeler mevcuttur.²¹⁸ Fakat bunların örnekleri büyü’ bölümünde tespit

²¹³ Sadrüşşeria, *Şerhu ’l-Vikâye*, 4/63.

²¹⁴ Sadrüşşeria, *Şerhu ’l-Vikâye*, 2/4; Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, 2/2020; el-Leknevî, *el-Fevâ’idü’l behiyye fî teracimi’l hanefiyye*, 11; Bedir, “Vikâyetü’r-rivâye”, 43/106.

²¹⁵ Merginânî, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti’l-mübtedî*, 5/60.

²¹⁶ Sadrüşşeria, *Şerhu ’l-Vikâye*, 4/19.

²¹⁷ Bedir, “Vikâyetü’r-rivâye”, 43/106-108.

²¹⁸ Örnekleri için bk. el-Hanefi, *Şerhu ’l-Vikâye*, 2/6, 69.

edilememiştir. Kısacası müellif konuyu açıklamış, örneklendirmiş ve ihtilâf varsa değinmiş delillendirmeye ve detaya girmemiştir.

el-Muhtâr Ebû Hanîfe'nin fıkhnı derleme amacıyla mübtedî seviyesinde telif edilmiş bir eser olup çok tutulmuş ve ders kitabı olarak okutulmuştur.²¹⁹ Eserde müteahhirîn dönemi özelliği olan karmaşık ve dolambaçlı anlatıma pek fazla yer verilmemiştir. Zira müellif okuyucunun tamamlaması gereken ibarelere fazla yer vermemiştir. Meseleler aktarılırken ilk olarak detaya girilmeden tanım yapılmıştır. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi her kavram tanımlanmamıştır. Daha sonra isim ve fiil cümlesiyle meselelere açıklık getirilmiştir. Meselelere dair misaller ise genelde şart ve isim cümleleri kullanılarak getirilmiştir.²²⁰

Mevsılî fetva ve hükümleri 'şu caizdir, şu caiz değildir' 'şu batıldır, şu fasittir' şeklinde bir üslûpla zikretmiştir.²²¹ Metinde râci zamirleri pek fazla kullanmamıştır. Bu da okuyucu için büyük kolaylık sağlamış ve üslûbu hafifletmiştir. Üslûbunun ve dilinin mütûn-i erbaa'nın diğer eserlerine nazaran hafif olmasının sebebi müellifin *el-Muhtâr*'ı mübtedîler için telif etmesi olabilir.

Mevsılî meseleleri izah ederken nassa, icmâ ve kıyas gibi şer'î delillere başvurmamıştır. Zira müellif bu eseri muhtasar olarak telif etmiştir. Delillendirme ve diğer şer'î delillere başvurduğu eseri ise *el-Muhtâr*'ın şerhi olan *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*'dır. Bu eserinde izâhâtlara, delillendirmelere ve diğer şer'î delillere bolca yer vermiştir. Ayrıca meseleleri izah ederken varsa tanımını zikretmiştir. Sonrasında genel hükümlere yer vermiş ve ihtilâfları rumuzlarla belirtmiştir. Misalleri ise daha çok şart cümlesiyle belirtmiştir.

Dil ve üslûp açısından mütûn-i erbaa eserleri arasında en dikkat çekici ve en karmaşık olanı İbnü's-Sââtî'nin *Mecma'u'l-bahreyn* adlı eseridir. Zira İbnü's-Sââtî eserinin mukaddimesinde fetva ve hükümleri hangi metot üzere zikrettiğini açıklamıştır.²²²

Eserde İmameyn'in Ebû Hanîfe'ye muhalefet ettiği durumlarda Ebû Hanîfe'nin görüşleri mukaddem haber, haberi cümle ve isim cümleleriyle

²¹⁹ Mevsılî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 1/9; Yaylalı, "Abdullah b. Mahmûd el-Mevsılî", 29/487-488.

²²⁰ Örnekleri için bkz. el-Mevsılî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 2/262,263,288,289 vd.

²²¹ Örnekleri için bkz. el-Mevsılî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 2/257,277,281,287 vd.

²²² İbnü's-Sââtî, *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*, 60-68.

belirtilmiştir. Örneğin götürü usulü buğday satımı meselesinde; بيع صبرة طعام كل قفيز “Toplamı bilinmeyen yığın şeklindeki buğdayı her kafizi bir dirheme satmak sadece bir kaffizde caizdir.” ibaresiyle Ebû Hanîfe’nin görüşü belirtilmiştir.²²³ Ancak bu isim cümlesi eğer hâl cümlesi olarak gelirse o zaman bu ihtilafa delalet etmez. Örneğin ağaç satımında kabzdan önce ağaçların meyve vermesi meselesinde وقيمتها سواء (Yer, yerin ağaçları ve meyvenin) kıymeti eşit olduğu halde...” ibaresi hâl cümlesi olarak gelmiştir.²²⁴

Ebû Hanîfe ile İmâmeyn’in görüşleri olumlu ve olumsuz şeklinde anlatılabiliyorsa bu durumda sadece Ebû Hanîfe’nin görüşünü ifade eden isim cümlesiyle iktifa edilmiştir. İmâmeyn’in görüşünün olumsuz olarak anlatılabildiği yerin örneği olarak zimmîlerin akitleri bahsinde Ebû Hanîfe’nin görüşü وتوكيل مسلم “Müslümanın zimmîye konusu içki, domuz eti olan akitleri yapmak için vekâlet vermesi ihramlının avını satması için ihramsız birine vekâlet vermesi Ebû Hanîfe’ye göre sahihtir. (İmâmeyn’e göre sahih değildir.)”²²⁵ ibaresiyle zikredilmiştir. İmâmeyn’in görüşünün olumlu olarak anlatılabildiği yerin örneği olarak şart muhayyerliğinin süresi hususunda Ebû Hanîfe’nin görüşü مدة خيار “Şart muhayyerliğinin süresi Ebû Hanîfe’ye göre üç gündür. Daha fazla olması akdi fasit kılar. (İmâmeyn’e göre fasit kılmaz.)”²²⁶ ibaresiyle zikredilmiştir. Eğer bu şekilde anlatılamıyorsa görüşlerin karışmaması için İmameyn’in görüşü tesniye zamiri ile belirtilmiştir. Örneğin kölenin kazancı meselesinde وكالا للبائع (ح) “Kabzdan önce ölen kölenin kazancı müşterinindir. İmameyn’e göre satıcındır.”²²⁷ ibaresiyle İmameyn’in görüşü zikredilmiştir.

Ebû Yûsuf’un Tarafeyn’e muhalefeti faili gizli fiil-i muzârî ile belirtilmiştir. Örneğin ağaç satımında kabzdan önce meyve vermesi ve bu meyvelerin satıcı

²²³ İbnü’s-Sââti, *Mecma’u’l-bahreyn ve mülteka’n-neyyireyn*, 260.

²²⁴ İbnü’s-Sââti, *Mecma’u’l-bahreyn ve mülteka’n-neyyireyn*, 263.

²²⁵ İbnü’s-Sââti, *Mecma’u’l-bahreyn ve mülteka’n-neyyireyn*, 271.

²²⁶ İbnü’s-Sââti, *Mecma’u’l-bahreyn ve mülteka’n-neyyireyn*, 272.

²²⁷ İbnü’s-Sââti, *Mecma’u’l-bahreyn ve mülteka’n-neyyireyn*, 270.

tarafından tüketilmesi meselesinde Ebû Yûsuf'un görüşü ربيع الثمن (س) يسقط "Semenin dörtte biri düşer."²²⁸ ibaresiyle zikredilmiştir.

İmam Muhammed'in Şeyhayn'a muhalefeti faili gizli fiili mâzî ile belirtilmiştir. Örneğin 'Dört güne kadar ödemezsem aramızda alışveriş yoktur.' diyen kişinin durumu meselesinde İmam Muhammed'in görüşü أجازته (م) "İmam Muhammed'e göre caizdir." ibaresiyle zikredilmiştir.²²⁹

Ebû Yûsuf'un Ebû Hanîfe'ye muhalefet ettiği ve İmam Muhammed'in görüşünün bulunmadığı durumda Ebû Hanîfe'nin görüşü isim cümlesi ve devamında fiili muzârî ile belirtilmiştir. Örneğin evi ön tarafıyla birlikte satım meselesinde Ebû Hanîfe'nin görüşü شراء الدار بفنائها فاسد (ح) ويجيزه (س) "Evi ön tarafıyla birlikte satmak Ebû Hanîfe'ye göre fasittir. Ebû Yusuf'a göre caizdir."²³⁰ ibaresiyle belirtilmiştir.

İmam Muhammed'in Ebû Hanîfe'ye muhalefet ettiği ve Ebû Yûsuf'un görüşünün bulunmadığı durumda Ebû Hanîfe'nin görüşü isim cümlesi ve fiili mâzî olan fiil cümlesiyle veya İmam Muhammed'in görüşünün başında 'لا' harfi getirilerek belirtilmiştir. Örneğin görme muhayyerliği bahsinde Ebû Hanîfe'nin görüşü ولو رأى "Şişe içerisinde yağ görülse dahi Ebû Hanîfe'ye göre muhayyerlik hakkı devam eder. Fakat bir rivayette İmam Muhammed'e göre bu durumda muhayyerlik kalkar."²³¹ ibaresiyle zikredilmiştir.

İmam Muhammed'in Ebû Yûsuf'a muhalefet ettiği ve Ebû Hanîfe'nin görüşünün bulunmadığı durumda Ebû Yûsuf'un görüşü ilki muzârî ikincisi mâzî olmak üzere iki fiil cümlesiyle ya da fiil-i muzâriden sonra İmam Muhammed'in görüşünü başında 'لا' harfi getirilerek belirtilmiştir. Örneğin boynuzlanarak öldürülmüş hayvanı mecûsîlerin alıp satması meselesinde Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed'in görüşleri بيع المجوسى للمخنوقة من مثله ومنعه (م) " (Ebû Yûsuf'a göre) boynuzlanarak öldürülmüş hayvanın mecûsîlerin kendi aralarında alıp satması caizdir. (İmam Muhammed'e göre) caiz değildir."²³² ibaresiyle zikredilmiştir. İmam

²²⁸ İbnü's-Sââti, *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*, 263.

²²⁹ İbnü's-Sââti, *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*, 272.

²³⁰ İbnü's-Sââti, *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*, 263.

²³¹ İbnü's-Sââti, *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*, 277-278.

²³² İbnü's-Sââti, *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*, 271.

Muhammed'in görüşünün başında 'لا' harfi getirildiği durumun örneği sarf bahsinde (م) (س) القيمة يوم العقد لآخر التعامل (م) "Ebû Yûsuf'a göre akit günündeki kıymetinin karşı tarafa ödenmesi gerekirken İmam Muhammed'e göre ise onun piyasadan kalktığı gündeki kıymeti üzerinden ödenmesi gerekir."²³³ ibaresiyle zikredilmiştir.

Hanefî üç imamın görüşleri farklı üç cümle ile belirtilmiştir. Ya ilki isim cümlesi diğerleri fiil cümlesi veya iki fiil cümlesi ve İmam Muhammed'in görüşü nefyedilerek ya da ilk olarak Ebû Hanîfe'nin daha sonra Ebû Yûsuf'un son olarak da İmam Muhammed'in görüşleri farklı cümle ile belirtilmiştir. Örneğin 'Dört güne kadar parayı ödemezsen aramızda alışveriş yoktur.' diyen bir kişinin durumu meselesinde üç imamın da görüşleri (م) (س) في الاصح وأجازه (م) "ولو قال إن فلا بيع بيننا فهو فاسد (ح) ويوافقه (س) "Eğer dört güne kadar ödemezsen aramızda alışveriş yoktur' derse bir kişi Ebû Hanîfe'ye göre akit asit olur. Sahih görüşe göre Ebû Yûsuf da Ebû Hanîfe gibi düşünmektedir. İmam Muhammed'e göre ise caizdir."²³⁴ ibaresiyle zikredilmiştir. Başka bir örnek verilecek olursa örneğin evdeki hissenin satımı hususunda (م) علم (م) مطاقاً وشرط (س) ويجيزه (ح) "Kişi evdeki hissesini satsa tarafların bu evdeki paylarını bilmesi Ebû Hanîfe'ye göre şarttır. Ebû Yûsuf'a göre mutlak olarak caizdir. İmam Muhammed'e göre ise müşteri hissesini bilse bunu yeterli görür."²³⁵ ibaresiyle üç imamın görüşüne de yer verilmiştir.

İmam Şâfiî'nin Hanefî mezhebine muhalif görüşleri çoğulunu²³⁶ ile başlayan müspet fiil-i muzâriyle veya menfi fiili muzâriyle belirtilmiştir. Örneğin müşteri iflas etmiş şekilde vefat ettiğinde satıcının malı geri alması meselesinde İmam Şâfiî'nin görüşü (ع) أحق بالمبيع إذا مات مفلساً "Müşteri iflas etmiş şekilde ölse satıcı malı geri alma hususunda diğer borçlulardan daha fazla hak sahibi değildir. İmam Şâfiî'ye göre hak sahibidir."²³⁷ ibaresiyle zikredilmiştir. Başka bir örnekte İmam Şâfiî'nin görüşü (ع) بيع الفضولي فيتخير المالك "Bize göre (Hanefîler'e göre) fuzulînin

²³³ İbnü's-Sââti, *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*, 319.

²³⁴ İbnü's-Sââti, *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*, 272.

²³⁵ İbnü's-Sââti, *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*, 262.

²³⁶ Çoğulunu ile kastedilen fiili muzâri nefsi mütekellim me'a'l-gayr sığasıdır.

²³⁷ İbnü's-Sââti, *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*, 265.

alışverişi bâtil değil, (mevkuftur.) İmam Şâfiî'ye göre bâtıldır. Fuzulînin adına akit yapmış olan kişi muhayyerdir.”²³⁸ ibaresiyle zikredilmiştir. İlk örnek müspet fiil-i muzâriyle zikredilmişken ikinci örnek menfi olarak zikredilmiştir.

Hanefî imamlardan Züfer'in diğer imamlara muhalif görüşleri çoğul nunu²³⁹ ile biten müspet veya menfi mâzi fiil ile belirtilmiştir. Örneğin bütün ayıplardan beri olarak yapılan alışveriş meselesinde Züfer'in görüşü مع فساد الشرط المجهول (ز) لا أجزناه “Akdi fasit meçhul şartla birlikte caiz görmeyiz. Züfer'e göre caizdir.”²⁴⁰ ibaresiyle zikredilmiştir. Diğer bir örnekte Züfer'in görüşüne ولو أسلم ذميان تباعا خمرا قبل قبضه “İçki alışverişi yapan iki zimmi içkiyi kabzetmeden önce Müslüman olsalar, akdin bozulmasına hüküm vermeden önce içki sirkeye dönüşse, satış akdi geçerli olur ve alıcı muhayyer olur. İmam Züfer'e göre bu satım akdi bâtil olur ve daha sonra sahihe dönüşmez.”²⁴¹ ibaresiyle değinilmiştir. İlk verilen örnek menfi mâzi fiile örnek iken ikinci verilen müsbet mâziye örnektir.

İmam Malîk'in (ö. 179/795) Hanefî mezhebine aykırı görüşleri kendisinde cemi vâvı olan fiil²⁴² ile belirtilmiştir. Örneğin satın alınan malda müşterinin yanında bir ayıp olmuş ve sonradan da satıcının elindeyken ayıplı olduğunun farkına varması meselesinde İmam Malîk'in görüşü الرد مع ضمان النقصان (ك) ولم يجيزوا “Hanefî mezhebine göre müşterinin yanında oluşan ayıbın tazmin ettirilmesiyle malın satıcıya iade edilmesi câiz değildir. İmam Mâlik'e göre müşteri, yanındaki ayıbı tazmin ederek satıcının yanında da ayıplanan malı iade edebilir.”²⁴³ ibaresiyle zikredilmiştir. Bir diğer örnekte İmam Mâlik'in görüşüne مطلقاً القبض (ك) بيع المنقول قبل القبض “Hanefîler'e göre gıda maddesi olsun veya olmasın kabzdan önce satışı câiz değildir. İmam Mâlik'e göre câizdir.”²⁴⁴ ibaresiyle yer verilmiştir.

Müellif buraya kadar zikredilenleri eserindeki ihtilaflı meseleleri belirtmek için kullanmıştır. İhtilaflı olmayan görüşleri ise zikredilen bu kaidelerden uzak menfi şart

²³⁸ İbnü's-Sââti, *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*, 278.

²³⁹ Çoğul nunu ile kastedilen fiili mâzi nefsi mütekellim me'a'l-gayr sîgasıdır.

²⁴⁰ İbnü's-Sââti, *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*, 285.

²⁴¹ İbnü's-Sââti, *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*, 272.

²⁴² Burada kastedilen fiili muzâri cemi müzekker sîgasıdır.

²⁴³ İbnü's-Sââti, *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*, 281.

²⁴⁴ İbnü's-Sââti, *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*, 301.

cümleleriyle, faili zahir veya müstetir fiil cümlesiyle, faili gizli veya açık lazım fiil cümlesiyle veya meçhul fiille belirtmiştir. Bunların örnekleri eserde bolca mevcuttur. Burada birkaç örnekle yetinilecektir. Örneğin fâiz bahsinde *و يشترط في الصرف قبض* “Sarf akdinde bedellerin bir mecliste kabzedilmesi şarttır.”²⁴⁵ selem bahsinde *ويجوز في صغار لؤلؤ وزناً* “Küçük incilerde selem câizdir.”²⁴⁶ ibaresi zikredilmiştir. Bir diğer yerde *ولو باع إناء فضة فافترقا وقد قبض بعض ثمنه صح فيه* “Kişi bir gümüş kap satsa ve birbirinden ayrılırsalar müşteri de semenin bir kısmını kabzetse, teslim alınan kısımda alışveriş câiz olur.”²⁴⁷ ibaresine yer verilmiştir. Zikredilen ilk misal meçhul fiille, ikinci misal malum fiille ve üçüncü misal şart cümlesine örnektir.

Mecma ‘u’l-Bahreyn’de takip edilen yöntem bu esere has bir metottur. Nitekim kendisine kadar telif edilmiş olan eserlerde bu şekilde bir metodun kullanıldığı tespit edilememiştir. Böyle bir yöntemin benimsenmesindeki sebep istinsah aşamasında rumuzları kullanma hususunda hataya düşme ihtimalidir. Zira bu metotta rumuzlara yer verilme dahi ihtilâfların kime ait olduğu tespit edilebilmektedir.

Mecma ‘u’l-Bahreyn’de takip edilen bu yöntem aynı zamanda mezhep içi hiyerarşiye riâyet edildiğini göstermektedir. Eserde kullanılan cümle yapıları ile mezhep içi hiyerarşi birbiriyle uyumluluk arz etmektedir. Zira belâgat açısından en kuvvetli olan haber cümlesi Ebû Hanîfe, biraz daha az kuvvetli olan muzârî cümle Ebû Yûsuf ve mazi cümle İmam Muhammed için kullanılmıştır. Bu husus mezhepte Ebû Hanîfe’nin konumunun üstün olduğunun bir yansımasıdır.

Konuyu takdim etme cihetinden esere bakıldığında ilk olarak açıklanması gereken kavram varsa tarif edilerek meseleye giriş yapılmıştır. Daha sonrasında mesele uzatılmadan kısaca isim ve fiil cümleleriyle takdim edilmiştir. Takdim edilirken nas, icmâ ve kıyas gibi şer’î delillerden faydalanılmıştır. Fakat bunlara yer verilmemiştir. Örneğin ribâ bahsinde bir şeyin keylî veya veznî olmasını nassın belirlediği eğer nas yoksa örfün belirlediği zikredilmiştir.²⁴⁸ Ancak metinde nassa ve

²⁴⁵ İbnü’s-Sââti, *Mecma ‘u’l-bahreyn ve mülteka’n-neyyireyn*, 304.

²⁴⁶ İbnü’s-Sââti, *Mecma ‘u’l-bahreyn ve mülteka’n-neyyireyn*, 308.

²⁴⁷ İbnü’s-Sââti, *Mecma ‘u’l-bahreyn ve mülteka’n-neyyireyn*, 318.

²⁴⁸ İbnü’s-Sââti, *Mecma ‘u’l-bahreyn ve mülteka’n-neyyireyn*, 303.

örfe yer verilmemiştir. Eğer mesele ile ilgili misal verilecekse bunlar şart cümlesiyle belirtilmiştir. Fetva ve hükümler belirtilirken gerekçe ve delillere yer verilmemiştir.

Müellif Arap dilini ustaca kullanmış ve eserinde bolca râci zamir kullanmıştır. Bu da okuyucunun eseri okuyup anlayabilmesi için fikhî bir alt yapıya ve Arap dili bilgisine sahip olmasını gerektirmektedir. Zira bolca zamirlerin bulunması ve çok farklı cümle yapılarının bulunması eseri dil ve üslûp bakımından ağır hale getirmektedir. Örneğin evin avlusuyla satımı meselesi *ويجيزه (س) وأجزناه (ز) طريقها* “Evi ön tarafıyla birlikte satmak Ebû Hanîfe’ye göre fâsittir. Ebû Yusuf’a göre ise câizdir. Evi yoluyla beraber satmak İmam Züfer dışındaki Hanefî âlimlere göre satmak caizdir.”²⁴⁹ ibaresiyle zikredilmiştir. Sadece bir meselede bile üç tane zamir kullanılmıştır. Bunlardan ilki Ebû Yusuf’a ikincisi evin satımına üçüncüsü ise eve râcidir. Bu da okuyucuyu anlaşılması güç bir üslûpla karşı karşıya bırakmaktadır. Okuyucu ya fikhî bir birikime sahip olmalı ya da eseri şerh ve hâşiyelerle birlikte okumalıdır.

Mütûn-i erbaa’nın bir diğer eseri *Kenzü’-d-dekâ’ik* müellifin kendi eseri olan *el-Vâfi*’nin özetidir.²⁵⁰ Neseî bu eseri telif ederken hangi yöntemi benimsediğini eserinin girişinde belirtmiştir. Eserde Hanefî fikhî meseleleri müceze ve muhtasar bir şekilde ele alınmıştır. Müellif bunun sebebini insan psikolojisinin hacimli kitaplardan ziyade sık sık karşılaşılan meseleleri muhtasar tarzda ele alan eserlere yönelmesi şeklinde açıklamıştır.²⁵¹ Muhtasar olması hasebiyle bazen konunun uzmanlarından başkasının anlayamayacağı kadar kısaltmalar yapılmıştır. Bu da eseri dil ve üslûp açısından muğlak hale getirmektedir. Okuyucunun meseleleri anlaması için belli bir fikhî birikiminin olması gerekir. Ayrıca birçok yerde okuyucu tarafından tamamlanması gereken ibarelere yer verilmiştir. Örneğin ayıp muhayyerliği bölümünde *ولو ثوبا خيّر* “Şayet elbisede olursa muhayyer olur.”²⁵² ibaresi zikredilmiştir. Sadece bu ibare ile mesele anlaşılmamaktadır. Ancak okuyucunu ‘Elbisenin bir kısmında başkasının hakkı olursa kişi muhayyer olur.’ şeklinde ibareyi tamamlaması gerekir.

²⁴⁹ İbnü’s-Sââti, *Mecma’u’l-bahreyn ve mülteka’n-neyyireyn*, 263.

²⁵⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn*, 2/1515; Neseî, *Kenzü’-d-dekâ’ik*, 137.

²⁵¹ Neseî, *Kenzü’-d-dekâ’ik*, 137; Yaman, “*Kenzü’-d-dekâ’ik*”, 25/261.

²⁵² Neseî, *Kenzü’-d-dekâ’ik*, 418.

Eseri dil ve üslûp bakımından zor ve karmaşık hale getiren bir diğer sebep ise müellifin sadece kendisinin anlayacağı şekilde kodlama tarzı ihtisarlar yapmasıdır. Örneğin suların hükmü kısmında (جَحِطَ) مسألة البئر şeklinde bir ibare²⁵³ zikretmiş ve açıklama yapmamıştır.²⁵⁴ Okuyucunun bunu anlayabilmesi için şerh ve hâşiyelere bakması gerekir. Bu ihtisarlara örneği büyü kısmında tespit edilememiştir.

Meseleler takdim edilirken nadir de olsa detaya girmeden tanım yapılmıştır. Sonrasında kısaca konuya dair fetva ve hükümler sıralanmıştır. Fetva ve hükümler zikredilirken delillere yer verilmemiştir. Meseleyle ilgili örnekler ise genelde şart cümlesiyle zikredilmiştir. Ayrıca meseleler takdim edilirken nas, icmâ ve kıyas gibi şeri delillere de yer verilmemiştir.

2.3.1.2. Mütûn-i Erbaa Öncesi Eserler

Mütûn-i erbaa öncesi eserlerden ilk olarak İmam Muhammed'in *el-Asl*'ına bakıldığında mütûn-i erbaa eserlerinden farklı olduğu müşahade edilmektedir. Nitekim *el-Asl* açık ve fasih bir dille kaleme alınmıştır. Eserde kale-kultu şeklinde anlatım olduğu gibi düz şekilde anlatım da mevcuttur. Müellif meseleyi takdim ederken her iki anlatım türünü de kullanarak meseleleri uzunca anlatmaktadır. Sonrasında verilen hükümler zikredilmektedir. Meseleyle ilgili örnekler ise şart cümlesiyle verilmektedir. Bu eseri mütûn-i erbaa'dan ayıran diğer özellik ise aklî ve naklî delillere yer verilmesidir.

İmam Muhammed'in diğer eseri *el-Câmi'u's-sağîr* dil ve üslûp, meseleleri takdim ve cümle yapısı açısından *el-Asl*'a benzemektedir. Fakat bu eser daha küçük hacimli olup meseleler açıklanırken deliller zikredilmemiştir.

Tahâvî'nin *el-Muhtasar*'ına bakıldığında okuyucuyu zor, ağır bir dil ve üslûp karşılamaktadır. Zira eser zengin bir içeriğe sahip olmasına karşın küçük hacimli olması üslûbunu ağırlaştırmaktadır. Konular takdim edilirken قال أبو جعفر denilerek konuya giriş yapılmıştır. Genelde hükümler delilsiz ve gerekçesiz olarak zikredilmiştir. Ayrıca mezhep içi ihtilâflara değinilmiş ve bunlar arasında tercihte

²⁵³ “جَحِطَ” ibaresiyle kastedilen husus şudur: Bir kişi cünüp olduğu halde su çekerken kuyuya düşse Ebû Hanîfe'ye göre su ve adam necis olur. Ebû Yûsuf'a göre oldukları hal üzere kalırlar. Yani adam cünüp, su temiz kalır. İmam Muhammed'e göre ise adam dasu da temizdir.

²⁵⁴ Neseî, *Kenzü'd-dekâ'ik*, 142.

bulunulmuştur. Meseleler takdim edilirken kısaca hükümler ve ihtilâflar zikredilmiş ve ardından örnekler şart cümlesiyle getirilmiştir.

Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ına gelince Tahâvî'ye göre dil ve üslûp açısından daha anlaşılır bir hüviyete sahiptir. Eser zengin muhtevaya sahip ve küçük hacimli olmasına rağmen sade bir dille kaleme alınmıştır. Hükümler genelde gerekçe ve delil zikredilmeden aktarılmıştır. Fakat çok az da olsa Kur'an ve Sünnetten delillere yer verilmiştir. Mesele takdim edilirken varsa kısaca tanımlama yapılmış, mezhep içi ihtilâflara değinilmiş ve örnekler şart cümlesiyle getirilmiştir.

Semerkandî'nin *Tuhfetü'l-fukahâ*'sı *Muhtasaru'l-Kudûrî*'nin şerhi mahiyetindedir. Nitekim *Muhtasaru'l-Kudûrî*'deki gibi kolay ve anlaşılır bir üslûp benimsenmiştir. Bu eserde *Muhtasaru'l-Kudûrî*'de mevcut olan ve eserde yer almayan başka meseleler delilleriyle zikredilmiştir.²⁵⁵ Ayrıca meseleler takdim edilirken ilk olarak tanımlara yer verilmiştir. Sonrasında meselelerin meşrûiyyeti âyet ve hadislerle açıklanmıştır. Örneğin bey'in meşrûiyyeti *و أحل الله البيع* “Allah alışverişi helal kılmıştır.”²⁵⁶ ayetiyle ve *يا معشر التجار إن بيعكم هاذ يحضره اللغو والكذب فشوبه بالصدقة* “Ey tüccar topluluğu! Alışverişe boş söz ve yalan yere yemin karışır. Bu eksikliği sadakalarınızla telafi ediniz!”²⁵⁷ hadisiyle temellendirilmiştir.²⁵⁸ Ardından ise genelde şart cümlesiyle mesele ile ilgili misaller getirilmiştir.

Merginânî'nin *Bidâye*'sine bakıldığında ise diğer eserlere nazaran biraz farklılık arz etmektedir. Zira eserde *el-Câmiu's-şagîr* ile *Muhtasaru'l-Kudûrî*'deki meseleler ele alınmasına rağmen aklî ve naklî delillere yer verilmiştir. Ayrıca nas, icmâ ve kıyas gibi şer'î delillere de değinilmiştir. Meseleler takdim edilirken genelde ilk olarak Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ındaki daha sonra *el-Câmi'u's-sagîr*'dekiler zikredilmiştir. Sonrasında varsa mezhep içi ihtilâflar ve delilleri zikredilmiştir. *el-Câmiu's-sagîr* ile *Muhtasaru'l-Kudûrî*'den yararlanılmasına rağmen dil ve üslûp açısından ağır bir hüviyet arz etmektedir.

²⁵⁵ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 1/5.

²⁵⁶ el-Bakara 2/275.

²⁵⁷ Süleymân b. el- Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Büyü”, 1; Ebû İsa Muhammed et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Büyü”, 4; Ebû Abdurrahmân Ahmed en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Eymân”, 22-23.

²⁵⁸ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 2/5.

‘ف’, Ebû Yûsuf’un ‘س’, İmam Züfer’in ‘ز’, İmameyn’in ‘سم’ ve İmam Şâfiî’nin ‘ف’ rumuzuyla belirtilmiştir. Zikredilen bu bilgilere müellif eserin mukaddimesinde yer vermiştir.²⁶³

Bu rumuzlar *el-Muhtâr*’da zikredilen bazı misallerle açıklanacaktır. Örneğin; البيع ينعقد بالإيجاب والقبول بلفظي الماضي كقوله: بعت واشتريت وبكل لفظ يدل على معانها (ف) وبالعاطي (ف) “Alışveriş ‘aldım’ ‘sattım’ gibi mâzi lafızlarıyla, bu manaya delalet eden lafızlarla ve teâtî²⁶⁴ ile mün‘akid olur. (Ancak İmam Şâfiî’ye göre teâtî ile alışveriş caiz değildir.)” ibaresinde İmam Şâfiî’nin görüşü ‘ف’ rumuzuyla belirtilmiştir.²⁶⁵

İmam Muhammed’in görüşü (م) يجوز بيع العقار قبل القبض “Akar’ın kabzdan önce satımı göre caizdir. (Fakat İmam Muhammed’e göre böyle bir satım caiz değildir.)” ibaresiyle ve ‘م’ rumuzuyla belirtilmiştir.²⁶⁶

Ebû Yûsuf’un görüşü (س) ولا ربا بين المسلم والحربي في دار الحرب (س) harp’te²⁶⁷ Müslüman ile gayri müslim arasında faiz yoktur. (Ancak Ebû Yûsuf’a göre faiz olur)” ibaresiyle ve ‘س’ rumuzuyla belirtilmiştir.²⁶⁸

İmameyn’in görüşü (م) يجوز خيارا لأحدهما ثلاثة أيام فما دونها ولا يجوز (سم) “Şart muhayyerliği taraflar için caizdir. İki taraf içinde süre üç gün ve daha azıdır. Bundan fazlası caiz değildir. (Ancak imameyn’e göre caizdir.)” ibaresiyle ve ‘سم’ rumuzuyla belirtilmiştir.²⁶⁹

Züfer’in görüşü (ز) ومن شرط الخيار لغيره جاز (ز) “Muhayyerliğin taraflardan başkası için şart koşmak caizdir. (Ancak Züfer’e göre caiz değildir.)” ibaresiyle ve ‘ز’ rumuzuyla belirtilmiştir.²⁷⁰

²⁶³ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîl-i-Muhtâr*, 1/9-10.

²⁶⁴ Teâtî: Başta satım olmak üzere bazı sözleşmelerin fiilî mübadele ile gerçekleşmesi veya bozulması anlamında fıkıh terimidir. (TDV İslam Ansiklopedisi ‘Teâtî’ maddesi).

²⁶⁵ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîl-i-Muhtâr*, 2/252.

²⁶⁶ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîl-i-Muhtâr*, 2/257.

²⁶⁷ Dârü’l-harp: Müslüman olmayan bir devletin hâkimiyeti altındaki topraklar için kullanılan fıkıh terimidir. (TDV İslam Ansiklopedisi ‘Dârü’l-harp’ maddesi).

²⁶⁸ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîl-i-Muhtâr*, 2/287.

²⁶⁹ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîl-i-Muhtâr*, 2/262-263.

²⁷⁰ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîl-i-Muhtâr*, 2/264.

el-Muhtâr'da yer alan bu rumuzlar metinde zikredilenin aksine diğer imamların görüşlerini belirtmek amacıyla kullanılmıştır. Örneğin şart muhayyerliğinin süresi hususunda (سم) “ولا يجوز أكثر من ذلك (سم)” ibaresi zikredilmiştir. İbarede zikredilen ‘سم’ rumuzuyla şart muhayyerliği süresinin İmâmeyn’e göre üç günden fazla olabileceği belirtilmektedir.²⁷¹ Arıların satımı hususunda (م) “ولا يجوز بيع النخل إلا مع الكوالات (م)” ibaresi zikredilmiştir. Ancak İmam Muhammed’e göre caizdir. İbarede geçen rumuz metnin aksine görüş beyan eden İmam Muhammed’in muhalefeti belirtilmek için kullanılmıştır.²⁷²

Mecma‘u’l-bahreyn’nin mukaddimesinde yukarıda yer verilen kaideler zikredildikten sonra telif sırasında kullanılan rumuzlar da sıralanmaktadır.²⁷³ İsim cümlesinde Ebû Hanîfe ‘ح’, muzâri fiil cümlesinde Ebû Yûsuf ‘س’, mâzi cümlede İmam Muhammed ‘م’ harfiyle veya görüşünün önüne ‘لا’ harfi getirilmek suretiyle belirtilmiştir. İmam Şâfiî ‘ع’, Züfer ‘ز’, İmam Malîk ‘ك’ rumuzuyla belirtilmiştir. Eserde ayrıca ‘د’ rumuzuna da yer verilmiştir. Bu rumuz Nesefî’nin *Manzume*’si ile Kudûrî’nin *el-Muhtasar*’ına eklenen kayıt ve bu eserlerde yer almayan diğer meseleler için kullanılmıştır. Bunlardan ‘د’ rumuzu hariç diğerlerinin örnekleri yukarıda cümle yapıları açıklanırken zikredilmiştir. ‘د’ rumuzunun misali eserde bolca mevcuttur. Örneğin istibrâ meselesinde (د) لبائع أمته أن يستبرئها “Câriyesini satın almak isteyen kişinin cinsel ilişkide bulunmadan önce gebe olup olmadığının anlaşılması için câriyesini bir süre bekletmesi müstehaptır.”²⁷⁴ ibaresi zikredilmiştir.

Mecma‘u’l-bahreyn rumuzlara yer verme hususunda Mevsilî’nin *el-Muhtâr*’ından ayrılmaktadır. Nitekim Mevsilî metinde geçen ifadeye muhalif görüş olduğunu belirtmek için muhalefet edenin rumuzunu kullanmıştır. Fakat İbnü’s-Sââtî;

²⁷¹ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta‘lîl-i-Muhtâr*, 2/262-263.

²⁷² Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta‘lîl-i-Muhtâr*, 2/277.

²⁷³ İbnü’s-Sââtî, *Mecma‘u’l-bahreyn ve mülteka’n-neyyireyn*, 68-70.

²⁷⁴ İbnü’s-Sââtî, *Mecma‘u’l-bahreyn ve mülteka’n-neyyireyn*, 269.

İmam Şâfiî, İmam Mâlik ve Züfer'e ait rumuzları metindeki görüşe muhalif olarak diğer rumuzları ise metindeki görüşü destekler mahiyette zikretmiştir.²⁷⁵

Ribâ bahsine bakıldığında (ع) بحرم (ع) بعلة القدر مع الجنس لا الطعم والشمية “Hanefi mezhebine göre faizin illeti cins ve tartı veya cins ve kadr birliğidir. Şâfiîler'e göre ise cins ve gıda maddesi veya cins ve semeniyet birliğidir.”²⁷⁶ ibaresi zikredilmiştir. Bu örnekte ‘ع’ rumuzu metne muhalif olan Şâfiîler'in görüşünü belirtmek için zikredilmiştir. Fakat ikâle bahsinde (م) فيهما “İmam Muhammed ikâlede mâzi sîgasını şart koştur.”²⁷⁷ ibaresi zikredilmiştir. Bu örnekte ise ‘م’ rumuzu metindeki hükme muhalif olanın değil ibarede yer verilen imamın görüşünü destekler mahiyette zikredilmiştir. Diğer rumuzların örnekleri yukarıda eserin cümle yapıları açıklanırken zikredilmiştir.

Mütûn-i erbaa'nın son eseri olan *Kenzü'd-dekâ'ik* Hanefî mezhebinin muteber görüşlerini ihtiva ettiğinden dolayı ihtilâflara yer verilmemiştir. Bunun sonucu olarak rumuzlar kullanılmamıştır. Ancak Kâtib Çelebi'ye göre müellif eserinde Ebû Hanîfe'yi ‘ح’, Ebû Yûsuf'u ‘س’, İmam Muhammed'i ‘م’, İmam Şâfiî'yi ‘ف’, Züfer'i ‘ز’, İmam Malîk'i ‘و’ ve ashabın rivayetlerini ‘ط’ rumuzuyla belirtmiştir.²⁷⁸ Fakat bu çalışmada baz alınan ve diğer nüshalara bakıldığında müellifin eserinde rumuzlara yer verdiği tespit edilememiştir.

Eserin başında muhakkikin ifade ettiğine göre Neseî Ebû Hanîfe'ye on yerde muhâlefet etmiştir. Bunları da ‘ح’ rumuzuyla belirtmiştir.²⁷⁹ Fakat bunun örneği büyü bölümünde tespit edilememiştir.

Sonuç olarak şunlar ifade edilebilir: Rumuzlara yer verme hususunda *el-Muhtâr* ile *Mecma'u'l-bahreyn* aynı niteliktedir. Zira *el-Muhtâr* ile *Mecma'u'l-bahreyn*'de rumuzlara yer verilmiştir. Fakat *Vikâye* ile *Kenz*'de ise kullanılmamıştır.

²⁷⁵ İbnü's-Sâati, *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*, 67.

²⁷⁶ İbnü's-Sâati, *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*, 302.

²⁷⁷ İbnü's-Sâati, *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn*, 297.

²⁷⁸ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1515.

²⁷⁹ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, 53.

2.3.2.2. Mütûn-i Erbaa Öncesi Eserler

Mütûn-i erbaa öncesi eserlerin hiçbirinde rumuzlara yer verilmemiştir. Mezhep içerisindeki farklı görüşler ‘قال أبو يوسف’، ‘قال محمد’، ‘قال الشافعي’ gibi ifadelerle²⁸⁰ belirtilmiştir. Mezhepler arası ihtilâflar ise ‘قال مالك’، ‘قال الشافعي’ gibi ifadelerle²⁸¹ belirtilmiştir.

2.3.3. Değerlendirme

Konuyu takdim etme hususunda mütûn-i erbaa eserleri birbirine benzemektedir. Nitekim konular takdim edilirken genelde tanım ile konuya giriş yapılmış daha sonra hükümler isim ve fiil cümleleriyle zikredilmiş, misaller şart cümlesiyle ifade edilmiş ve sonunda varsa ihtilâflara değinilmiştir. Fakat yukarıda da belirtildiği üzere *Kenz*’de ihtilâf mevcut değildir. Mütûn-i erbaa öncesi eserlerden *Muhtasaru’l-Kudûrî*, *Tuhfetü’l-fukahâ* ve *Bidâye* konuları takdim hususunda mütûn-i erbaa eserleriyle benzerlik göstermektedir. Nitekim bu eserlerde öncelikli olarak tanıma sonra isim ve fiil cümleleriyle hükümlere ardından varsa ihtilâflara değinilmiştir. Misaller aynı şekilde şart cümlesiyle zikredilmiştir. Diğer mütûn-i erbaa öncesi eserlerde ise genelde meseleye şart cümleleriyle giriş yapılmış varsa ihtilâflara değinilmiş ve şart cümlesiyle misaller getirilmiştir.

Delillendirme açısından mütûn-i erbaa öncesi eserler ile mütûn-i erbaa eserleri birbirinden farklılaşmaktadır. Nitekim mütûn-i erbaa eserlerinin hiçbirinde delillere yer verilmemiştir. Fakat *el-Câmi’u’s-sağîr* ve *Muhtasaru’t-Tahâvî* haricindeki diğer mütûn-i erbaa öncesi eserlerde delillere yer verilmiştir.

Konu başlıklarının kitap-bab-fasıl şeklinde tasnif hususunda *Mecma’u’l-bahreyn* hariç diğer mütûn-i erbaa eserlerinde buna riayet edildiği görülmektedir. *Mecma’u’l-bahreyn*’de ise kitap ve fasıl şeklinde tasnif yoluna gidilmiştir. Mütûn-i erbaa öncesi eserlerden *Muhtasaru’t-Tahâvî*, *Tuhfetü’l-fukahâ* ve *Bidâye*’de kitap-bab-fasıl şeklinde tasnif yapılmıştır. Bu üç eser *Mecma’u’l-bahreyn* hariç diğer mütûn-

²⁸⁰ Şeybânî, *el-Asl*, 2/484; Şeybânî, *el-Câmi’u’s-sağîr me’a şerhihi’n-nafi’i’l-kebîr*, 332; Tahâvî, *Muhtasaru’t-Tahâvî*, 76; Kudûrî, *Muhtasaru’l-Kudûrî*, 86; Semerkandî, *Tuhfetü’l-fukahâ*, 2/15; Mergînânî, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti’l-mübtedî*, 5/63.

²⁸¹ Semerkandî, *Tuhfetü’l-fukahâ*, 2/18, 25, 30.

i erbaa eserleriyle benzerlik göstermektedir. Diğer mütûn-i erbaa öncesi eserlerde ise kitap-bab şeklinde tasnif yapılmıştır.

Kullanılan dilin ağırlığı açısından *el-Muhtâr* hariç diğer mütûn-i erbaa eserleriyle mütûn-i erbaa öncesi eserlerden Tahâvî'nin *el-Muhtasar*'ı ile Merginânî'nin *Bidâye*'si birbirine benzemektedir. Nitekim bu eserler dili kullanma açısından ağır ve zor bir yapıya sahiptir.

Rumuzlara yer verme hususunda mütûn-i erbaa eserlerinden *Vikâye* ve *Kenz* ile mütûn-i erbaa öncesi eserler benzeşmektedir. Nitekim bu eserlerde rumuz kullanılmamıştır. Rumuz yerine daha çok açık ifadelerle farklı görüşlere değinilmiştir. Mütûn-i erbaa'nın diğer iki eseri olan *el-Muhtâr* ve *Mecma'u'l-bahreyn*'de ise rumuzlara yer verilmiştir. Fakat *el-Muhtâr* ve *Mecma'u'l-bahreyn* rumuzları kullanma hususunda birbirinden ayrılmaktadır. *el-Muhtâr*'da rumuzlar metinde zikredilenin aksine diğer imamların görüşlerini belirtmek amacıyla kullanılmıştır. *Mecma'u'l-bahreyn*'de ise metne muhalif olan görüşleri de belirtmek için kullanılmıştır.

2.4. İhtilâflara Yer Verme Açısından Karşılaştırma

Fürû' fıkıh eserlerinin ekserisinde olduğu gibi mütûn-i erbaada da ihtilâflar mevcuttur. İhtilâflar ya mezhebin kendi içinde ya da mezhepler arasında olur. Bu başlık altında mütûn-i erbaa eserleri mezhep içi ve mezhepler arası ihtilâf açısından mukayese edilecektir. Ayrıca ihtilâflara yer verme açısından mütûn-i erbaa öncesi eserlerle arasındaki benzerlikler tespit edilmeye çalışılacaktır.

2.4.1. Mezhep İçi İhtilâf

Bu başlık altında ele alınacak olan mezhep içi ihtilâf ile kastedilen Hanefî mezhebinin kendi içindeki ihtilâfıdır. Nitekim mütûn-i erbaa diye tabir edilen eserler Hanefî mezhebinin muteber dört eserinden oluşmaktadır. Hanefî mezhebi içindeki ihtilâf genelde Ebû Hanîfe ve talebelerinden Ebû Yûsuf, İmam Muhammed ve Züfer arasında meydana gelmektedir. Ancak bazı eserlerde Süfyân es-Sevrî ve İbn Şübrûme gibi fakihlerin görüşleri de zikredilmektedir.

Mezhep içi ihtilâf cihetinden bakıldığında mütûn-i erbaa eserlerinden ilk olarak *Vikâye* ele alınacaktır. *Vikâye*'de genelde Hanefî mezhebinin muteber görüşlerine yer verilmesine rağmen mezhep içi ihtilâflara az da olsa değinilmiştir. Eserde Ebû Hanîfe,

İmameyn ve nadir de olsa diğer fukahânın görüşlerine yer verilmiştir. Fakat büyü‘ bölümünde Ebû Hanîfe ve İmameyn haricindeki fukahânın ihtilâfları tespit edilememiştir. Büyü‘ bölümünde Ebû Hanîfe’nin görüşüne iki, İmam Muhammed’in görüşüne üç ve Ebû Yûsuf’un görüşüne beş yerde değinilmiştir. İhtilâflar belirtilirken yukarıda zikredildiği üzere rumuz kullanılmamıştır. İhtilâflar açık ifadelerle belirtilmiştir.

Bir diğer mütûn-i erbaa eseri olan *el-Muhtâr*’da mezhep içi ihtilâflara bolca yer verilmiştir. Eserin büyü‘ bölümüne bakıldığında İmam Muhammed’in altı, Ebû Yûsuf’un üç, İmameynin on iki, ve Züfer’in sekiz yerde ihtilâflarına değinilmiştir. Bunlar belirtilirken *Vikâye*’deki gibi açıkça belirtmek yerine İmam Muhammed’in ‘م’, Ebû Yûsuf’un ‘س’, İmam Züfer’in ihtilâfı ‘ز’ rumuzuyla belirtilmiştir. Bu rumuzların örneklerine yukarıda yer verildiğinden dolayı burada tekrar zikredilmeyecektir.

Mecma‘u’l-bahreyn’e bakıldığında *el-Muhtâr*’da olduğu gibi bolca ihtilâf mevcuttur. Bu ihtilâflar açıkça ifade edilmek yerine rumuzlarla belirtilmiştir.²⁸² Nitekim ‘ح’ rumuzuyla Ebû Hanîfe’nin doksan, ‘م’ rumuzuyla İmam Muhammed’in otuz dokuz, ‘س’ rumuzuyla Ebû Yûsuf’un kırk sekiz ve ‘ز’ rumuzuyla Züfer’in görüşüne yirmi sekiz yerde değinilmiştir. Yukarıda belirtildiği üzere müellif eserinin mukaddimesinde ihtilâfları okuyucunun anlaması için uzunca izahta bulunmuş, kaideler belirlemiş ve kullandığı rumuzları belirtmiştir.²⁸³ Örnekleri için yukarıdaki başlığa müracaat edilebilir.

Diğer mütûn-i erbaa eseri *Kenz*’de ise mezhep içi ihtilâflara yer verilmemiştir. Eserde sadece Hanefî mezhebinin muteber görüşleri mevcuttur.²⁸⁴ Bundan dolayı rumuzlara da yer verilmemiştir.

Mütûn-i erbaa öncesi eserlerin hepsinde mezhep içi ihtilâf mevcuttur. Bu ihtilâflar genellikle Ebû Hanîfe, İmameyn ve Züfer’in ihtilâfıdır. Farklı olarak *Muhtasar‘ut-Tahâvî* ve *Tuhfetü’l-fukahâ*’da Süfyân es-Sevrî ve İbni Ebî Leylâ gibi fukahânın bazılarının da ihtilâfları mevcuttur. *el-Asl*’ın büyü‘ bölümünde Ebû Hanîfe’nin seksen iki, İmam Muhammed’in otuz yedi, Ebû Yûsuf’un yetmiş dokuz ve

²⁸² Örnekleri için bk. İbnü’s-Saati, *Mecma‘u’l-Bahreyn ve Mülteka’n-Neyyireyn*, 260, 262, 264, 266, 269 vd.

²⁸³ İbnü’s-Sâati, *Mecma‘u’l-bahreyn ve mülteka’n-neyyireyn*, 60-68.

²⁸⁴ Neseî, *Kenzü’d-dekâ’ik*, 51.

Züfer'in görüşüne sadece bir yerde değinilmiştir. *el-Camiu's-sağir*'in büyü bölümünde Ebû Hanîfe'nin on dokuz, İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf'un yirmi sekiz ve Züfer'in görüşüne iki yerde değinilmiştir. *Muhtasar'ut-Tahâvî*'nin büyü bölümünde Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'in yirmi üç, Ebû Yûsuf'un görüşüne yirmi bir yerde değinilmiştir. Ayrıca eserde Süfyân es-Sevrî ile Züfer'in görüşlerine bir yerde değinilmiştir. *Muhtasaru'l-Kudûrî*'nin büyü bölümünde Ebû Hanîfe'nin sekiz, İmam Muhammed ile Ebû Yûsuf'un görüşüne yedi yerde değinilmiştir. *Tuhfetü'l-fukahâ*'nın büyü bölümünde Ebû Hanîfe'nin otuz sekiz, İmam Muhammed'in yirmi sekiz, Ebû Yûsuf'un yirmi iki ve Züfer'in görüşüne on üç yerde değinilmiştir. Ayrıca İbn Ebî Leylâ'nın görüşüne dört yerde değinilmiştir. *Bidâye*'nin büyü bölümünde Ebû Hanîfe'nin yirmi beş, İmam Muhammed'in on sekiz, Ebû Yûsuf'un on dokuz ve Züfer'in görüşüne sadece bir yerde değinilmiştir.

İhtilâflara yer verme yoğunluğu olarak *el-Asl* ve *Tuhfetü'l-fukahâ* dikkat çekmektedir. Nitekim bu iki eserde ihtilâflara diğer eserlerden daha çok yer verilmiştir. Ayrıca mütûn-i erbaa öncesi eserlerin hiçbirinde rumuz kullanılmamıştır. İhtilâflar 'قال أبو يوسف', 'قال محمد', 'هذا قول أبي حنيفة' gibi ifadelerle belirtilmiştir.²⁸⁵

2.4.2. Mezhepler arası ihtilâf

Mütûn-i erbaa eserlerinde fetva ve hükümlere yer verme bakımından Hanefî mezhebi esas alınmasına rağmen diğer mezheplerin görüşlerine de detaylı olmamak koşuluyla yer verilmiştir. Nitekim *Vikâye*'de mezhep içi ihtilâf mevcut iken mezhepler arası ihtilâf mevcut değildir. *Kenz*'de ne mezhep içi ne de mezhepler arası ihtilâf mevcut değildir. *el-Muhtâr* ve *Mecma'u'l-bahreyn*'de ise farklı mezheplerin görüşlerine yer verildiğini açıkça görülmektedir. Zira her iki eserde ihtilâflar rumuzlarla belirtilmiştir.

el-Muhtâr'da farklı mezhep olarak sadece İmam Şâfiî'nin ihtilâflarına değinilmiştir. Bunlar 'ف' rumuzuyla belirtilmiştir. Örneklerine önceki başlıkta değinildiğinden dolayı burada tekrar zikredilmeyecektir. *el-Muhtâr*'dan farklı olarak *Mecma'u'l-bahreyn*'de İmam Şâfiî'nin yanında İmam Malik'in görüşlerine de yer

²⁸⁵ Şeybânî, *el-Asl*, 2/484; Şeybânî, *el-Câmi'u's-sağir me'a şerhihi'n-nafi'i'l-kebîr*, 332; Tahâvî, *Muhtasaru't-Tahâvî*, 76; Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, 86; Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 2/15; Merginânî, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*, 5/63.

verilmiştir. Yine *el-Muhtâr*'dan farklı olarak İmam Şâfiî için 'ع', İmam Malik için 'ك' rumuzu kullanılmıştır.²⁸⁶ Eserlerin büyü' bölümündeki ihtilâfların yoğunluğuna bakıldığında *el-Muhtâr*'da İmam Şâfiî'nin muhalefet ettiği yerler sadece beş tanedir. Bu sayı *el-Muhtâr*'ın büyü' bölümünde mezhepler arası ihtilâfın çok yoğun olmadığını göstermektedir. *Mecma'u'l-bahreyn*'in büyü' bölümünde İmam Şâfiî'nin muhalefeti kırk yerde mevcuttur. İmam Malik'in muhalefet ettiği yerler ise on tane ile sınırlıdır.

Mütûn-i erbaa öncesi eserlere mezhepler arası ihtilâf cihetinden bakıldığında sadece *Tuhfetü'l-fukahâ*'da farklı mezheplerin ihtilâflarına yer verilmiştir. Nitekim *Tuhfetü'l-fukahâ*'nın büyü' bölümünde İmam Şâfiî'nin yirmi altı, İmam Mâlik'in görüşlerine dört yerde değinilmiştir. Bu ihtilâflar daha önce de belirtildiği üzere rumuzlarla değil 'قال الشافعي', 'قال مالك', 'عند الشافعي' gibi ifadelerle belirtilmiştir.²⁸⁷

2.4.3. Değerlendirme

Kenz hariç diğer mütûn-i erbaa eserlerinde mezhep içi ihtilâflara yer verilmiştir. Büyü' bölümlerindeki ihtilâfların yoğunluğu hususunda en dikkat çeken eser *Mecma'u'l-bahreyn*'dir. Nitekim bu eserin büyü' bölümünde iki yüz ellinin üzerinde ihtilâf mevcuttur. Yoğunluk olarak ikinci sırada *el-Muhtâr* ve sonuncu olarak *Vikâye* gelmektedir.

Mütûn-i erbaa öncesi eserlerin hepsinde mezhep içi ihtilâf mevcuttur. Fakat yukarıda da belirtildiği üzere ihtilâflara yer verme yoğunlukları farklıdır. Bu itibarla mütûn-i erbaa eserlerinden *Mecma'u'l-bahreyn* ile mütûn-i erbaa öncesi eserlerden *el-Asl* ve *Tuhfetü'l-fukahâ* benzeşmektedir. Nitekim bu eserlerin ihtilâflara yer verme oranları diğer eserlere göre fazladır. Mütûn-i erbaa öncesi eserlerin mütûn-i erbaa eserleriyle benzeştiği bir diğer husus ihtilâfların daha çok İmâmeyn üzerinde yoğunlaşmasıdır.

Kenz hariç diğer mütûn-i erbaa eserlerini mütûn-i erbaa öncesi eserlerinden ayıran nokta ihtilâfların Ebû Hanîfe, İmam Muhammed, Ebû Yûsuf ve Züfer'e ait olmasıdır. Yalnız bu tespit sadece büyü' bölümü için geçerlidir. Zira *Vikâye*'de diğer fukahânın da görüşleri mevcut iken büyü' bölümünde mevcut değildir. Mütûn-i erbaa

²⁸⁶ Örnekleri için bkz. İbnü's-Sâati, *Mecma'u'l-bahreyn*, 265,274,281 vd.

²⁸⁷ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 2/18, 25, 30.

öncesi eserlerde ise dört Hanefî imamın yanında Hasan b. Ziyad, Süfyân es-Sevrî ve İbn Ebî Leylâ gibi fukahânın görüşleri de mevcuttur.

Mezhepler arası ihtilâfa yer verme hususunda mütûn-i erbaa eserlerinden *el-Muhtâr* ve *Mecma'u'l-bahreyn* haricindeki eserlerde ihtilâflara değinilmemiştir. *el-Muhtâr*'da sadece Şâfiî mezhebinin görüşlerine değinilmişken *Mecma'u'l-bahreyn*'de Şâfiî mezhebinin yanında Mâlikî mezhebinin de görüşlerine yer verilmiştir. İhtilâflara yer vermedeki yoğunluk açısından *Mecma'u'l-bahreyn el-Muhtâr*'a göre daha yoğundur. Nitekim *Mecma'u'l-bahreyn*'nin büyü' bölümünde farklı mezheplere toplamda elli yerde atıfta bulunulmuştur. *el-Muhtâr*'ın büyü' bölümünde ise farklı mezheplere sadece beş yerde atıfta bulunulmuştur.

Mütûn-i erbaa öncesi eserlerden sadece *Tuhfetü'l-fukahâ*'da farklı mezheplerin görüşlerine yer verilmiştir. *Tuhfetü'l-fukahâ* ihtilâflara yer vermede yoğunluk hususunda *Mecma'u'l-bahreyn* ile benzeşmektedir. Nitekim iki eserde de Şâfiî mezhebinin görüşlerine çok yer verilmiştir. Fakat Mâlikî mezhebinin görüşlerine çok az atıfta bulunulmuştur.

2.5. Delilere Yer Verme Açısından Karşılaştırma

Bu başlık altında mütûn-i erbaa eserlerindeki mevcut hükümler delillendirme açısından ele alınacaktır. Eğer delillere yer verilmişse hangi amaçla zikredildiği ortaya konulacaktır. Bu amaç ya mevcut hükmü desteklemek ya da çürütmek amacıyla delillerin zikredilmesidir. Ayrıca mütûn-i erbaa öncesi eserler ile mütûn-i erbaa eserleri arasındaki benzerliklere de değinilecektir.

2.5.1. Aslî Deliller

Aslî delillerden kastedilen 'edille-i erbaa' ve 'edilletü'l-ahkâm' da denilen²⁸⁸ kitap, sünnet, icmâ ve kıyastır. Bu başlık altında mütûn-i erbaa ve öncesi eserler zikredilen bu dört delile yer verme açısından incelenecektir.

Aslî delillere yer verme açısından *Vikâye*'ye bakıldığında eserin mukaddimesinde müellif eserini nasıl telif ettiğini şu şekilde açıklamıştır: "*el-Hidâye*'deki meseleleri kapsayan, en sahih kavilleri ve tercihleri içeren, delillerden

²⁸⁸ Ali Bardakoğlu, "Delil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 9/139.

hâli bir muhtasar telif ettim.”²⁸⁹ Ancak müellifin bu cümlesinden delillere hiç yer vermediği anlaşılmamalıdır. Çok az kullandığını belirtmek için bu cümleleri kullanmıştır. Nitekim az da olsa delillere yer vermektedir. Fakat aslî delillerin örnekleri bey‘ bölümünde mevcut değildir.

el-Muhtâr’da hükümlerin gerekçe ve delillerine yer verilmediği görülmektedir. Nitekim eserde yer alan hükümlerin delilleri müellifin kendi çalışması olan *el-İhtiyâr li-ta’lîli’l-Muhtâr* adlı eserde zikredilmiştir.

Mecma’u’l-bahreyn’de fetva ve hükümler zikredilmiş ve varsa ihtilâflara değinilmiştir. Fakat hükümlerin gerekçe ve delilleri zikredilmemiştir.

Mütûn-i erbaa’nın son eseri olan *Kenz*’de de delillere yer verilmemiştir. Nitekim yukarıda belirtildiği üzere eserde sadece Hanefî mezhebinin müftâ-bih görüşleri zikredilmiştir.

Mütûn-i erbaa öncesi eserlerden *el-Asl*’a bakıldığında aslî delillerin kullanıldığı görülmektedir. Nitekim eserin birçok yerinde kitap deliline yer verilmiştir.²⁹⁰ Fakat bey‘ bölümünde örneği tespit edilememiştir. Sünnet delilinin örneğine gelince selem bahsinde *السلم بالكفيل في الرهن* “Selemde rehin kefil بلغنا عن النبي” ibaresiyle hüküm zikredilmiş ve delil olarak *بلغنا عن النبي* hususunda bir beis yoktur.” ibaresiyle hüküm zikredilmiş ve delil olarak *بلغنا عن النبي* Hz. Peygamber’in bir yahudiden veresiye yiyecek aldı ve zırhını rehin olarak bıraktı.” hadisi²⁹¹ zikredilmiştir.²⁹² Eserde bu örnekte olduğu gibi pek çok yerde hadislerle delillendirme yoluna gidilmiştir.²⁹³ Örnekten de anlaşılaçağı üzere deliller, metinde mevcut hükümleri çürütmek için değil destekler mahiyette kullanılmıştır.

İmam Muhammed’in bir diğer eseri olan *el-Camiu’s-sağir*’de ise *el-Asl*’dan farklı olarak hükümler delilsiz olarak zikredilmiştir.²⁹⁴

²⁸⁹ Sadrüşşeria, *Şerhu’l-Vikâye*, 2/4.

²⁹⁰ Bkz. Şeybânî, *el-Asl*, 2/140,141,364 vd.

²⁹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Sahîhü’l-Buhârî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Rehin”, 2; Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîhü Müslim* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Müsâkât”, 124.

²⁹² Şeybânî, *el-Asl*, 2/383.

²⁹³ Diğer örnekler için bkz. Şeybânî, *el-Asl*, 2/454,457,580,587 vd.

²⁹⁴ Yunus Vehbi Yavuz, “el-Câmi’u’s-sağir”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7/112.

Muhtasaru't-Tahâvî'nin büyû' bölümüne bakıldığında aslî delillerden sadece kitap deliline yer verildiği görülmektedir. Örneğin alışverişte fiyat sınırlamasının câiz ve doğru olmadığı belirtildikten²⁹⁵ sonra *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا* “Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızânıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi öldürmeyin.”²⁹⁶ ayeti delil olarak getirilmiştir.

Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ına gelince az da olsa Kur'an ve sünnetten delillere yer verilmiştir. Büyû' bölümünde kitapla delillendirme hususunda bir malumat tespit edilememiştir. Sünnetle delillendirme hususunda ise fasit alışveriş babında *نهى رسول الله عن النجش وعن السوم على السوم غيره وعن تلقي الجلب وبيع الحاضر للباد* “Resulullah (s.a.v) alışverişi kızıştırmak için araya girmekten, alışverişi bitmek üzere olan iki kişi arasına girip fiyat vermekten, şehre mal getiren kervanı şehir dışında karşılamaktan ve şehirlinin köylü adına alışveriş yapmasından nehyetti.” hadisi²⁹⁷ zikredilmiştir.²⁹⁸ Müellif burada hükmü direk hadis ile göstermiştir. *el-Asl*'da olduğu gibi bu eserde de deliller hükmü destekler mahiyette kullanılmıştır.

Tuhfetü'l-fukahâ'da müellifin kendi ifadesiyle hükümler zikredilirken delillere yer verilmiştir.²⁹⁹ Kitap deliline örnek olarak bey'in meşrûiyeti hususunda *اعلم أن البيع* “Bil ki bey' meşru bir akittir. Meşrûiyeti kitâp, sünnet ve icmâ ile sabittir.”³⁰⁰ ibaresi zikredildikten sonra *الْبَيْعَ وَاحِلَ اللَّهِ* “Allah alışverişi helal kılmıştır.”³⁰¹ ayetine yer verilmiştir. Kıyas ve istihsân deliline örnek olarak *وفي الاستحسان جائز بالحديث بخلاف القياس لحاجة النس إليهم* “Selem insanların ihtiyaçlarına binaen kıyasın hilâfına hadis ile istihsânen caizdir.” ibaresi zikredildikten sonra Hz. Peygamber'in *من أسلم منكم فليسلم في كل معلوم ووزن معلوم إلى أجل معلوم* “Kim bir şeyde selem yaparsa belirli ölçüde, belirli tartıda ve belirli zamana kadar yapsın.”

²⁹⁵ Tahâvî, *Muhtasaru't-Tahâvî*, 90.

²⁹⁶ en-Nisâ 4/29.

²⁹⁷ Aynı lafızlarla hadisin kaynağını tespit edemedik. Benzer lafızlarla bkz: Buhârî, “Büyû”, 2142; Nesâî, “Kitâbu'l-Büyû”, 4497.

²⁹⁸ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, 84.

²⁹⁹ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 1/5.

³⁰⁰ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 2/5.

³⁰¹ el-Bakara 2/275.

hadisi³⁰² selem akdinin meşrûiyetine delil olarak zikredilmiştir.³⁰³ Aynı şekilde icma‘ deliline örnek olarak ribâ bahsinde لا يجوز ribâ deliline örnek olarak ribâ bahsinde لا يجوز bir kişi bir kaffiz pirince karşılık iki kaffiz pirinç satsa câiz değildir. Bu konuda âlimler görüş birliğine varmışlardır.” şeklinde hüküm belirtildikten sonra لوجود الكيل والجنس عندنا “Bize göre câiz olmamasının sebebi pirinçte keylîlik ve cins illeti vardır. Ona (Şâfiîler’e) göre câiz olmamasının sebebi pirinçte cins ve gıda maddesi olma illeti vardır.”³⁰⁴ ibaresiyle hükmün gerekçesi açıklanmıştır. Bu eserde İmam Muhammed’in *el-Asl*’ında olduğu gibi deliller mevcut hükmü destekler mahiyette kullanılmıştır.

Mergînânî’nin *Bidâye*’sinde, *Tuhfetü’l-fukahâ*’daki gibi hükümlerin gerekçe ve delillerine yer verilmiştir. Eserde birçok yerde kitap delili kullanılmıştır.³⁰⁵ Fakat bey‘ bölümünde bunun örneği mevcut değildir. Sünnet ile delillendirmeye örnek olarak şart muhayyerliğinin süresi hususunda ولهما الخيار ثلاثة أيام فما دونها (Ebû Hanîfe’ye göre) şart muhayyerliği için satıcı ve müşteri hakkında üç gün ve daha az müddet vardır.” İmâmeyn’in görüşü إذا سمى مدة معلومة “İmâmeyn’e göre süre malum olduğu müddetçe caizdir.” ibaresiyle zikredilmiştir. İmâmeyn’in görüşü İbn Ömer’in أنه أجاز الخيار إلى الشهرين “Hz. Peygamber iki aya kadar muhayyerliğe cevaz verdi.”³⁰⁶ sözüyle delillendirilmiştir. Ayrıca mekruh olan alışveriş türleri açıklanırken hükümler direk hadislerle açıklama yoluna gidilmiştir. Nitekim bu husus Hz. Peygamber’in ونهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن النجش وعن السوم على سوم غيره وعن تلقي الجلب وعن بيع الحاضر للبادي “Resûlullah neceşten, başkasının alışverişi üzerine alışveriş yapmaktan, kervanı şehrin dışında karşılamaktan ve şehirlinin köylü adına alışveriş yapmasından nehyetti.” hadisiyle³⁰⁷ zikredilmiştir.³⁰⁸ Eserde *el-Asl* ve *Tuhfe*’deki gibi deliller mevcut hükümleri destekler mahiyette zikredilmiştir.

³⁰² Buhâri, “Selem”, 2240; Müslim, “Müsâkât”, 1604.

³⁰³ Semerkandî, *Tuhfetü’l-fukahâ*, 2/8.

³⁰⁴ Semerkandî, *Tuhfetü’l-fukahâ*, 2/26.

³⁰⁵ Bkz. Mergînânî, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti’l-mübtedî*, 1/21

³⁰⁶ Mergînânî, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti’l-mübtedî*, 5/32.

³⁰⁷ Nesâî, “Kitâbu’l-Büyû”, 4497.

³⁰⁸ Mergînânî, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti’l-mübtedî*, 5/140.

2.5.2. Fer'î Deliller

Fer'î delillerden kastedilen mesâlih-i mürsele, istihsân, örf, sedd-i zerâi', şer'u men kablenâ ve istishâbtır. Bu başlık altında mütûn-i erbaa ve öncesi eserler zikredilen bu delilere yer verme açısından incelenecektir.

Fer'î delillere yer verme hususunda *Vikâye*'ye bakıldığında örf ve istihsân delillerinin örnekleri mevcuttur. Yukarıda bahsedildiği üzere eserde kullanılan Farsça kelimeler örf delilinin kullanıldığını göstermektedir. Fakat bey' bölümünde Farsça kelimeler mevcut değildir. İstihsân'a örnek fasit alışveriş babında *وصح في النعل استحساناً* "İstihsânen ayakkabıda câizdir."³⁰⁹ ibaresi gösterilebilir. Diğer fer'î delillerin örnekleri bey' bölümünde tespit edilememiştir.

el-Muhtâr'da aslî delillere yer verilmediği gibi fer'î delillere de yer verilmemiştir. Aynı şekilde *Mecma' u'l-bahreyn*'de de fer'î deliller mevcut değildir.

Kenz'de ise sadece Hanefî mezhebinin müftâ-bih görüşleri zikredilmiş ve aslî delillere yer verilmediği gibi fer'î delillere de yer verilmemiştir.

Mütûn-i erbaa öncesi eserlerden *el-Asl*'a bakıldığında aklî delillerin kullanıldığı görülmektedir. Örneğin *وإذا اشترى الرجل غنماً أبقرأ أو إبلاً أو عطل زطي كل اثنين* "Bir adam iki tanesi şu kadar dirhem diye inek, deve, koyun veya bir bohça kumaş satın alsa bu batıldır." ibaresiyle hükmü zikredilmiştir. Ardından *لا يجوز من قبل أنها مختلفة. ألا ترى أنها الغالي والرخيص والجيد والردىء* "Câiz değildir. Çünkü her biri farklıdır. Görmez misin ki onların kimi pahalı kimi ucuz olur. Kimi kaliteli kimi kalitesiz olur."³¹⁰ ibaresiyle aklî olarak delillendirmiştir. Nitekim bahsi geçen şeyler kıyemî olup her biri arasında farklar olabilir. Ayrıca eserde istihsân delili de kullanılmıştır.³¹¹ İstihsân deliline örnek olarak şu örnek zikredilmiştir:

"Bir kişi gümüş bir kılıcı yüz dirheme satsa, üstündeki ziynetin fiyatı elli dirhem olsa, elli dirhem verip kılıcı alsa ardından 'Bu para, kılıcın ve ziynetin veya sadece ziynetin fiyatıdır.' dese, kılıcı alan kişi bunu kabul etse de etmese de fark etmez. Çünkü bu

³⁰⁹ Sadrüşşeria, *Şerhu'l-Vikâye*, 4/38.

³¹⁰ Şeybânî, *el-Asl*, 2/434.

³¹¹ Bkz. Şeybânî, *el-Asl*, 2/365; 3/62-63,85 vd.

sadece ziynetin ücretidir. Bu meselede istihsân ediyorum ve kıyası terk ediyorum. Çünkü bu bir şeydir.”³¹²

Mütûn-i erbaa öncesi eserlerden *el-Camiu's-sağir*'de hükümler delilsiz olarak zikredilmiştir.

Muhtasaru't-Tahâvî'nin büyü' bölümüne bakıldığında fer'î delillere yer verilmediği görülmektedir.

Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ına gelince istihsân deliline ver verildiği görülmektedir.³¹³ Fakat büyü' bölümünde bunun örneği tespit edilmemiştir.

Tuhfetü'l-fukahâ'ya gelince eserde istihsân deliline yer verilmiştir. Yukarıdaki başlıkta istihsân delilinin örneğine yer verildiğinden dolayı burada tekrar zikredilmeyecektir. Ayrıca eserde örf deliline de yer verilmiştir. Örneğin selem ve bey' bahsinde عرفا إليه لتعينه عفا “Bir beldede tek bir para birimi olduğunda cinsi zikretmek yeterlidir. (Farklı para birimleri olduğunda ise) ödenecek para hususunda örfe bakılır.”³¹⁴ ibaresi zikredilmiştir.

Mergînânî'nin *Bidâye*'sine gelince istihsân deliline yer verilmiştir. Örneğin fuzulinin alışverişi babında ومن غصب عبدا فباعه وأعتقه المشتري ثم أجاز المولى البيع فاعتق “Kişi bir köle gasp etse ve satsa, müşteri de o köleyi âzad etse mevlâsı da alışverişe cevaz verse bu akit istihsânen câiz olur.”³¹⁵ ibaresi zikredilmiştir. Ayrıca eserde örf delili de kullanılmıştır.³¹⁶ Bey' bölümünde ومن أطلق الثمن في البيع كان على “Alışverişte bedel mutlak olarak söylenirse o beldede tedavüldeki paraya itibar edilir.”³¹⁷ ibaresi zikredilmiştir.

2.5.3. Değerlendirme

Delillere yer verme açısından mütûn-i erbaa eserlerinin hepsinde aynı yöntem benimsenmiş ve delillere çok nadir olarak yer verilmiştir. Bu anlamda mütûn-i erbaa eserleri arasında birlik bulunmaktadır. Bunun sebebi ise mütûn-i erbaa eserlerinin

³¹² Şeybânî, *el-Asl*, 3/124.

³¹³ Kudûrî, *Muhtasaru'l-Kudûrî*, 75.

³¹⁴ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, 2/9.

³¹⁵ Mergînânî, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*, 5/205.

³¹⁶ Mergînânî, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*, 4/6.

³¹⁷ Mergînânî, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*, 5/9.

mütûn tarzında telif edilmesidir. Nitekim yukarıda da belirtildiği üzere bazı istisnalar hariç metinlerde hükümler delil ve gerekçe olmaksızın zikredilmektedir. Muhtasarlardan metinlere geçişte delil ve gerekçelerden soyutlanmış daha çok sonuç odaklı eser türüne geçildiği görülmektedir.

Mütûn-i erbaa öncesi eserlerden *el-Câmi‘u’s-sağîr* haricindeki eserlerde delillere yer verilmiştir. Zikredilen bu delillerin hepsi mevcut hükmü çürütmek için değil destekler mahiyettedir. Kısacası *el-Câmi‘u’s-sağîr* hariç diğer mütûn-i erbaa öncesi eserlerle mütûn-i erbaa eserleri arasında bu açıdan benzerlik olduğunu söylemek mümkün değildir.

SONUÇ

Haneî mezhebinin kurucusu olan Ebû Hanîfe'nin fıkha dair telif etmiş olduğu bir eser mevcut değildir. Zira Ebû Hanîfe yaşadığı dönemde ders halkaları kurmuş ve burada kendisine yöneltilmiş olan soruları talebeleriyle tartıştıktan sonra cevaplamıştır. Verilen bu cevaplar talebeleri tarafından kayıt altına alınmıştır. Kendisi vefat ettikten sonra bu ders halkaları Züfer b. Hüzeyl, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed gibi ileri gelen talebeleri tarafından devam ettirilmiştir.

Haneî fîrû fıkıh eserlerinin ilk örnekleri İmam Muhammed tarafından tevâtür yoluyla aktarılan ve kendilerine zâhirü'r-rivâye, mesâilü'l-usûl veya el-usûl denilen *el-Asl (el-Mebsût)*, *ez-Ziyâdât*, *el-Câmi 'u'l-kebîr*, *el-Câmi 'u's-sağîr*, *es-Siyerü'l-kebîr* ve *es-Siyerü's-sağîr* adlı eserlerdir. Muhtasar anlamında telif edilen ilk eser ise Tahâvî'nin *el-Muhtasar*'ıdır. Yedinci yüzyıla kadar Tahâvî'nin *el-Muhtasar*'ı gibi birçok eser kaleme alınmıştır.

VII. yüzyılda mufassal eserlerin yanında birtakım metinlerin de telif edildiği göze çarpmaktadır. Bu metinlerin arasında çalışmamızın konusu olan mütûn-i erbaa eserleri de yer almaktadır. Bu eserler muteber metinler olup önceki fikhî birikimi kısa ve özlü ifadelerle yansıtmaktadır. Bu metinlerin müelliflerine bakıldığında ikisinin Bağdat diğer ikisinin Mâverâünnehir bölgesinde yaşadığı görülmektedir. Bu açıdan mütûn-i erbaa eserleri mevcut birikimi yansıtmaya hususunda önem arz etmektedir. Ortaya çıkan bu birikimi yansıtmaya adına mütûn-i erbaa eserlerinin mukayesesi yapılmıştır. Fakat bu eserlerin bütünü ele almak mümkün değildir. Mukayese yapmaya elverişli olduğu için muâmelat kısmından büyü' konusu ele alınmıştır. Bu çalışmada önceki birikimle mütûn-i erbaa eserleri arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymak için muhtasar mahiyetteki eserler esas alınmıştır.

Tanımlara yer verme hususunda mütûn-i erbaa eserleri arasında kısmî benzerliklerin olduğu görülmektedir. Nitekim bu eserlerde yer verilen tanımların cümle yapıları birbirine yakındır. Fakat bu benzerliğin mütûn-i erbaa öncesi eserler ile mütûn-i erbaa eserleri arasında mevcut olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Nitekim mütûn-i erbaa öncesi eserlerde tanımlara pek fazla rastlamak mümkün değildir. Bunun nedeni müteahhirîn dönemi karakteristik özelliği olabilir. Nitekim müteahhirîn döneminde telif edilen eserlerde tanımlara daha fazla yer verilmiştir.

Mütûn-i erbaa eserleri muhteva açısından aynı özelliğe sahiptir. Fakat başlıklandırma hususunda aralarında kısmî farklılıkların olduğu göze çarpmaktadır. Bu farklılıklar kitap-bab-fasıl şeklinde başlıklandırma hususundan kaynaklanmaktadır. Nitekim *Mecma'u'l-bahreyn* hariç diğer mütûn-i erbaa eserlerinde bu tasnife uyulmuşken *Mecma'u'l-bahreyn*'de kitap-fasıl şeklinde bir tasnif yapılmıştır. Mütûn-i erbaa öncesi eserler aynı muhtevaya sahip olmalarının yanında başlıklandırma hususunda bariz farklar mevcuttur. Nitekim *el-Asl*, *el-Câmi'u's-sağîr* ve *Kudûrî*'nin *el-Muhtasar*'ında kitap-bab-fasıl yerine kitap-bab tasnifi tercih edilmiştir. Diğer eserlerde ise kitap-bab-fasıl tasnifi tercih edilmiştir. Ayrıca *el-Asl*, *Muhtasaru't-Tahâvî* ve *Tuhfetü'l-fukahâ*'da genel meselelerin yanında tâlî meselelerin de başlıklandırıldıkları görülmektedir. Mütûn-i erbaa eserleriyle mütûn-i erbaa öncesi eserler muhteva olarak aynı özelliğe sahiptirler. Ancak başlıklandırma hususunda farklılaşmaktadırlar.

Kullanılan dilin mâhiyeti açısından *el-Muhtâr* hariç mütûn-i erbaa eserleri ile mütûn-i erbaa öncesi eserlerden *Tahâvî*'nin *el-Muhtasar*'ı ve *Merginânî*'nin *Bidâye*'si benzeşmektedir. Nitekim bu eserlerde kullanılan dil ağır bir hüviyete sahiptir. Kullanılan dilin farklılaşmasındaki temel sebep eserlerin telif edilme gayesi olan muhatap kitledir. Nitekim *el-Muhtâr*'da kullanılan dilin diğer eserlere göre hafif olması eserin mübtedîler için telif edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Konuları takdim etme hususunda mütûn-i erbaa eserleri arasında bir birlikteliğin olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim mütûn-i erbaa eserlerinde ilk olarak tanımlanacak kavram varsa tanımlamış daha sonra mesele isim ve fiil cümleleriyle takdim edilmiş, misaller şart cümleleriyle getirilmiş ve sonunda varsa ihtilâflara değinilmiştir. Fakat mütûn-i erbaa öncesi eserlerin hepsi için bunları söylemek mümkün değildir. Nitekim *Muhtasaru'l-Kudûrî*, *Tuhfetü'l-fukahâ* ve *Bidâye* bu hususta mütûn-i erbaa eserleriyle benzerlik göstermektedir. Fakat diğer mütûn-i erbaa öncesi eserler mütûn-i erbaa eserlerinden farklılaşmaktadır. Nitekim diğer mütûn-i erbaa öncesi eserlerde genelde şart cümleleriyle konu takdim edilmiştir.

Rumuzlara yer verme açısından mütûn-i erbaa öncesi eserler ile mütûn-i erbaa eserleri birbirinden farklılaşmaktadır. Nitekim mütûn-i erbaa öncesi eserlerin hiçbirinde rumuzlara yer verilmemiştir. Fakat mütûn-i erbaa eserlerden *el-Muhtâr* ve *Mecma'u'l-bahreyn*'de rumuzlara yer verilmiştir.

Mezhep içi ihtilâflara yer verme hususunda *Kenz* hariç diğer mütûn-i erbaa eserleri ve mütûn-i erbaa öncesi eserlerin hepsinde mezhep içi ihtilâf mevcuttur. Mezhepler arası ihtilâfa yer verme açısından mütûn-i erbaa eserlerinden *el-Muhtâr* ve *Mecma' u'l-bahreyn*'de ihtilâf mevcuttur. Mütûn-i erbaa öncesi eserlerden ise sadece *Tuhfetü'l-fukahâ*'da ihtilâfa yer verilmiştir.

Delillere yer verme hususunda mütûn-i erbaa eserlerde çok nadir delillere yer verilmiştir. Bu anlamda bir birlikteliğin olduğunu söylemek mümkündür. Mütûn-i erbaa öncesi eserleri için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Fakat mütûn-i erbaa eserlerinden farklı olarak delillere biraz daha fazla yer verilmiştir.

Hanefî tarihi ve literatürü açısından önemli olan eserlerden birisi hiç kuşkusuz Kudûrî'nin *el-Muhtasâr* adlı eseridir. Nitekim Semerkandî'nin *Tuhfetü'l-fukahâ*'sı, Merginânî'nin *el-Hidâye*'si ve İbnü's-Sââtî'nin *Mecma' u'l-bahreyn* adlı eserleri telif edilirken Kudûrî'nin *el-Muhtasâr*'ından yararlanılmıştır. Bunun neticesinde gerek üslûp gerek delillendirme gerek de ihtilâflara yer verme hususunda *el-Muhtasâr*'ın etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

Hanefî tarihi açısından dikkat çeken eserlerden bir diğeri de *Tuhfetü'l-fukahâ*'dır. Nitekim Semerkandî bu eserini telif ederken günümüzdeki ders kitaplarına benzer şekilde bir sistematik benimsemiştir. Özellikle başlıklandırılmasına bakıldığında bu husus daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Fakat kendisinden sonra mütûn-i erbaa eserlerine kadar bu sistematigi baz alan eser mevcut değildir.

Adından da anlaşılacağı üzere bu çalışmada bazı sınırlılıklar mevcuttur. Zira mütûn-i erbaa eserlerinin sadece kitâbu'l-büyû' kısımları incelenmiştir. Zikredilen bu değerlendirmeler ve sonuçlar eserlerin bütününe kapsamamaktadır. Ayrıca mütûn-i erbaa öncesi bütün eserlerin değil de altı tanesinin ele alınması çalışmanın sınırlılıklarındandır. Mütûn-i erbaa öncesi bütün eserlerdeki kitâbu'l-büyû' kısımlarının ele alınarak çalışma yapılması alana daha fazla katkı sağlayacak ve daha kapsamlı çalışma olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Akgündüz. “Fürû”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/249-250. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Akgündüz, Ahmet. *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1986.
- Arıcan, Musa Kazım. *Kültürel/Dini Farklılık ve Ebû Hanîfe*. Ankara: Hece Yayınları, 2015.
- Bağdâdî, İsmâîl Paşa el-. *Hediyetü’l-‘ârifîn esmâ’ü’l-müellifîn ve âsârü’l-musannifîn*,. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâu’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1951.
- Baktır, Mustafa. “Umûmü’l-belvâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/155-156. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Bardakoğlu, Ali. “Delil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/138-140. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Bardakoğlu, Ali. “Ferâiz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/362-362. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Bedir, Murteza. *Buhara Hukuk Okulu, Vakıf Hukuku Bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefî Hukuku Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2. Baskı., 2014.
- Bedir, Murteza. “Ebû’l-Berekât en-Nesefî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/567-568. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Bedir, Murteza. “Tâcüşşerîa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/360-362. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Bedir, Murteza. “Vikâyetü’r-rivâye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/106-108. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabischen Litteratur*. 2 Cilt. Leiden, 1943.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-. *Sahîhü’l-Buhârî*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Cici, Recep. “Sofya Kiril ve Metodiy Milli Kütüphanesi’nde Bulunan İslam Hukuku ile İlgili Yazma Eserler”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 341-400.
- Çetiner, Bedreddin. *Ebû’l-Berekât en-Nesefî ve Medârik Tefsiri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 1995.
- Demir, Yıldız - Peşe, Ahmet M. *İslâm Hukuk Sistematiği ve Literatürü*. ed. Talip Türcan. Ankara: Grafiker, 2012.

- Diyanet İşleri Başkanlığı. “Kur’ân-ı Yolu Meâli”. *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an-ı Kerim*. Erişim 05 Ocak 2023. <https://kuran.diyanet.gov.tr/>
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el- Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd. *Sünenü Ebî Dâvûd*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebü’l-Hâc, Salâh Muhammed. *el-Medhalü’l-mufasssal ile’l-fıkhi’l-Hanefî*. Amman: Dâru’l-Feth, 2017.
- Ekinci, Mehmet. *Mütûn-i Erbaâ’da İmâm Ebû Yûsuf’a Atfedilen İbâdetle İlgili Görüşlerin Tahkiki*. Konya: Selçuklu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Hüseynî, Mahmûd Hamza b. Muhammed el-. *et-Tarîkatü’l-vâzıha ile’l-beyyinâti’r-râciha*. Şam: el-Mektebetü’s-Selefiyye, ts.
- İbn Münzir, Muhammed b. Mükrim b. Ali Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn. *Lisânü’l-’Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1414.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm. *el-Bahrü’r-râ’ik şerhu Kenzi’d-dekâ’ik*. nşr. Zekerıyyâ Umeyrat. 9 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1418.
- İbnü’n-Nedîm, Ebü’l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya’kub. *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramazân. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1997.
- İbnü’s-Sââti, Muzafferüddin Ahmed b. Ali El-Bağdadi. *el-Bedî’*. thk. Mustafa Mahmud el-Ezheri. 3 Cilt. Kahire: Daru İbn Affan, 2014.
- İbnü’s-Sââti, Muzafferüddin Ahmed b. Ali el-Bağdadi. *Mecma’u’l-bahreyn ve mülteka’n-neyyireyn*. thk. İlyas Kaplan. Beyrut-Lübnan: Dar’ul-kütübî’l-ilmiyye, 2005.
- İbnü’s-Sââti, Muzafferüddin Ahmed b. Ali el-Bağdadi. *Mecma’u’l-bahreyn ve mülteka’n-neyyireyn*. çev. Ali Kumaş - Sebahattin Kesti. İstanbul: Beka Yayınları, 1. Basım, 2022.
- İbnü’s-Sââti, Muzafferüddin Ahmed b. Ali el-Bağdadi. *Şerhu Mecma’i’l-bahreyn*. thk. Salih b. Abdullah b. Salih. 10 Cilt. Kahire: Darü’l-Felah, 2016.
- İltaş, Davut. “Tahâvî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 39/385-388. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Kallek, Cengiz. “el-Hidâye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/471-473. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Kallek, Cengiz. “Kudûrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/321-322. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

- Kaplan, İlyas. *İbn Melek'in "Şerhu Mecma'i'l-bahreyn" Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirilmesi*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.
- Karahisârî, Hattâb b. Ebu'l-Kâsım el-. *Şerhu'l-Muhtâr*. thk. Abdülmuhsin el-Abbâdî. 2 Cilt. Daru İbn Hazm, ts.
- Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. thk. M. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Kaya, Eyyüp Said. "Muhtasar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/61-62. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Kaya, Eyyüp Said. "Nâdirü'r-Rivâye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/278-280. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Kaya, Eyyüp Said. "Şerh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/560-564. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.
- Kaya, Eyyüp Said. *Nevazil Literatürünün Doğuşu ve Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin Kitabı'n-Nevazil'i*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-mü'ellifin: Terâcimu musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414.
- Koca, Ferhat. "el-Muhtasar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/64-66. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Koca, Ferhat. "Mergînânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/182-183. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-. *Muhtasaru'l-Kudûrî*. thk. Şeyh Kâmil Mahmud. Beyrut-Lübnan: Dar'u'l-kütübi'l-ilmîyye, 1997.
- Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-. *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*. 9 Cilt. Kuveyt: Asfar li-neşr nefis el-kütüb ve'r-resâili'l-ilmîyye, 2021.
- Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-. *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*. Kahire: Daru'l-Hicr, ts.
- Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. *Tâcü't-terâcim*. Dımaşk: Dar'ul Kalem, 1992.
- Leknevî, Ebu'l Hasenât el-. *el-Fevâ'idü'l behiyye fî teracimi'l hanefiyye*. Kahire, Daru'l Kütübi'l İslamiyye., 1906.

- Leknevî, Ebü'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-. *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-. *en-Nâfi'u'l-kebîr limen yutâli'u'l-Câmi'a's-sagîr*. nşr. Naîm Eşref Nûr Ahmed. Karatşi: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulumi'l-İslâmiyye, 1990.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-. *'Umdetü'r-ri'âye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*. thk. Salâh Muhammed Ebü'l-Hâc. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Mahmasânî, Subhi. *Felsefetü't-teşri' fî'l-İslâm*. Beyrut, 1371.
- Mergînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-. *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*. 8 Cilt. İstanbul: Dar'ul-kütübi'l-arabiyye- el-Büşra, 2018.
- Mevsılî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-. *el-İhtiyâr*. çev. Celal Yeniçeri. İstanbul: Şamil Yayınevi, 2015.
- Mevsılî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-. *el-İhtiyâr*. çev. Mehmet Keskin. 4 Cilt. İstanbul: Ravza, ts.
- Mevsılî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-. *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*. thk. Şeyh Muhammed Adnan Derviş. 5 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dar'ul Erkam, ts.
- Mevsılî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-. *el-İhtiyâr ta'lîl'l-Muhtâr*. çev. Ahmet Oğuz vd. 5 Cilt. İstanbul: Nuh Yayıncılık, 2017.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhü Müslim*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nesâî, Ebû Abdірrahmân Ahmed en-. *Sünenü'n-Nesâî*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Kenzü'd-dekâ'ik*. thk. Said Bektaş. Beyrut, Medine: Darü'l-Beşairi'l-İslâmiyye / Darü's-Sirac, 2011.
- Nüveyhiz, Âdil. *Mu'cemü'l-müfessirîn*. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü nüveyhiz es-sekâfiyye, 1983.
- Orazov, Orazsahat. *Burhânuşşeria ve Vikâye Adlı Eseri*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Orazov, Orazsahet. "Muhtasar Metinlerin Hanefî Literatürü İçindeki Yeri". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2018), 107-122.

- Önal, Recep. *Ebü'l-Berekât en-Nesefî ve Kelâmî Polemikleri*. Bursa: Emin Yayınları, 2017.
- Özcan, Tahsin. “Şemseddin Konevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/166-167. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Özel, Ahmet. *Hanefî Fıkıh Âlimleri*. Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları., 1990.
- Özel, Ahmet. “Hanefî Mezhebi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/21-27. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Özel, Ahmet. “İbnü’s-Sââtî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 21/190-192. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Özen, Şükrü. “Sadrüşşerîa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/427-431. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Peçe, Murat. *Ayaslûgî’nin Şerhu Mecma’i’l-bahreyn adlı eserinin tahkik ve tahlili*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.
- Sadrüşşerîa, Ubeydullah b. Mes’ûd. *Muhtasaru’l-Vikâye*. Taşkent, 1991.
- Sadrüşşeria, Ubeydullah b. Mes’ud El-Mahbubi. *Şerhu’l-Vikâye*. thk. Salâh Muhammed Ebü’l-Hâc. 5 Cilt. Ürdün: Müessesetü’l-varak, 2006.
- Smerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed es-. *Tuhfetü’l-fukahâ*. 3 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1. Basım, 1404/1984.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *Mebûsât*. ed. Mustafa Cevat Akşit. 31 Cilt. İstanbul: Gümüşev, 2008.
- Sezgin, Fuat. *Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)*. 4 Cilt. Leiden, 1967.
- Şensoy, Sedat. “Şerh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/555-558. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-. *el-Câmi’u’s-sağir me’a şerhihi’n-nafi’i’l-kebîr*. Pakistan: İdaretü’l-Kur’ân ve’l-Ulumi’l-İslâmiyye, 1990.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasen. *el-Asl*. thk. Muhammed Boynukalın. 12 Cilt. Beyrut: Daru İbn Hazm, 1433.
- Şimşek, Murat. *İmâm-ı A’zam Ebû Hanîfe: Hayatı ve Eserleri*. Eskişehir, 2015.
- Tahâvî, Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed. *el-Muhtasar*. Beyrut: Dâru İhyâi’l-ulûm, 1986.

- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî el-. *Muhtasaru't-Tahâvî*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. Hindistan: Lecnetü İhya'il-Maarifi'n-Nu'maniyye, ts.
- Temîmî, Takıyyüddîn b. Abdilkâdir el-Gazzî et-. *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 4 Cilt. Kahire: el-Meclisü'l-A'la li's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1390.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed et-. *Sünenü't-Tirmizî*. 4 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Hâşiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/419-422. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1980.
- Ünal, Halit. "Bedâiu's-sanâi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/294. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Yâfiû, Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullâh b. Es'ad b. Alî b. Süleymân. *Mir'âtü'l-cenân ve 'ibretü'l-yakzân fî ma'rifeti havâdişi'z-zamân*. Beyrut: Dar'ul-kütübi'l-ilmiyye, ts.
- Yaman, Ahmet. "Ebü'l-Berekât en-Nesefî ve Bir Fıkıh Klasîği Kenzü'd-dekâ'ik". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1998).
- Yaman, Ahmet. "Ebü'l-Berekât en-Nesefî ve Kenzü'd-dekâ'ik". *Diyanet İlmi Dergi* 29/1 (1993), 87-94.
- Yaman, Ahmet. "Kenzü'd-dekâ'ik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/261-262. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Yaman, Ahmet - Çalış, Halit. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Yavuz, Yunus Vehbi. "el-Câmi'u's-sagîr". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 7. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Yaylalı, Davut. "Abdullah b. Mahmûd el-Mevsîlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/487-488. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Yeşilyurt, Temel. *Ebü'l-Berekât en-Nesefî ve İslâm Düşüncesindeki Yeri*. Malatya: Kubbealtı Yayınları, 2000.
- Zeylâî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus ez-. *Tebyînü'l-hakâ'ik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik*. 6 Cilt. Bulak: el-Matbaâtü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313.
- Ziriklî, Hayreddin ez-. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 2002.

EKLER

Ek-1: Tanımlar Açısından Mütûn-i Erbaa Eserlerinin Mukayesesi

	Vikâyetü'r- rivâye	el-Muhtâr	Mecma'ul- bahreyn	Kenzü'd- dekâ'ik
Bey'	✓	✗	✗	✓
Hukuk	✗	✗	✗	✗
İkâle	✓	✓	✓	✓
İstihkak	✗	✗	✗	✗
Murâbaha	✓	✓	✓	✓
Ribâ	✓	✗	✗	✓
Sarf	✓	✓	✓	✓
Selem	✗	✗	✗	✗
Tevliye	✓	✓	✓	✓
Vadîa	✗	✓	✓	✗

Ek-2: Tanımlar Açısından Mütûn-i Erbaa Öncesi Eserlerin Mukayesesi

	el-Asl	Camiu's -sağır	Muhtasar (Tahavî)	Muhtasar (Kudûrî)	Tuhfetü'l- fukahâ	Bidâyetü'l- mübtedî
Bey'	✕	✕	✕	✕	✕	✕
Hukuk	✕	✕	✕	✕	✕	✕
İkâle	✕	✕	✕	✕	✕	✕
İstihkak	✕	✕	✕	✕	✕	✕
Murâbaha	✕	✕	✕	✓	✓	✓
Ribâ	✕	✕	✕	✕	✓	✕
Sarf	✕	✕	✕	✓	✕	✓
Selem	✕	✕	✕	✕	✓	✕
Tevliye	✕	✕	✕	✓	✓	✓
Vadîa	✕	✕	✕	✕	✓	✕